

ENIGMA

MŰVÉSZETELMÉLETI FOLYÓIRAT

A kiadvány megjelentetését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Lektorálta: Bardoly István és Pataki Gábor

Készült a HUN-REN BTK MI XX. századi Magyar Művészet és Tudománytörténet Kutatócsoportjával együttműködésben.

Az *Enigma* az MTA Magyar Tudományos Művek Tára által regisztrált tudományos folyóirat, illetve Open Access rendszerű oktatási segédanyag.

ENIGMA művészetelméleti folyóirat

Alapította: Szabó Ágnes

Kiadja a Meridián-2000 Kiadói, Oktatási és Művészeti Bt.

Felelős kiadó: Vajdovich Györgyi

1037 Budapest, Erdőalja út 165/b, Tel.: 250-6247, e-mail: enigma@meridiankiado.hu

Főszerkesztő: Markója Csilla

Arculatterv: Kelényi Gabi

Tördelőszerkesztő: Fekete Émi

Terjesztő: Holczer Miklós, Tel.: 06-30-932-8899, e-mail: emholczer@gmail.com

Az ENIGMA kapható a nagyobb könyvesboltokban.

A lap előfizethető és régebbi számai megrendelhetők a kiadóban az enigma@meridiankiado.hu címen.

Még kapható számaink listája megtekinthető a folyóirat honlapján: <https://enigma-online.hu/>

ISSN: 1218-8069

MARTYN FERENC OLVASÓKÖNYV

Szerkesztette: Markója Csilla és Bardoly István

Vendégszerkesztő: Várkonyi György

HÍVÓSZÓ – MARTYN FERENC OLVASÓKÖNYV

Helyi színek	5
Válogatás másfél évtized Martyn-dokumentumaiból, 1. rész	
Helyi színek	53
Válogatás másfél évtized Martyn-dokumentumaiból, 2. rész	
Várkonyi György	95
Utóhang a <i>Helyi színek</i> hez	

MERIDIÁN – HERMAN LIPÓT NAPLÓI

„Az impresszionizmus egy rossz út”	98
Herman Lipót festőművész 1921-es naplója, 1. rész	
„Ezt az egész kiállítást lépcsőnek tekintettem”	111
Herman Lipót festőművész 1921-es naplója, 2. rész	

FAGYÖNGY – A SZITUATÍV KÉPJELENSÉG

Zrinyifalvi Gábor	126
Narmer király palettája – A szituatív képjelenség kialakulásának feltételei	

HELYI SZÍNEK

VÁLOGATÁS MÁSFÉL ÉVTIZED MARTYN-DOKUMENTUMAIBÓL, 1. RÉSZ¹

Helyi színek, vagy ahogyan Martyn Ferenc mondta volna: *couleur locale*. Ez a jelzős szerkezet itt és most nem a festészet mesterségére vonatkozik, hanem egyrészt arra a sajátos, helytől és helyzettől meghatározott alkalmazkodásra, ami Martyn hosszú életének és pályájának legnagyobb részére jellemző volt, másrészt a forrásgyűjtés lokális fókuszára. Kezdjük az utóbbival! Az alább közreadott, többnyire mások által Martynról vagy Martyn által másokról írott szövegek egy az utóbbi években, 2021–2023 között folyt célirányos kutatásnak, az *Európai Iskola/Veszélyes csillagzat alatt/1945–1948* című kiállítás és tanulmánykötet² létrehozására irányuló közös munkának – ott nem közölt, illetőleg csak közvetetten felhasznált – járulékos hozadékai, „melléktermékei”. Kevés kivétellel Pécsre vonatkoznak, oda címzett vagy onnét feladott levelek s legnagyobb terjedelemben a helyi sajtóban megjelent hírek, publicisztikák. Ebből következően a válogatás műfaji értelemben eklektikus, az írások színvonalát illetően pedig fölöttébb ingadozó. Ennek oka az, hogy a Martyn művészetével foglalkozó korabeli értelmező vagy kritikai jellegű írások java különböző utólagos kompilációkban már megjelent, itt tehát nem szerepelnek. Belőlük azonban hiányzik a helyi szempont. És hiányzik Martyn munkásságának a szorosan vett képzőművészeti tevékenységen túli, művészet-szervezői (olykor művészetpolitikus), művészeti írói, kritikusi vonulata is. Ahogy egy Pécsen megjelent újságcikk címében olvashatjuk: „a másik Martyn Ferenc”. A helyi lapokban megjelent cikkek, tudósítások, interjúk szerzői kevés kivétellel (pl. Csorba Győző, Csuka Zoltán, Galsai Pongrác, Sásdi Sándor)³ a napisajtó robotosai, olykor a műkritikát hivatásszerűen művelő művész-kollégák (Nikelszky Géza), de jellemzően inkább lelkes, tollforgató dilettánsok. Közös bennük, hogy mindannyian közvetítői és alanyi eszközei annak a tudatos mítoszépítésnek, -építkezésnek, amelyről legkorábban Martynnak Török Lajoshoz,⁴ a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága elnökéhez

¹ A forráskiadást összeállította és a jegyzeteket írta Várkonyi György (JPM). Szerkesztette Markója Csilla (HUN-REN BTK MI).

² *Veszélyes csillagzat alatt - Az Európai Iskola (1945-1948)*. A Ferenczy Múzeumi Centrum kiállítása, 2024. április 6. - július 28. MűvészetMalom, Szentendre. - *Európai Iskola. Veszélyes csillagzat alatt. 1945-1948*. Szerk. Bodonyi Emőke, Pataki Gábor. Szentendre, Ferenczy Múzeumi Centrum, 2024.

³ Csorba Győző (1916–1995) költő, műfordító, szerkesztő; Csuka Zoltán (1901–1984) költő, műfordító, szerkesztő, a *Krónika* folyóirat (Pécs, 1920–1921) segédszerkesztője, az *ÚT* folyóirat (Novi Sad, 1922–1925) főszerkesztője, később a *Sorsunk* folyóirat (Pécs, 1941–1948) munkatársa; Galsai Pongrác (1927–1988) író, kritikus, szerkesztő; Sásdi (eredetileg Tintner) Sándor (1898–1992) író, újságíró, szerkesztő.

⁴ Török Lajos (1880–1963) rendőrfőtanácsos, 1939–1942 között pécsi rendőrfőkapitány-helyettes, az 1926-tól működő Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága alapító elnöke.

írott párizsi levelei tanúskodnak. Ezekből a már közölt szövegekből a folyamatok áttekinthetősége, a történeti hitelesség kedvéért ugyancsak szerepel néhány részlet a válogatásban. Az így összeállított szövegmontázs sajátos fénytörésben mutatja a *legenda* arcélét, s a retuson túlmenő adalékokkal szolgál a pályarajzhoz, jellemrajzhoz, bizonyos mértékig a korrajzhoz is. Az eklektikus válogatás a szó eredeti értelmében eklektikus személyiség képét mutatja be, aki a történelem és a mindenkori hely által meghatározott igények és lehetőségek figyelembevételével rugalmasan alakítja párhuzamos síneken futó pályáját, befolyásolja annak nyilvánosságát. Az életműnek és -pályának ezt az eklektikus karakterét a Martynról írott érdemi értelmező publikációk, monografikus és/vagy esszéisztikus szövegek nem érzékeltetik. Mondhatni kerülnek. Az eddigi összefoglaló irodalomból értelemszerűen csak a Hárs Éva által összeállított és a párhuzamosságokkal nehezen, de tisztességesen megbirkózó oeuvre-katalógus⁵ vet számot e fölöttébb differenciált személyiség képzőművészeti lenyomataival. A jelen – teljességre még az adott időszakon belül sem törekvő – válogatás kevésbé koncentrál a festői pálya kétarcú voltára, inkább annak jórészt az alkotó által irányított recepcióját óhajtja bemutatni. Az oeuvre-ben tapasztalható és az alábbi forrásközlés szerkezetét is meghatározó különös időbeli együttállások azonban egy megkettőzött személyiség képét mutatják. A festő egyszerre kíván mesteremberként, a céhes ipar konzervatív művelőjeként és „küldetéses emberként”, a magyarországi absztrakt festészet – kedvelt kifejezésével élve – *irányítójaként* működni. Martyn közéleti szerepe hasonlóképpen Janus-arcú. A festő helytől-közegtől függően hol a népművelő-ismeretterjesztő, hol az absztrakt művészet elhivatott propagátora szerepében mutatkozik. E szerepvállalás hangsúlyait a politikatörténetben lezajló változások is érdemben befolyásolják. Ezek a fordulatok itt sajátos módon – a kortársak, például az Európai Iskola tagok egy részétől (Bán Bélától vagy Lossonczy Tamástól) eltérően – nem a Martynnál mindig is kétarcú művészeti munkában, hanem annak a nyilvánosság előtti képviselésében mutathatók ki. Ehhez a különös konformitáshoz az egész pályára jellemző kétlakiság, valaminő állandósult tranzit-állapot is társul, s ez bizonyos mértékig meghatározza a fővállalt szerepeket. A Pécs művészeti és kulturális életében Párizsból való hazatérte után szinte azonnal kulcspozícióba kerülő Martyn budapesti tartózkodásairól rendre hírt ad a helyi sajtó, Budapesten pedig annak van hírértéke, ha Martyn átmenetileg „leköltözik” Pécsre. A hírekből, levelekből világosan látható, hogy az omnipotens „összekötő” Martyn budapesti kapcsolataival (Kállai Ernő, Hoffmann Edith, Egry József, Gadányi Jenő, François Gachot és mások) élve felhozni igyekszik Pécsset a maga szintjére, miközben furcsa kettős játékkal, itteni kiállítási szerepléseivel le is fokozza azt. Martyn fizikai és szellemi mozgásterének ekkor Párizs, Pécs és Budapest a kitüntetett pontjai, de érzékelhető a folyamat, amelynek végére eldől, hogy a lassanként a közéleti és művészeti nyilvánosságtól is visszavonuló festő végleges otthona a hol álmos, szürke és nyárspolgári kisvárosként, hol mediterrán paradicsomként látott és láttatott „mecsekalyi metropolisz” lesz. Itt teljesedik be a program: az agilis közéleti szereplőként felépített *mítosz* megalapozza a művész előbb bennfentes és szűkkörű,

⁵ Hárs Éva: *Martyn Ferenc életmű-katalógusa*. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumigazgatóság, 1985.

1. Martyn Ferenc igazolvány/útleveleképe, 1920-as évek. Janus Pannonius Múzeum, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

később hivatalossá váló *kultuszát*. Ez a kultusz az itt taglalt, 1934-től 1949-ig tartó pályaszakaszh utáni időszakban, az ötvenes években kezd kialakulni, amikor a diszkrét rejtőzködő Martyn továbbra is fontos háttér-szerepeket játszik: Keserü Ilonának mentora és választott mestere lesz, Lantos Ferencnek és Bizse Jánosnak követendő (és követett) példaképe, a következő generációnak, Gellér B. Istvánnak és a Pécsi Műhely tagjainak pedig afféle védjegye, emblémája.

Talán nem túlzás e tárgyilagosságra törekvő, ám speciális szempontoktól is vezérelt forrásválogatás kapcsán emlékeztetni Erwin Panofsky interpretációs rendszerének egyik sarkalatos tételére: az értelmezőnek nemcsak azt kell vizsgálnia, amit a művész *fitogat*, hanem azt is, amit *elrejt*. Martyn esetében mindez változó. Helyzetét és korát szemléletesen érzékelteti az a két - 1946-ból, illetve 1950-ből származó - dokumentum, melyeknek mindegyike deklarálta az „új magyar művészet” reprezentációját

tekinti küldetésének: az *Európai Iskola Könyvtára* 7-8. füzeteként megjelent *Az új magyar művészet önarcképe*, valamint az 1950. évben rendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás anyagából kiadott *Új magyar képzőművészet* című album. Martyn különböző módokon manipulált életrajza mindkettőben megtalálható. A válogatásban közölt szövegek szerkesztésének rendező elve a kronológia. A csak részlegesen közölt szövegek esetében szögletes zárójelbe tett három ponttal [...] jelzem a kihagyott részeket. A helyesírást és a nevek írását törekedtem a mai gyakorlathoz igazítani, a nyilvánvaló elírásokat korrigáltam. Az eredeti szövegekben alkalmazott kiemeléseket lehetőség szerint átvettem.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 34. 1. 7.

[..] Szeretném tudni azontúl, miféle terveink vannak, amennyiben én azokhoz hozzájárulhatok, teljesen rendelkezésére állok. A tavaszi kiállítás mikor lesz, ezt szeretném tudni, mert hiszen ezúttal is olyat szeretnék Pécssett kiállítani, ami mindenképp logikus. Az, amit évek óta csinálók, tulajdonképp és kizárólagosan a párisi igen előrehaladott kritikának szólnak, némi aggodalmam van, vajon Budapesten nem forszírozom-e egy tervbe vett kiállítással a helyzetet (ami nem célom), hiszen egy idő múlva úgyis *magától* előbbre kerül a kritika és az ízlés, amikor aztán neki kényelmesebb retrospektíve elkönyvelni a képet. A feketeleves még úgy is vissza van (lásd Rippl-Rónai esetét), amit egyébiránt a legnagyobb derűvel várok. Egyszóval, Pécssett most is azt állítanám ki, ami mind a Társaságnak,⁶ mind nekem a leglogikusabb, és ami mégis feltétlenül jó. Ha jónak látja Főtanácsos úr, készítenék egy párisi (város) képet és esetleg valami francia ízű (tárgyban) figurális képet. Kérem, majd erre szíveskedjék felelni – ezt igazán úgy teszem, ahogy kívánja. Szeretnék fotókat küldeni műtermemről – én most „kezdek valaki lenni”, ahogy mondják, a többszteni előkészületek eredményét most realizálom, egyébiránt nagyon pontosan és élvezettel.

[...]

M. Ferenc.

8. rue François-Mouthon

Paris (15°)

A levél teljes terjedelemben közölve: Martyn Ferenc: Levelek Török Lajoshoz. Összeállította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: Hárs Éva. Pécs, Művészetek Háza – Jelenkor Alapítvány, 1999. 100–102. [továbbiakban: Hárs–Martyn 1999.]

⁶ A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága: 1926–1945 között működött, közel száz művészt és számos pártoló tagot tömörítő egyesület. Az évente tavasszal és ősszel szervezett kollektív kiállítások mellett egyes tagjainak egyéni kiállításokat is szervezett. Bővebben Hárs Éva: *A pécsi képzőművészet kistükrre*. Pécs, Jelenkor, 1972. Különlenyomat a *Jelenkor* 1971–1972 évfolyamaiból.

2. Pinczehelyi Sándor: *In memoriam Martyn, III.*, 1987 (a triptichon jobb oldali képe), szitanyomat, akril, grafit, karton, 100x70 cm. A mű Nádor Katalin fotójának felhasználásával készült. BTM Kiscelli Múzeum Fővárosi Képtár, ltsz: KM. 99.11.3.

© Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Budapest

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 34. 2. 25.

[...] Budapesti kiállításomat lemondtam a jövő szezonzra. Talán nem megyek Tamáshoz,⁷ akit úgy utálok, hanem egyebüvé. Elhatározásom oka: egyrészt Tamásék, be nem vallottan, félnek, hogy a „túl modern” anyag miatt, új név stb. még jobban eltolódnak, másrészt Hollandiában csinálunk hamarosan kiállítást néhányan, és konferanszokat fogok egyidejűleg tartani francia nyelven Amsterdamban, Rotterdamban, La Hage-ban. [...] Hallom különben, hogy Marensi örgrófné járt Pécssett – a Revíziós Liga⁸ kapcsolatán – ő az én kedves unokatestvérem, Főtanácsos úr nem tudja ezt. Sőt bizonyára azt sem, hogy családom most ezer éve telepedett meg Írországban. Szegény Albert bátyám huszártiszt Szabadkán, nemrég halt meg, ő volt a kapcsolat őre, és mert az ír ág női leszármazáson megy, a család feje. Most rám jut ez a szerep, de az is, hogy a családot, mely az apám generációjával úgy lesüllyedt, újra fölemeljem. A családfát, ami mint kép is szép példány, éppen otthon őrzik, szeretném, ha Artúr öcsémmel elhozná egy napon Főtanácsos úr, mert Marensiné hamarosan elküldi nekem ide a hivatalos futárral. Angol nyelven adta ki a dublini levéltár, de egy kevés angol is elegendő a megértéséhez egyik őszám felesége királyleány volt!⁹ [...] De másról. Ha ideje lesz, kérem, írjon egy pár sort Főtanácsos uram. Kérem, ne feledkezzék meg Egryről, aki egy nagy ember, amit hazánk alig terem!

Kézcsókomat küldöm a Nagyságos Asszonynak és Főtanácsos urat szeretettel köszöntöm:

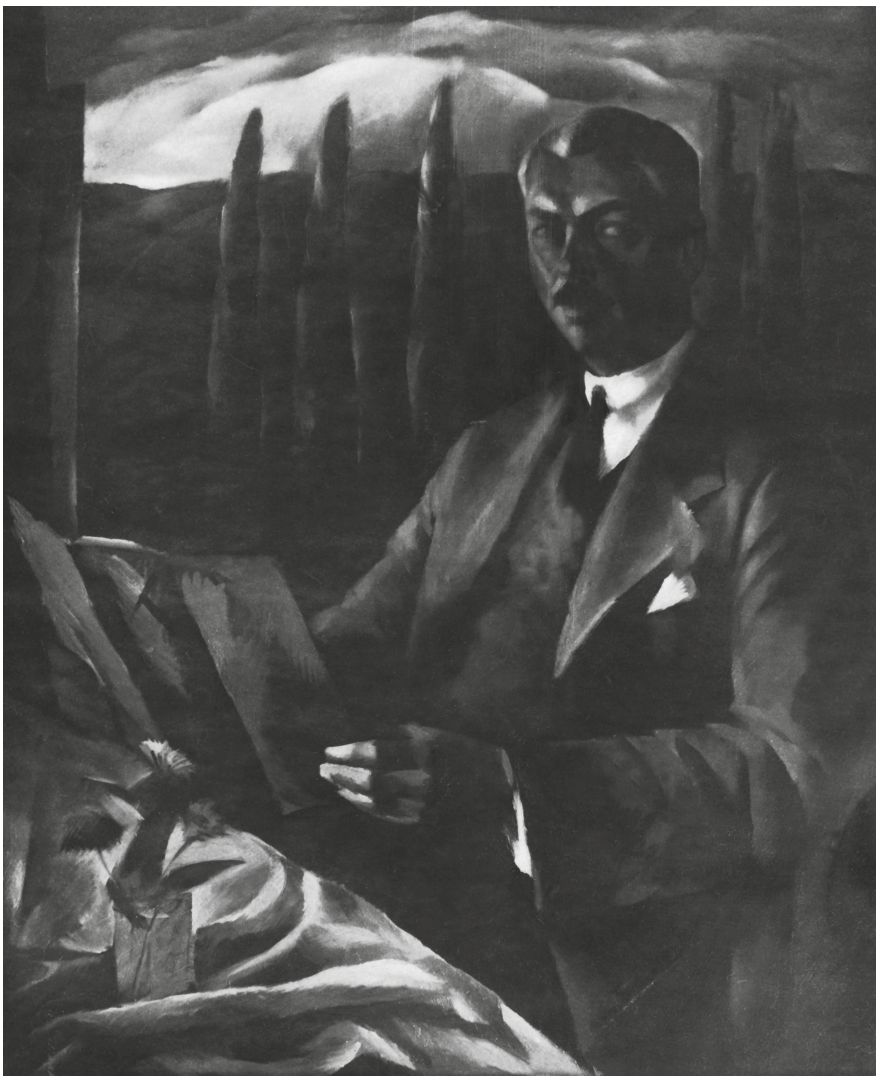
M. Ferenc

A levél teles terjedelemben közölve: Hárs–Martyn 1999. 103–105.

⁷ Tamás (eredetileg Tandlich) Henrik (1869–1960) műgyűjtő, műkereskedő, a Budapesten 1924–1944 között működött Tamás Galéria tulajdonosa. Műgyűjteményét két részletben (1959/1960) a pécsi Janus Pannonius Múzeumra, illetve annak Modern Magyar Képtárára hagyta. Irodalom: *Tamás Henrik emlékezései és műgyűjteményei*. Vál., szerk. és bevezető: Nagy András. Pécs, Janus Pannonius Múzeum – MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2004.

⁸ Magyar Revíziós Liga (1927–1945). A Trianon utáni irredenta tevékenység összehangolására létrehozott társadalmi szervezet. Vezetője Herczeg Ferenc. Bővebben: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.

⁹ Martyn Ferenc felmenőinek származásáról pontosabb adatokat közöl Hárs Éva: *Martyn Ferenc*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1975. 8–9., és 2. jegyzet. Martyn apja, Martyn Arthur elhunytakor a családtörténetet részletesen ismertető nekrológ jelent meg a *Dunántúlnak* (1940. szept. 1., 4.)

3. Martyn Ferenc: *Török Lajos arcképe*, 1930 k. Közölve az oeuvre-katalógusban, 120. számon. Elpusztult v. lappang. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár
© Janus Pannonius Múzeum, Pécs

4. Martyn Ferenc Párizsban két ismeretlennel. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

5. Martyn Ferenc párizsi műtermében, 1928 k. A festőállványon készülő kép az *Ülő nőalak vörös fejvel* című festmény változataként azonosítható. A fennmaradt változat (1928, o., v., 80x90 cm, j. n.,) a JPM gyűjteményében található. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár, ltsz: 74.85. © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

A modern művészet problémája

A kritika kritériuma ismeret és hit. A magyar képzőművészeti kritika, mondjuk ki, késik. Kevésbé meggyőzést termő, mint önálló mű, inkább ráhagyó, mint küzdő. Akadémikus tempóját nem fűti roppant tűz, óvatossága nem haladja túl Cézanne-t. Viszont igaz, alig rosszindulatú. És a százéves magyar festészet története alatt durva, messzeható hibát nem igen ejtett. Nem volt nagy legény, aki odacsapott az ügy mellett, hanem maradt kritizálója, tanára, kikérdezője, szinte ellenfele az alkotónak. Kissé

6. Martyn Ferenc: A művész és édesapja, 1919 A festmény az oeuvre-katalógus pótgjegyzékében található, 2644. számon. Megsemmisült. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

fantáziátlan volt és félnék – a kritika története például egyáltalán nem ismeri az impreszionizmus olyan értékű kritikusát, mint amilyen festője Rippl-Rónai. Különösen pedig nem akadt a festőnek kenyeres pajtása, jóban-rosszban testvére, egy Zola mellett, egy sornyi francia író, aki együtt nőtt a Picasso-i gondolattal, pláne egy Breton, a ragyogó szellemű Breton, aki a szürrealizmust nemcsak szolgálta, manifesztálta, hanem nagyrészt teremtette. Egyszóval a hit felől nem nőtt szálasra a magyar kritikus, de gyakran és tisztesen felkészült, pontosan végezte dolgát, és ha létrejött egy igazi festői mű, túrhető gyorsan rájött és elfogadta. Mindez, valljuk be, kevés. Magyarországon igen sok tehetség születik és igen kevés hoz létre művet? A képzőművészet a latin népek kiváltsága? Ha igaz mindez, igaz az is, hogy mi magyarok közelebb vagyunk a latin diszpozícióhoz, mint bárki. Valahol hiba van tehát, ha a magyar tehetség nem tud áttörni, de hiba van a kritikus felől is, aki még annyira sem nőtt, mint a festője.

*

A „Dunántúl” július 29-i száma cikket közöl Timár Viktor tollából, „Az új művészet problémája” címmel.¹⁰ E cikkhez tulajdonképp megjegyzésünk nincs. Megint

¹⁰ Martyn vitriolos és kioktató hangvételű cikke reflexió a lapban megjelent – nagyra tartott barátját, Egryt és általában a modern művészetet támadó – írásra.

egyszer, újra megrázni a lobogót a „túl modernnek” ellen, akik „sorvadást” hoztak, ez meddő tett. A néhány „modern” festő, mindennek dacára, tragikus történelmi korunk egyik vigasza marad és szinte legnagyobb faji értékünk. Másfelől Lenbach-ról és kompilatív utódjáról, Lászlóról¹¹ túlságosan előnyösen nyilatkozni – ez súlyosan kompromittáló ugyan, de ha csak ízlés dolga, hagyján... Timár Viktor azonban nem áll meg ezen a ponton, nem marad a 80-as éveknél nyugodtan, hanem László mellől odacsördít Egry József nyaka köré és azontúl megmondja véleményét a tehetségtelen modernekről.

Egry József?

Balassa, a Bólyaiak méretéhez szabott őstehetség, minden idők legmagyarabb festője, a festői morál mintaképe. A magyar festői gondolat – Egry József.

A kivétel minden fajtájú és szándékú ítélet tüzeiben, akiről egy kisebb könyvtárat írtak össze, akit hozzáértő, fajta és rend nélkül egész Európában nagyrabecsül; Egry Józsefről azt írni, ma, vidéken, hogy „tudna festeni”, de „zsákutcába került” – de la tenue, Monsieur!

És a névtelen, még modernebb generáció, akik a meggyőződésért, a hitükért belepusztulnak a hivatásukba.

*

Ezen a ponton aztán, noha nem lovagias, felötlük a kérdés, Timár Viktor mit épített és honnét tekint a modern festészet tájaira.

Írása valóban nem győz meg, sőt nem is tájékoztat. Cézanne óta, harminc éven át nagyon gazdag volt a termés. És ami miatta, körülötte történt, Frobenius és abbé Breuil prehisztóriára vonatkozó bámulatos munkássága, az egész etnográfia átértékelése, Egyiptom, a korai görögök, az olasz trecento, Greco, a katalán piktúra mind azóta születtek. Ázsiát tiszteletből nem is említve.

Ismeretek nélkül nem lehet kritizálni, és Timár Viktornak, írása után ítélve úgy látszik, fogalma sincs arról, ami a századforduló óta történt, következőképp a festészet mai helyzetéről és problémáiról sem. Írásának szelleme bizonyítja ezt, soronként. Az alapfogalmak kitisztázására lenne szükség, a letelején kellene kezdeni, ha vele vitába lehetne fogni. Az igazság kedvéért mégis, és mindössze csak egyetlen helyreigazítást: Tárgyatlan festészet igenis, van. Huszonöt évvel ezelőtt festette Picasso és Kandinsky az első absztrakciókat és ma, az élen haladó piktúra tulajdonképp tárgyatlan.

A hit felől pedig? Timár Viktor nem bírja a „moderneket”. Lenbach, például, számára jobban főz. A la bonheur! De úgy tűnik, hogy ez a „toujours perdrix”. És az asztal fölött milyen tréfás! Még Spengler elhervadt nevét is kiejti jókedvében. És amikor hitvallást kellene adni, vagy csupán elmutatni lelkesen eszmék irányába, megelégszik – saját ízlésével. Kétségtelenül az aktív, a formáló szellem részesévé lenni, azért kiállni tehetség és lelki erő kérdése. És az utókor magunk vagyunk! Kis

---

¹¹ László (eredetileg Laub) Fülöp (1869–1937) festőművész.

7. Martyn Ferenc párizsi műtermében, 1920-as évek vége. A háttérben látható festmény az oeuvre-katalógusban nem szerepel, feltehetően elveszett vagy lappang. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

döccenők, kis kavicsok még nem teszik rosszá az utat, különösen olyan kemény legények számára, mint Egry József és barátai.

Martyn Ferenc

Dunántúl, 1934. aug. 12., 10.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris, 35. dec. 28.

Kedves Főtanácsos Uram,

nem tudom, idejében érkezett-e meg a pécsi kiállításra küldött képem, úgy érzem, elkésett a dolog. Hamarosan küldeni fogom az Abstraction-Création 5. számát, melyben én is szerepelek. – A közeli napokban három nagyobb kompozíciót kezdek, [...] Azontúl pedig – tovább megyek terveimmal – megorganizálom az új magyar festők kiállítását, mint azt írtam, Budapesten, 1936-ban. Teljesen hamisnak és tűrhetetlennek tartom, hogy a Bernáth-Pátzay-Artinger-Fruchter csoport önmagukat kijelentik a modern magyar festészetnek, amikor ez nem igaz! Az a csoport, melynek összeállításán dolgozom, néhány pesti és néhány külföldi magyarból fog állni, és mert kiállításainkat minden évben megismételjük, a kellő hatása nem marad el. Nem megy ez senki ellen sem, a festészetért megy. Itt, négyen-ötven vagyunk: Beothy, Szenes Árpád, esetleg Kolozsvári,¹² két egész új ember, a nevüket sem írom le, végül én: csupa „absztrakt” ember. Itt, nyugaton szinte el sem képzelhető más, mint ez a koncepció, és pár év múlva Közép-Európa is ugyanott fog állni mindenek dacára. [...] Kérem, ha van egy kis ideje, írjon egy pár sort, talán sikerül egy kis eladás az én számomra, amire most igen nagy szükségem volna.

És a viszontlátásig szeretettel köszöntöm:

M. Ferenc

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs-Martyn 1999. 126-127.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 36. nov. 2

Kedves Főtanácsos Uram,

csak egy szót írok – köszönettel megkaptam a kiállítási értesítőt, és úgy határoztam, hogy egy pasztellt küldök, mellyel részt veszek a jelzett grafikai pályázaton. Ez a pasztell, melyet az elmúlt éjjel készítettem (még van rajta egy kevés munka) a havihegyi kápolnát ábrázolja – egy jellemző pozíció, címe: Pécsi levelezőlap. Ismétlem, emlékezetből készül, ami egyúttal mutatót ad abból, mennyire visz emlékezőtehetségem. Szinte szeretném kontrollálni a „sujet”-t. Gondolom, „megfelel” majd – be kell vallanom, egy pécsi 100 pengős adósságom, mely kezd nagyon kellemetlenné válni, törlesztésére menne a pénz

---

¹² Beöthy István/Etienne Beothy (1897-1961); Szenes Árpád/Arpad Szenes (1897- 1985); Kolozsvári Zsigmond/Sigismund Kolos-Vary (1899-1983).

- ha megkapom. Közben itt halad a nagy munka, Delaunay, Vantongerloo, Closon, Herbin jártak nálam a napokban - nagy az érdeklődés. Már mindenki várja kiállításomat. De még igen sok a tennivaló nagy képeimen. De hát majdnem minden nap egy lépés - hihetetlenül sokat vesződöm. Perzsiai útitervem is fejlődött, újabb propozíciókat kaptam. Nagyon hálás leszek, ha Főtanácsos úr a pécsi kiállítás eredményéről tájékoztat.

És a hamaros viszontlátás reményében szeretetteljes köszöntő

M. Ferencről. Kézcsókomat küldöm Nagyságos Asszonynak.

(A pasztell nagysága az ismert [36,5x49,5], úgy gondolom, a kéznél lévő rámak közül egyik fölhasználható lesz. A csomagot legkésőbb holnap föladom.)

Közölve: Hárs-Martyn 1999. 147-148

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 37. 2. 25

[...] Most úgy alakult ki a tervem, hogy az ősz előtt nem megyek haza - akkorra maradnak a pesti kiállítások. Pierre galerie - a legjobbak egyike - ugyanis megrendezi parisi kiállításomat a „szezón” alatt, mi több, ingyen.¹³ Azonban még mindig nem vagyok „au point” - egy-két hónapi munka van még vissza. [...] A 37-es kiállítás¹⁴ külön nem valószínű, hogy részt veszek. A magyar rendezőség bennünket, parisi magyarokat teljesen nem létezőnek tekint - igaz, hogy nem is vennénk benne részt. A franciák viszont meghívtak, két oldalról is az Abstr. Création csoportban¹⁵ és egyénileg is kiállíthatnék, de úgy döntöttem sok mással, hogy nem veszünk részt, a kiállítás szelleme nem egyezik a miénkkel. Azontúl pedig, ha nem lehet a magyarokkal együtt dolgozni, a franciákkal, külön, nem akarok szerepelni.

[...] Mindinkább látom, hogy nem kerülök haza, csak vendégképp - tudom jól, hogy senki sem nélkülözhetetlen, de mégis, vagyunk szanaszét Európában egy sor festő

¹³ Martyn tervezett párizsi kiállításai - a kutatás mai állása szerint - nem valósultak meg. Az ezekről szóló itthoni beszámolók valószínűleg egy mítoszteremtő konfabuláció elemei. Erre utal Mészáros Flóra: *Martyn Ferenc és Párizs*. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 86-87., 126., illetve ezt támasztja alá Cserba Júlia is, aki többek között közli az 1931-ben rendezett Exposition Art Hongrois Moderne (Artistes de Paris) kiállítás plakátját s a kiállítók névsorát. Ld. Cserba Júlia: *Magyar képzőművészek Franciaországban 1903-2005*. Budapest, Vince Kiadó, 2006. 16-17.

¹⁴ Az 1937. évi párizsi világhiállítás, amelynek Magyarország is kiállítója volt, többek között a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió reprezentatív részvétele mellett.

¹⁵ Az 1931-ben a Cercle et Carré csoport utódként létrehozott, az európai nonfiguratív művészet irányait tömörítő csoportnak 1933-tól Martyn is tagja volt. Felvételében Beöthy játszott közvetítő szerepet. Beöthy parisi működéséről ld. Sarkadi Eszter: Beöthy István és az Abstraction-Création. *Ars Hungarica*, 10. 1982. 63- 73., illetve Mészáros Flóra: Magyar származású alkotók az Abstraction-Créationban. In: *Uő: Párizsi Absztraktok. Abstraction-Création*. Debrecen, MODEM Modern és Kortárs Művészeti Központ, 2021. 128-139.

8. Martyn Ferenc Párizsban, betegen. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

és szobrász, akiknek helyzete hasonló az enyémhez. Majd az általam rendezett „magyar absztrakt művészek” kiállítás¹⁶ (Moholy-Nagy egy filmet is kölcsönöz: absztrakt mű) megmutatja, hogy valóban kevés a keresnivalónk Budapesten. Nem baj, az evolúció nagy.

Rippl-Rónai Maillol-portréja az egyetlen magyar kép a Musée du Jeu de Paume-ban – most került ide, Petrovics Elek ajándékaként.

Kézcsókomat küldöm a Nagyságos Asszonynak, és Főtanácsos urat szeretettel köszöntöm:

M. Ferenc

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs-Martyn 1999. 150–151.

---

¹⁶ A kiállítás megrendezésére 1938-ban a Tamás Galériában került sor, *Párizsi magyar művészek* címmel. A kiállító művészek teljes névsorát közli: *Tamás Henrik emlékezései és műgyűjteményei* 2004. i. m. 69.

9. Martyn Ferenc párizsi műtermében, 1928 k. A háttérben látható festmény az oeuvre-katalógusban nem szerepel, feltehetően elveszett vagy lappang. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 37. 12. 30.

Kedves Főtanácsos Uram,

[...] Magamról: én mindig dolgozom, és parisi pozícióm alakul tovább. De nem feledkezem meg hazulról sem. Két évi vesződés, kitartás árán megszerveztem azt a csoportot, mely januárban Tamásnál mutatkozik be először: az új magyar művészgeneráció. De én, érthető okokból, szerényen szerepelek ott, és nem megyek Budapestre – noha a rádió is meghívott. A katalógust is Beöthyre hagytam, aki Budapestre is megy, ő kissé primadonna lélek, ami különben a többieknek mérsékelten tetszik. Mégis még ismételt kérésre sem vállaltam a pesti szerepet, mert nekem nincs szükségem arra.¹⁷ Kérem, figyelje majd a dolgot, nagyon szeretném, ha sikerülne megnéznie. Jönnek cikkek is, egyet én írok. Tamás különben március végén akarja az egyéni kiállításomat, talán eljutok, kellene is, „anyag” van bőven. Ha anyagilag megoldható, úgy vállalom a dolgot. Márciusban azonban Marseille-ben is lesz kiállításom, egy előadást várnak tőlem ugyanakkor. Még Paris, a legfontosabb, még nincs dátumhoz kötve – persze, itt igen nagyok az igényeim, és a lehetőségek, propozíciók közt válogatok, ami nem könnyű, ismerve a párisi helyzetet.¹⁸

Kérni fogom, kedves Főtanácsos uram, írja meg, van-e Pécssett pénzem, most is állandóan aktuális az öltöny-kérdés. Ha ugyanis együtt volna bizonyos összeg, úgy azt kiegészíteném, mert ez a kérdés nem várhat – ma is az Ön jóvoltából hozzám került és kapott ruhában járok.

[...] A pesti csoport-kiállításra (melynek katalógusát elküldtem) pécsiek közül meghívtuk Gábort, Forbátot, Weininger Andor barátomat (Berlin).¹⁹ Különben körülbelül húszan vagyunk, ha három-négyből lesz festő vagy szobrász, úgy a jelen biztosítva. Remélem tehát, hogy a tavasszal hazakerülök Pécsre is, és akkor Főtanácsos úr megismerheti működésemet, mely hosszú évek óta egy vonalban halad, és amit otthon nem láttak. [...]

És a viszontlátásig szeretettel köszöntöm, és hódolatomat küldöm a Nagyságos Asszonynak.

M. Ferenc

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs–Martyn 1999. 160–161.

¹⁷ A kiállítás eredeti ötlete Martyné, végleges koncepciója Beöthyé, a „magyar oldal” szervezői Gadányi Jenő és Crouy-Chanel László, az effektív rendezést Beöthy, Martyn és Crouy-Chanel jegyzi. Ld. Passuth Krisztina: *Beöthy István, az Aranysor szobrásza*. Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2010. 114–116.

¹⁸ Vö. 13. jegyzet.

¹⁹ A Martyn által „kooptált” pécsiek mindhárman szerepeltek a kiállításon, annak ellenére, hogy nem tartoztak a párizsi magyar művészek közé.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Paris. 38. 2. 1

[...] Pesti csoportkiállításunk vasárnap óta áll, nem tudom, mi a hatása, de elképzelem, sok támadásban lesz része. Nálunk minden generációból négy-öt emberből lesz valaki, állítom, hogy a húsz kiállító között van a jövő pár figurája.

Kedves Főtanácsos Uram – egy kérésem van.

A kiállítást én kezdtem, én rendeztem, válogattam. Írtam, nem akartam Budapestre menni, primadonnának – Beothy ment el helyettem. A kiállítás anyagi részével is én foglalkoztam – és épp erről akarok írni. Tamás, aki az utolsó ponton 100 pengőért vállalta a dolgot (ezt nem vitatom, én magam proponáltam, kiadásai fejében) – melyre eddig befolyt 38 pengő. A hiányzó 62 pengőt kell most előteremtenem – tegnap kaptam éppen levelet tőle, többek közt erről az igényéről.

Főtanácsos úr azt írta legutóbb, hogy nekem van Pécssett 40 pengőm, ezt Tamásnak kell elküldenem a *közös ügyért*. Egyidejűleg írtam Gábor Jenőnek, megkérve őt, hogy azonnal keresse föl Főtanácsos urat, adjon át saját zsebéből 22 pengőt. Remélem és biztosra veszem, hogy ez meg fog történni – Gábor Jenő készséges kolléga. Azt kérem tehát, hogy az így egybegyűlt 62 pengőt haladéktalanul szíveskedjék elküldeni *Tamás Henrik, Budapest, Akadémia u. 8. sz.* címre azzal a megjegyzéssel, hogy ez az én részemről történik. Egyidejűleg írtam Tamásnak, említve, hogy igényét én vállalom – parisi barátaimtól nem kérhetek, hiszen a szállításbiztosítás úgysis igen jelentékeny tétel lesz, amit szintén ki kell fizetni. Nem tudok más megoldást, viszont Tamás az az ember, akinek nem lehet tartozni, el kell kerülnöm, hogy miatta nézeteltérés legyen. „Kulisszatitkokról” van itt szó, de Főtanácsos úr jól ismeri azokat! Mi sem kértünk semmiféle hivatalos segítséget – én elleneztem még a tervet is, de nem írok erről többet. Kérni fogom, kedves Főtanácsos uram, mielőbb intéztesse el ezt a dolgot – számítom, hogy Gábor nem várta magára. Gábor aztán értesítsen engem, hogy megtörtént a dolog.

Londonból kaptam egyéni kiállításra meghívást, márciusban Marseille-ben lesz. De mindent elkövetek, hogy a nyár előtt Budapesten is megvalósuljon régi tervem. Most jó eredménnyel dolgozom. [...]

M. Ferenc

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs-Martyn 1999. 161–163.

Martyn Ferenc festőművész Pécssett. Az évek óta Párizsban élő Martyn Ferenc, a kiváló és külföldön is kitűnő nevű festőművész, a háborús Párizsból, ahol most egyelőre bizonytalan ideig szünetel a képzőművészeti élet, hazaérkezett Pécsre és most itt folytatja értékes művészi munkásságát.

Dunántúl, 1940. jan. 6., 8. Művészet-zene rovatban

Pécsiek a pécsi festőművészekért

A „Pécsi Napló” kezdeményezése a Főméltóságú Asszony akciójával kapcsolatban

[...] A Főméltóságú Asszony a nemzeti öntudat ébresztésével kérte a művészek, a festők, a szobrászok számára az ország melegítő, testvéri szeretetét. Hangoztatta, hogy nemcsak a művészek felelősek a magyar művészetért, hanem a műértő, a műpártoló, a vásárló is felelős.[...]

A pillanat igézetébe kapaszkodva a „Pécsi Napló” elhatározta, hogy helyi, lokális vonatkozásban megkísérli a Főméltóságú Asszony dicső, magyar génuszt ébresztő szövegének kiteljesítését itt, a kultúra délvidéki végvárában, ahol tehetséges, nagyot-akaró, művészt alkotó festők élnek, csendesen, visszavonultan, belepve a közöny egyre sűrűsödő pókhálójától.

„A magyar művészetért” akció közkatonája akarunk lenni, szolgálni azon a ponton, amelyen a nemzet legelső asszonya kellő időben látta meg a veszélyt.

Sorra látogatjuk a pécsi festőket, beszélni akarunk róluk, képeikről, új alkotásaikról, életükről, mindarról, ami alkalmas a közönség érdeklődésének felkeltésére, alkalmas arra, hogy megláttassuk: tehetséges, egyéni művészetet, újat mutató festők élnek itt, képeik érdemesek arra, hogy elegáns lakosztályok, jómódot tükröző polgári szobák díszei legyenek [...]

A továbbiak során ki akarjuk terjeszteni a Főméltóságú Asszony akciójába kapcsolódó igyekezetünket. A város vezetésének megértő jóindulatában bízva, múzeumunkban külön termet szeretnénk juttatni a pécsi művészek számára. Ezzel erőteljes képvásárlás indulhatna meg, a főcél azonban az, hogy a tehetős magánosok előtt világlítsuk meg, mennyire kötelességük, a pécsi festőkön keresztül, a művészet támogatása. [...]

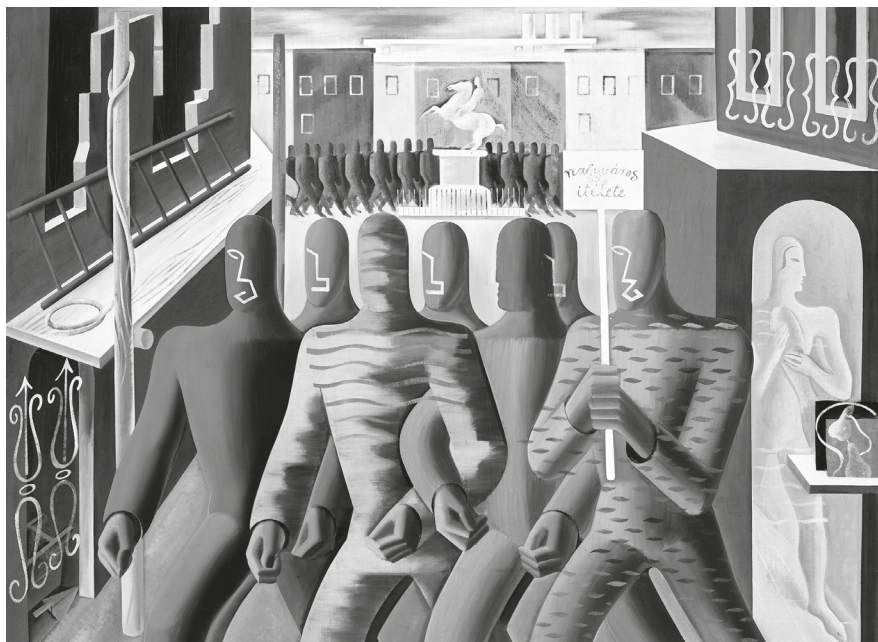
Martyn Ferenc műtermében

Félig-meddig vendégjog illeti meg a „messziről megtért gyermek”-et; ennek az elvnek alapján első utunk Martyn Ferenc műtermébe vezetett. Közel 6 esztendő után,²⁰ Martyn most érkezett haza Párizsból, és a Pálos templom mellett lévő műtermében példát adó szorgalommal dolgozik.

Érdekes ez a műterem. A művész régi kutatásait, keresgélését tükröző hatalmas, mennyezetig érő képek között, életes, eleven színeivel harsan ki az absztrakt festmények nyugtalanító hatása. Kis asztalon mintázás alatt lévő szobor, odébb jólismert pécsi úriasszony megkezdett portréja, az asztalon ecsetek, festéktubusok végtelen sorát a felszolgált ebéd érintetlen tányérai zárják be. A művész elfelejtett ma ebédelni, annyira belemerült az alkotás lázába.

Csodálatos véletlen, hogy a rádióban éppen Réti István tartja magasszínvonalú „A magyar művészetért” című előadását, amely ugyancsak szervesen kapcsolódik a Főméltóságú Asszony akciójába. Közben megérkezik a fentemlített pécsi hölgy, a

²⁰ Martyn 1926-tól élt Párizsban.

10. Martyn Ferenc: Nagyváros ítélete, 1928-1930, v., o., 150x198 cm, j.n.
JPM, ltsz: 82.19, fotó: Füzi István © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

portré szemünk előtt teljesedik ki élethűségűvé. Martyn kezében cserélődnek az ecsetek és közben ostromló kérdéseinkre megfontoltan ejti a szavakat:

Húsz éven át inaskodtam Kaposvárott és Budapesten Rippl-Rónainál. 1915-ben kerültem Párizsba, azóta ott élek.²¹ Néhányszor hazafutottam, megfürödni az itthoni simogató levegőben, elvinni magammal a Mecsek feledhetetlen kontúrját, aztán odébbálltam megint, többször beutaztam a latin államokat, Itáliát, Spanyolországot. Párizs a második otthonom lett. Művész számára óriási lehetőséget nyújt. Mint olyan sok minden, a képzőművészeti szellem evolúciója is ott kristályosodik ki. El sem hinné, milyen kevés ember nevéhez fűződik egy-egy művészeti irányzat kifejezésre juttatása. Az impresszionizmust például hét ember csinálta meg. A hét ember rendezett néhány együttes kiállítást, aztán szétszóródtak, maguk után hagyva a szélesre taposott utat. A fejlődő képzőművészeti szellemet úgy kell elképzelni, mint – mondjuk – egy sebtében összetákolts játékszert. A primitív játékszer valahonnan elindul, a világ valamelyik szegletéből, hol itt, hol ott tűnik fel, új meg új alkatrészekkel, hogy végleges formájában Párizsban hajtson gyökeret: Párizs dönti el, mi marad meg belőle. Párizs mondja ki a végszót.

– Mondanom sem kell, az a Párizs, amely ma otthonom, milyen sok küzdelmet jelentett számomra kezdetben. Megérkeztem azzal a kofferrel, amelyben idehaza művészi felfogásomat gyűjtöttem, de kitűnt, hogy Párizsban mindaz elavult. Párizsban

²¹ Ld. 20. jegyzet.

már nem arról volt szó, amit én hitemnek vallottam. Hosszú évek irtózatos küzdelme árán ismertem csak meg az élő képzőművészeti szellem problémáit, miután kontaktusba kerültem a francia művészekkel. Az utolsó években, hosszú, keserves munka után eljutottam odáig, ha volt valahol egy művészeti manifesztáció, akár Amerikában, akár Közép-Európában, a kis számú csoportban ott szerepeltem én is.

– Tény az is, hogy a legmodernebb irányzathoz csatlakoztam, de a képzőművészeti keresés mellett mindig szoros kontaktusban álltam a természettel, és útjaimon mindig megállásra készítetett maga az ember. Pályám kezdetén is nagy, figurális kompozíciókat festettem, ez ütközik ki belőlem ma is, amikor olyan szívesen csinállok portrét.

Dicsekvő szót nem ejt Martyn, holott e sorok írója, két év előtti párizsi tartózkodása során, a lokálpatrióta igaz büszkeségével látta, hogy a pécsi művész, éppen, mint portréfestő, az élre rukkolt Párizsban. A legelőkelőbb kiállításokon szerepeltek portréi, a „*Marianne*” és a *L’art Vivant* kéthasábos interjú keretében szólaltatta meg Martynt, abból az alkalomból, hogy egy híres francia művésznőről készült portréja a Galerie Charpentier-ban rendezett kiállításon a legnagyobb feltűnést keltette. Azt is két szemével látta e sorok írója, hogy a párizsi társadalmi és művészeti élet legelőkelőbb tagjai jártak el a pécsi festő Rue François Mouthon-on lévő műtermébe, portrét festetni.

Itt, a Pálos templom melletti intim műteremben is felsorakozik már néhány Pécssett készült portré. Valamennyin kiütközik az, ami Párizsban renomé, nevet szerzett Martynnak: rajzban a karakter finom értelmezése és az utolérhetetlen francia színkultúra.

Végül még a művész tervei után érdeklődünk.

– Ahogy hazajöttem, mondja – mialatt az ecset futja útját a portrén – kontaktust kerestem régi pécsi barátaimmal, megkerestem a budapestieket is: Egryt, Kmettyt, Medgyessyt, Berény Róbertot, egyébként folytatam párizsi programomat. Dolgozni! – ez a fő és egyetlen célom.

S. S. [Sásdi Sándor]

Pécsi Napló, 1940. febr. 11., 1-2.

Halálozás. Windsori lovag Martyn Arthur ny. pénzügyigazgatósági számvevőiségi főtanácsos aug. 30-án délután fél hat órakor, életének 71-ik évében elhunyt. Temetése szept. 1-én, vasárnap délután fél három órakor volt igen nagy részvét mellett. Halálát özvegye, három gyermeke, köztük Martyn Ferenc festőművész, továbbá a Thalaváry, Villányi, Radenich, báró Wimmersperg, Bogyai, Rónai, őrgrof Marenci családok gyászolják a tisztelők nagy számával együtt.

Pécsi Napló, 1940. szept. 3., 7. *Hírek* rovatban

Festő a hegyen

Műteremlátogatáson a Párizsból hazajött Martyn Ferencnél

Pécs, okt. 3. – Szél zúg a Mecseken. [...] Így a Mecsek oldalán, néhány méterrel az üdülőszálló alatt maroknyi sziget az egész titkon fellángoló őrszemnyi villanyfényvel, mozdulatlansággal és ősszel meginduló, tavaszig tartó álommal... A hegy mint gőgös és kemény bástyafal álldogál, külön is elhatárolva az oldalán pihegő kis világot.

A ház, melyben a festő lakik fenn a hegyen, csak olyan magányos, csaknem láthatatlan, akár maga a hegyoldali világ. A szél füttyülve röpdös a falak között, az ajtók, ablakok úgy zörögnek, akár egy kísértetekről szóló régi filmben, ijesztő és furcsa díszlet, valami ismeretlen, de a helyhez annyira illő kelléktár foszlánya. De benn a tücsökciripelés, Fanni világára és korára emlékeztető dekoráció közepén hirtelen nagyra tágul a szem: a magányos szigetként hallgató szőlősdomb magányos házának falán Martyn Ferenc képei lánognak csaknem decrescendóban... [sic!] Sorban, egymás mögött, egymás után, egymás mellett. Nem ilyen képekhez szokott szemünk riadtan kikerekedik, nem tudjuk, mi ez az egész különös és érthetetlen szín- és vonalorgia, amely szinte idegen és csaknem félelmetesen értelmetlen számunkra. De élet! Hang! Lendület! Üzenet a hegyen túli ismeretlen hatalmas nagyvilágból. Hasonló az éjszakai repülőrajok bíborszínű reflektorához. Nem halljuk a szél zúgását többé, a tücsökciripelést, az ablakok-ajtók zörgését: új világban vagyunk itt teljesen s bár az alacsony szobában csönd van, a falakon a méteres vásznakon a huszadik század világa dübörög látszólag bizarr és értelmetlen káoszban, ahogy a festő merészen odavetíti a magányos hegyoldalra.

Martyn Ferencről, aki ezeket a képeket festi, a pécsiek nyilván tudják azt is, hogy csaknem húsz évig élt Párizsban, a párizsi kiválasztottak társaságában, ismert és keresett festője annak a merész új irányzatnak, amelyet sokfelé támadtak ugyan, de amelyet a céhbeli elkerülhetetlenül szükségesnek tartanak. Valószínűleg tudják azt is – szegyenük lenne, ha nem tudnák! – hogy Martyn Ferenc pécsi, egy régi pécsi család tagja, s mint Rippl-Rónai tanítványa indult el a maga súlyosan egyéni művészútjára. Párizsban és a világ minden érdemes nagyvárosában nem számít úri és társaságbeli embernek az, aki nem keres összeköttetést, kapcsolatot a művészek világával: tárlatok és műtermek látogatása legalább is olyan fontosak, akár a bridzs, vagy az ötórás (hétórás!) tea. S ha Pécs nem is Párizs, néhány érdemes tisztaszándékú művésze mégis akad, akiket illő lenne némelykor a maguk szerény, de mindenütt alkotásoktól, alkotó szándékoktól fűtött világában meglátogatni.

Idefenn jutott ez eszembe a hegyen, a festő remetei magányában. Furcsa, hogy a pécsi okos és művelt úritársaság alig vesz tudomást a falai között élő művészekről, egy kiállítást végignézve, azt hiszem, még a nyilvánosság előtt sem. Egy ilyen műteremlátogatás még nem jelent vételkényszert, holott a festő ugyebár nemcsak azért fest, a szobrász nemcsak azért farag, hogy a maga négy falát feldíszítse. A műteremlátogatások divatja fejleszti a művészi ízlést, fokozza az érdeklődést, ezenkívül pedig meleggét teszi a művész lelkét, értelmét és szükségét látja mindannak, amit végez, felemeli, acélozza és bátorítja.

Martyn Ferenc alig szorul az utóbbi erőforrásokra: a látogató, aki őt felkeresi, elsősorban a merész és kemény bátorságtól lepődik meg s valószínűleg meg fogja kérdezni vagy tíz hatalmas vászon után, hogy hol is vannak a képei? – mégis érdemes megjárni érte a hegyoldalt. Persze nem fog látni sem figurális, sem táji kompozíciót, teljes és gőgös szembeszállás ez a művészet minden eddigi festői témával, nem festői, nem vonzó, amit bemutat (holott ezt is tudja, finoman és romantikusan is, ha akarja!), Martyn művészete felbőszít, elképeszt, vitát provokál. De minden értetlenségen, expresszionista zsúfoltságon túl hirtelen hatalmas, napfénytől fehérülő falak villámlanak fel a képzeletben, tágas teraszokkal, lapos napozókkal: modern világ modern falai Martyn Ferenc képeinek megfelelő környezeté.

Mert ezeket a képeket csak ott lehet megérteni. Egy poros és sűrű múzeum nyilván összedőlné, mielőtt befogadná. Egy kispolgári lakás virágos és gyümölcsös csendéttel, ábrándos enteriőrökkel, pásztorjátékot ábrázoló gobelinekkel megrakott fala is... Nemcsak új festészeti irányt, de új világot, új embereket, új igényeket is jelentenek s elkerülhetetlen, hogy ezt az új világot megismerjük még akkor is, ha ízlésünk merőben más. Paál László, Mednyánszky, Leonardo da Vinci örökségű, öröknyugalmú formái és színei felé kívánczunk is.

Aki a pécsi műteremlátogatások divatját behozza, Martyn Ferenc magányos hegyi házával kell kezdenie. Ha megrökönyödik is, ha megdöbben is, ha nem is érti az egészet, amelyet a nagy vásznak nyújtanak, a fal kis képei, francia tengerparti városok meleg színeivel, a mecseki hegyek fekete szénrajzával, néhány nyugodt, meleg portréval s ami a legfőbb, Martyn Ferenc, a festő szobrászi alkotásaival is gazdagodik. Kedvet fog kapni ahhoz, hogy sorra keresse, nyissa a város falai között csendben megbúvó, külön világba zárkózott művészek műtermének ajtait.

Dénes Gizella

Dunántúl, 1940. okt. 4., 4.

Martyn Ferenc előadása a Szabadliceumban. Pécs, december 2. Érdekes művészegetyéniség érdekes tárgyú előadásával kedveskedik közönségének kedden este a szabadliceum: a mai előadóülésen Martyn Ferenc, a pécsi születésű jól ismert festőművész, a Pécsi Képzőművészek Társaságának tagja tart vetítettképes előadást „Tizenöt év a francia katedrálisok tövében” címmel.

Martyn Ferenc már művészi indulásakor is a francia művészet iskoláján nevelkedett fel, mint Rippl-Rónai tanítványa, majd maga is Párizsba, a modern európai művészet Mekkájába került és tizenöt évig élt Franciaországban. Ezalatt nemcsak a francia művészettel és Párizssal ismerkedett meg töviről-hegyire, hanem számtalan utazásban bejárta egész Franciaországot, valamint Német-, Olasz- és Spanyolország művészi szempontból jelentős városait és tájait. Mint festőművész tevékeny szerepet játszott a francia művészeti életben és mozgalmakban, s a modern művészetnek elismerten egyik legjelentősebb képviselője lett. Ma, amikor a rendkívüli nemzetközi helyzetre tekintettel visszatért régi otthonába, aligha akadhatna nálánál hivatottabb

művész a francia művészet és általában szellemi élet ismertetésére. Szabadlíceumi előadásában, amely Martynnak a pécsi társasági körön kívül első megnyilatkozása lesz a nagyközönség előtt, a francia gótikus művészetről fog beszélni. Ő ebben a gótikában a francia szellem legsajátabb kifejeződését látja és sajátosságait, fejlődését a híres francia katedrálisokon mutatja be. Szavainak legjobb szemléletességét számtalan vetített kép biztosítja.

[...]

Pécsi Napló, 1940. dec. 3., 6.

A párizsi magyar festőkolónia vezető tagja újszerű művészetet alkot mecsekalji magányában.

A vizuális, festői viszonylatok egyensúlya Martyn Ferenc piktúrájában

Pécs, április 9. Pécssett, a Mecsek lábánál, egy magaslati szőlőben él Martyn Ferenc, a tizenöt évig Párizsban élt és ott vezető szerepet játszó magyar festő. Szemben a Pálosok temploma, felette az üdülőszálló, körülötte a kacskaringós műúttal barázdált, új stílusú nyaralókkal tarkított domboldal. Mint ahogy azt a Művészeti Hetek tárlatán kiállított és nagy feltűnést keltett *Mecseki táj* c. festménye megörökíti.

Ebben a romantikus milióban intenzív munkába merülve, teljes visszavonultságban dolgozik most a hazatért festő. Seholy sem írtak arról, hogy mi lett a Párizsban oly fontos szerepet játszó magyar művészkolóniával, mi lett a párizsi iskolával? Most megtudjuk, hogy a művészek egy része ottmaradt és tovább dolgozik, a többiek elszéledtek.

Martyn Ferenc is otthagya pazarul berendezett párizsi műtermét és hazajött. De magával hozta nagy aktivitását és a kis szőlőhegyi rögtönzött műteremben néhány hónap alatt nagymennyiségű művet alkotott. Valóságos remeteéletet él, hetekig le se megy a városba. De annál inkább felkeresi a műértők és a vezetőkörök érdeklődőinek tömege.

Mikor belépünk a műterembe, valami újszerű, szokatlan atmoszféra ejt hatalmába. Tanácstalanul nézünk körül és nem tudunk szóhoz jutni. Mi készül itt tulajdonképpen? Nagyméretű, igen színes, erősen konstruktív kompozíciókat látunk. Az asztalon egészen furcsa szobrok foglalnak helyet, részben még gipszben, részben plasztilínban. Csak az ötödszöri látogatás alkalmával kezdjük megérteni őket. A hatalmas képeken mintha tengeri horizontok, vonuló hajók, vitorlások kelnének életre. Az az érzésünk, hogy a festő nagyon visszanyúlt saját lényébe, a kelta eredetű, tengeren élt ősök szelleme kísért ezeken az alkotásokon. Mindenütt a vonalak és az élénk színek harmóniáját, egyensúlyát érezni. A képeket mind kétdimenziós problémaként fogta fel alkotójuk, ez volt minden nagy kornak, a folklórnak is a felfogása.

A látogató szinte megkövülten eszmél rá, hogy valami nagyszerű, új művészet készül itten. A művész szerényen csak „a festői, vizuális viszonylatok egyensúlyá-

val” magyarázza művészetének lényegét. Kerülő úton megtudjuk, hogy ebből az anyagból rövidesen önálló kiállítás lesz Budapesten.²² Ezt a kiállítást vetítettképes előadás előzi meg. Mind a kiállítást, mind az előadást nagy érdeklődéssel várják a szakkörök és a műértő közönség, mert teljesen új művészet születéséről és kialakulásáról van szó.

Dr. Miklóssy Lajos

Pécsi Napló, 1941. ápr. 10., 6.

Csendes beszélgetés valahol a Mecseken Martyn Ferenc festőművésszel a nagyvilágról és Pécs városáról

Pécs, április 12. – Mintegy másfélévvel ezelőtt örömmel fogadott jóbarát kezét szorítottam meg hosszú idő után ismét. Ekkor érkezett haza hosszas világcsavargás után, közvetlenül Párizsból, ahonnan a művészetekre nézve nem egészen kedvezővé vált légkör kergette el, Martyn Ferenc festőművész.

Martyn Ferenc bejárta a fél világot. Sokat látott, sokféle és sokat dolgozott. Érdekes ember és még érdekesebb művész. Kiegyensúlyozott, hétköznapi vonás alig van valami benne és mégis, ha valaki öt percig beszél vele, meglepi az a tökéletes harmónia, ami minden egyes szavából, tekintetéből szerteszugárzik. Kiegyensúlyozatlanságát, külső és lelki szertelenségét valahogyan a legmeggyőzőbb átélésből fakadó meggyőződés foglalja a legtökéletesebb harmonikus egységbe. Keres, mindig keres, tépelődik formán, színen; valami tudatalatti ösztönösség irányítja ecsetjét, színesíti meg fantáziáját...

Érdeklí minden. Festőművész, emellett fölényes tudású mestere a kisplasztikának. Nagyszerű megfigyelő, kiváló érzéke van a városfejlesztés, a városkép kialakulása iránt.

Párizsból való hazatérése óta sokat voltunk együtt, sokat beszélgettünk erről, amarról... a nagyvilágról és Pécs városáról. Most is, amikor ezen mozgalmas nagyheti napok egyikének délutánján szemben ülünk egymással valahol a Mecseken, az egyik villában berendezett műtermében, a beszélgetés ismét helyi vonatkozású kérdésekre terelődik. A diskurzus nem riportnak, nem interjúnak indult. Néhány kérdést vetettem fel, csak úgy, minden újságírói szándék nélkül. Érdekelni tudni, miképpen látja Pécs városát Martyn Ferenc, a művész, aki sokáig nem volt idehaza, de amikor innen elment a messzi idegenbe, vérében, lelkiségében mégis ennek a városnak ízét, sajátosságát vitte magával. Milyennek látja a művész, aki annyi mindent látott, tapasztalt, szűkebb hazáját, és milyennek szeretné látni?

Mielőtt válaszolna kérdésemre, ütött-kopott bádogdoboz kerül elő... a doboz még párizsi; tartalma: csipős, erős, sötétbarna dohány, itt termett azonban már valahol...

²² Az 1942 őszére tervezett kiállítás nem valósult meg, ahogy az ugyanakkorra tervezett pécsi bemutató sem. 1942 októberében Martyn már katonai szolgálatát tölti Lavocsnában, „100 km-re Munkácsról”.

11. Martyn Ferenc barátaival, feltehetően a Deutsch-féle mecsekoldali szőlőben. 1940-es évek eleje. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Programszerűvé kell tenni a város déli jellegét.

A cigaretta csakhamar szája szegletében füstölög, és amikor a gyufát eloltja, fordul ismét felém:

– Arra kíváncsi, hogyan látom Pécs városát? Nem is hiszi, hogy mennyire örülök, hogy alkalmam nyílik erről beszélni. Véleményem szerint ugyanis Pécs valóban az ország egyik legszebb és műemlékekben leggazdagabb városa. Ezt a kijelentést nem a lokálpatriotizmus mondatja velem, hanem ez valóban így is van. Emellett van ennek a városnak valami egészen különlegesen egyéni karakterisztikuma. Kevesen figyelték meg, hogy Pécs valójában mennyire déli jellegű.²³ Mintha a Földközi tenger lehelete elért volna egészen a Mecsek lankáira, úgy alakult ki ez a város. Megmutatkozik ez geológiai formációjában, faunájában, de főleg fehérlő falaiban, amelyek rokonvonást mutatnak fel számos északolasz várossal. A Pálos templom környéke például teljesen olaszos levegőjű. Pécsnek ezt a déli jellegét programszerűvé, tudatossá kellene tenni úgy a régi műemlékek ápolásával, mint a mai urbanisztikus városépítési terveknel és a parkok létesítésével.

²³ Különös ellentmondás, hogy Kerényi Károly, az 1934–1941 között a pécsi egyetemen klasszika filológiát tanító s ott magát számkivetettnek érző ókortudós épp a Dél-Pannon táj északi peremvidék jellegét hangsúlyozza, – természetesen az antik mediterraneum felől nézve. Ld. Havasréti József: A „Táj” és a „Szellem”. Kerényi Károly és a pécsi egyetem (1934-1940). In: Uő: *Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 88–117.

A városi múzeum jelentősége

– Felbecsülhetetlen értéke emellett Pécsnek, hogy nincsen talán, egészen a római időkig visszamenően olyan kor, amelynek valamely épségben maradt maradványait ne tudnók prezentálni. Ezek a különböző korok plasztikusan villannak elénk a városi múzeum anyagából. Ez a múzeum különben ma már a város külön büszkesége. Néhány évvel ezelőtt bizony még zsúfolt raktárképpen hatott, ma pedig kitűnő, új igazgatója²⁴ munkájának eredményeképpen, tágas, levegős és mindenekelőtt élő gyűjteménnyé vált, amelynek népszerűsítése, divatba hozatala egyenesen kötelességünk.

– Meglepően értékesek a római és török korból származó ásatások eredményei, hasonlóképpen értékes azonban a többi termék anyaga is, amelyek a céhéleten keresztül az elpolgáriasodott Pécs lényegét vetítik elénk.

Történelem az utcán

– De lépten-nyomon, kinn az utcán is akár a legértékesebb és legérdekesebb emlékekkel találkozunk. Történelmet lehel a monumentális székesegyháztól egy-egy mellékutcában meghúzódó házig minden. A székesegyház kétségkívül a magyar művészettörténet egyik legszebb lapja, amelyen felsorakozik a katakombáktól Székely Bertalan remek freskóiig minden.

– Hangsúlyozom újból, hogy azt az elismerést nem lokálpatriotizmus váltja ki belőlem. Sokan valljuk ugyanezt. Nemrég Pécssett járt Kállai Ernő barátom, az ismert fővárosi műkritikus, aki hihetetlenül el volt ragadtatva a városnak a régi városfalak által körülhatárolt részétől és azt a kijelentést tette, hogy az itt látottnál gazdagabban hangszerelt és festőibb architektúrával sehol az országban sem találkozott.

– Páratlan építészeti emlék a Széchenyi téren a belvárosi templom²⁵ és a falak közé szorított kis minaret.²⁶ Az előbbi most folyó átalakító munkálatairól azonban egyelőre nincs semmiféle véleményem. A feltárára, illetőleg kiszabadításra váró városfalakhoz és tornyokhoz hasonló ugyancsak nincsen az egész országban.

– Végül reá kell még valamire mutatnom. Arra régi és Pécssett oly tökéletesen megtalálható magyar háztípusra, amelyik olyan jól, olyan szélesen terpeszkedik a földön, mint egy kotlóstyúk. Egész utcák, sőt városrészek maradtak ránk, amelyekben csupa ilyen házat láthatunk.

²⁴ Török Gyula (1911–1997) régész, 1939–1951 között előbb Pécs város Majorossy Imre Múzeuma, majd a vármegyei múzeum igazgatója.

²⁵ A XII. századi Szent Bertalan templom helyén és anyagából épített Gázi Kászim pasa dzsámi, az interjú idején már Körmeny Nándor ma is álló modern toldalékával volt kiegészítve. Az emlék építéstörténetéről ld. P. Szűcs Julianna: Egy kultikus épület mint Pécs szimbóluma. *Pécs építészete tegnapelőtt, tegnap, ma, holnap*. Szerk. P. Szűcs Julianna, Bachmann Erzsébet. Budapest, Balassi Kiadó, 2020. 62–79.

²⁶ Jakováli Haszán pasának a XVII. század közepő harmadában épített dzsámija a Kórház téren.

„Olasz kastély” az István utcában

– Pécsnek ezen ismeretlen vizuális értékeiről külön könyvet kellene írni. Akárhová néz is az ember, bárhová is lép, valami nagyon ízes, jellemző és maradandó szépségre talál. El szoktam barátaimat vezetni például az „olasz kastélyhoz”, amelynek jellegét egy függőkert, egy cédrus és ciprusok adják meg. Ez – a valóságban egy István utcai villa – holdfényben valóban valamilyen trieszti kastélyt juttatja az ember eszébe.

– Elismerem, hogy mindez pécsi fülnek talán kissé unalmasan hangzik... lokális szépségek dicsérete az ottlakók részére nem túlságosan érdekes. Ha párizsinak a Notre Dame-t magasztaltam, avagy a firenzei előtt a Palazzo Vecchio szépségeit fejtegettem, válaszul mindig egy semmitmondó, közömbös fejbólintást kaptam. Mintha csak azt mondták volna:

– Elismerjük minderről, hogy szép, de hát ezt mi náladnál is jobban tudjuk, mi van ezen meglepő...

– És én ennek ellenére dicsérem Pécsét és fontosnak tartanám, hogy a hivatalos propaganda mellett minél többen dicsérjük. Ne csak a hivatalos hírverés, hanem az egyéni elragadtatás is terjessze – még pedig minél szélesebb körökben, ennek a városnak híréért.

– Itt van azonkívül még Pécs vidékének intim festőisége, amelyhez hasonlót ugyancsak nem találunk sehol másutt az országban. Ragyogó a népviselet. Nem tudom, hogy Baranyán kívül van-e még az országban ilyen változatos folklór.

Művésztelepet Pécsre!

– Szeretném, ha Pécsét sikerülne képzőművészeti centrummá fejleszteni. Miért ne lehetne Pécsett egy nagybányaihoz hasonló művésztelepet létesíteni? Meg kellene építeni azt a művészeti otthont, amivel a Pécsi Képzőművészek Társasága már régebben foglalkozik.²⁷ Ha ezt sikerülne megvalósítani, komoly művészek töltenék itt életük egy jelentékeny részét, akik természetesen a közönséggel is közvetlen érintkezésbe kerülnének. Ennek a termékeny művészetnek hatására azután lassan-lassan elmaradnának az olyannyira értéktelen vándorkiállítások. Ne szidjuk a közönséget, amiért legtöbbször gyengébb fajsúlyú képet vásárol. A közönség azt veszi meg, amit történetesen kap. Ha jót kap, azt fogja venni és ily módon meg fogja a tényleg komoly művészetet szeretni. A tavasszal, a művészhetek keretében rendezett képkiallítás látogatóinak nagy száma többet mond mindennél.

– Sok mindent meg lehetne Pécsett valósítani – bízom abban, hogy a közel jövő ennek lehetőségét is meg fogja majd hozni. Biztosíték erre mindenekelőtt a város kitűnő,

²⁷ Az állandó művésztelep Pécsen nem valósult meg. A Képzőművészeti Főiskola viszont évente nyári művésztelepeket szervezett a városban, amiről rendszeresen beszámolt a helyi sajtó: A Képzőművészeti Főiskola négy növendékéből újra megalakult a pécsi nyári művésztelep. *Pécsi Napló*, 1943. júl. 13., 4.; Csorba Győző: Vasárnap nyílik meg a pécsi Művésztelep kiállítása. *Dunántúl*, 1943. aug. 15., 7. Mindkét tudósítás kiemeli Hantai Simon munkáit.

lendületes fiatalsága, az egyetem minden tudását latba vető tanári kara, amely hihetetlen tüzzel igyekszik tudását hallgatóságába átültetni. Pécs, mint kultúrváros: valóság, amely kibírja az összehasonlítást bármely olasz, német, avagy angol várossal. Meg van hozzá színpompás kerete és az annak betöltésére alkalmas, tehetséges fiatalsága.

– Nem kell, nem szabad félni, indokolatlanok a gátlások és a szemérmesség. Hasonló adottságok mellett egy-egy nyugati város már a propaganda legszélsőségesebb eszközeit venné igénybe. A magyar azonban, kontemplatív jellem lévén, ezekhez az eszközökhöz nem nyúl hozzá, ami eléggé helytelen.

Mire Martyn ideért, a cigarratta-csonkok száma alaposan megsaporodott a párizsi doboz körül, én pedig elhatároztam, hogy amit hallottam: megírom.

Kemény József

Pécsi Napló, 1941. ápr. 13., 11-12.

Pécsi képzőművészek tavaszi tárlata

Két festő és két szobrász kiállítása a Pécsi Katolikus Körben

Pécs, jún. 9. – Míg az Ugron Gábor által bejelentett Mattyasovszky Zsolnay László városi múzeumbeli emlékkiállítás késik, a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága az idei tavaszi kiállítását – rendezésében a huszonhetediket, – úgy oldotta meg, hogy csoport kiállítást ad két rokon festő és két szobrász műveiből. Ez a csoportosítás, – mondjuk ki mindjárt itt az elején – annyira szerencsés, hogy ennél erősebb, összhangzatosabb kiállításra egyhamar nem emlékszünk. Először Gebauer – Martyn – Bársony – Sinkó együtteséről volt szó. De mivel Gebauer²⁸ – vidéki templomfestéssel van elfoglalva, helyette Gábor Jenő tart búcsúzó, – amit a kibocsátott, Gábor fametszetével ellátott meghívó ki is emel, – a tavalyi szép sikerű gyűjteményes kiállítása óta készült újabb műveiből. Martyn maradt a bejelentett, képekké formált szuggesztív úti élményeinek bemutatása mellett, de erősen retrospektív jellegű alátámasztással. S a két szobrász, a Zsolnay gyár kötelékében dolgozó erdélyi származású Sinkó András²⁹ és a fiatal, pécsi születésű Bársony György,³⁰ ugyancsak erejük teljességében mutatkoznak be. [...]

Hogy mennyire fontos szerepet tölthet be városunkban egy jó képzőművész, aki munkásságával kifelé is tiszteletet, megbecsülést, nevet szerez, igazolásul álljon itt a következő: Genthon István, – ez a furcsa nevű (Zsánton-nak mondja magát) magyar művészeti közíró, – aki az utóbbi időben a legjobb értékmegállapítója lett a haladó magyar képzőművészetnek, egy ízben – vele Budapesten találkozván, – mikor megtudta, hogy pécsi vagyok, a legnagyobb hódolattal emelt kalapot a pécsi Mattyasovszky Zsolnay László művészete előtt. Ezt mondta:

²⁸ Gebauer Ernő (1882-1862) festőművész, falképfestő, a PKMBT titkára. 1929-1933 között a nyaranta hazalátogató Martyn Ferencsel közösen festőiskolát vezetett Pécsen.

²⁹ Sinkó András (1901-1976) szobrász, kerámiatervező, 1937-1961 között a Zsolnay-gyár munkatársa.

³⁰ Bársony (eredetileg Nelbihel) György (1917-?) pécsi szobrász, 1949-től Ausztráliában élt.

– Boldog város, mely ilyen művészt adott a magyar képzőművészetnek. Sajnos, nem él már közöttünk. Így nagyon károsodtunk, hogy többé már nem dolgozik. [...]

Nem tudom, Genthon tud-e magyar-franciánkról: Martyn Ferencről? Mert a hivatkozott beszélgetés még háború előtt volt. De Martyn azóta hazajött Párizsból, ahol másfél évtizedet töltött. Ez a nagyszerű világbarangoló, akinek piktúrája a „valóságfelettség”-gel (szürrealizmus) tart szoros barátságot, úti emlékeiből állít ki nagyon érdekes és magas színvonalú, gondosan kiválasztott gyűjteményt. A festő lelkében bizonyos eszmetársulatok követik egymást, amik gondolatokat vetnek föl és emlékeket idéznek a látott dolgok helyett. Ezek töredékszerűen tudat alatti dolgokkal társulnak egyidőben való érzékeléssel s azokat vetíti maga elé a festő, a grafikus, vagy az író. Ez a művészeti és irodalmi törekvés főleg Franciaországból indult ki és leginkább az olasz művészet látja a jövőjét benne.

Martyn most bemutatott műveit együtt látni olyan pompás élmény, hogy a műveket közelebről megismerni még Genthonnak is érdemes volna. Mi, valóságra építő magyarok, vidékiek és járatlanok, sokszor csodálkozással nézzük az ilyenfajta magasabbrendű művek valóságfelettségét. De ha már gyönyörködni is tudunk e képek lenyűgöző lelkiségében, új beállítottságukban, fellépésük erejében, e művészet hatása alól nincs szabadulás. Martynnak, mindezt tekintetbe véve, nyert ügye van, mert műveit a meggyőződés őszintesége hatja át. Ezért közelebb áll szívünkhöz, semmint gondolnánk. A spanyol triptichon, ha témakörénél fogva idegen is nekünk, a muzsikája azonban számunkra is érthető és a tájképei, de különösen arcképei nagyon közel állnak hozzánk. Török Lajos főkapitány helyettesnek és feleségének arcképei, édes atyjának nővéreinek arcképe, egy pécsi orvos és egy pécsi női arckép, hatásukban felejthetetlen emléket adnak, művészi benyomásuk állandó marad, mert e képek a valósággal is közvetlen és becses kapcsolatot adnak. A tárgyaltan elvont témakört mellőzte Martyn e hazai kiállításán s ez engedelménnyel csak közelebb férközött a pécsiek szeretetéhez. Bárha közöttünk maradhatna ő is. [...]

Nikelszky Géza

Dunántúl, 1941. jún. 10., 6. *Művészet-zene rovatban*

Lezárult a pécsi művészek kiállítása

Pécs, jún. 16. – Lezárult egy pécsi kiállítás, modern művészek kiállítása. Ebben a modernségben bizonyára nem az a fontos, hogy milyen divatos izmust követnek vagy irányítanak; hanem az élet, a valóság és a szépség újszerű megragadása, újság a tartalomban és még inkább a kifejezésben. Mindenekelőtt ez az újszerűség kap meg bennünket alkotásaikban. Az is tagadhatatlan, hogy individuális művészek; magukban és maguknak dolgoznak, kortól és tömegtől függetlenül, s olykor még a prózai valóság bilincseit is lerázzák magukról, hogy a szépet egyéni eszközökkel, sajátos egyéniségük sugártörésében ejtsék foglyul. [...] Martynnak is megvannak az újszerű művészi fogásai, technikai bravúrai. Nem absztrakt képeit állította ki, amelyek meglepnek és

vonzanak, lesújtanak és éteri világokba emelnek, de mindenképpen megérintik lelkünket a művészet titkainak nagyszerűségével és lélekbemarkolóan tiszteletet parancsolnak a művész fanatikus hite és szuggesztív művészi viaskodása előtt. Nem ezeket az absztrakt képeket állította ki, de a bemutatott képeken is, amelyek közelebb állanak a látható és érzékelhető valósághoz, elragad a festői fogások gazdag változatossága, a technikai bravúrok pompás megoldása; az egy színbe burkolt képek sejtelmes szuggesztiója, a „Pécsi Széchenyi-tér” zöld, „holt-város” misztikája, a „Toledói holdfény” hangulatvarázslata, a két színben megkomponált tájak, mint pld. a „Breton kikötő” kék-piros párbeszéde, vagy a sok színben vibráló délfrancia tengerparti részletek lágy festőisége, az apró ecsetvonásokkal megjelenítő pointillista festészet új életre ihletése, egy női arckép sajátos keretbe illesztett újszerűsége, vagy egy mecseki táj valóságértelen fényzuhatagokkal áttűzdelte és mégis hallatlanul szuggesztív képe. Ahány kép, annyi művészi bravúr, a festő-technika meglepően újszerű fogásai, mindmegannyi csemege a szakértő műélvező számára.

A laikust mégis elsősorban az az érdekes, eredeti és helyenként megdöbbentő egyéniség érdekli, amely megfoghatatlanul és mégis láthatóan ott vibrál a képek síkja fölött, benne rejtőzik a kép hangulatában, az apró ecsetvonások titkaiban. Ezek a valóságfeletti képek talán nem ábrázolják híven a természeti táj nyers valóságát; de annál jobban bennük rejlik a művész lelkének egy-egy részlete, lélektája. A költő szavakkal vall a lelkéről; a festő színekkel és az ecset bravúrraival. Talán innen van az is, hogy Martyn inkább természeti tájakat és olykor szinte jelentéktelennek tűnő városrészleteket választott képei tárgyának: ezek az objektív tartalmak sokkal alkalmasabbak a belső, lelki tájak kivetítésére, mint az emberalakokból összerakott mozaik. Gábort a százarcú Ember érdekli elsősorban, és így sokkal szociálisabb festő; Martynt a személytelen táj ihleti, amely a maga sajátos látását, a saját lelkét fejezi ki.

És milyen nyugtalan és eredeti ez a lélek! Mennyi konvenciótól eltérő, eredeti villanás, elemi nyugtalanság, szenvedélyes kísérletező vágy vibrál ezekben a tájhangulatokban, ezekben a fölboncolt tájakban, ezekben a városi épületekben, amelyeket zizegő elemekre bont a vibráló déli napfény! Azért nyugtalanítanak bennünket ezek a képek, mert egy eredeti, érdekes lélekkel kerültünk titkos összefüggésbe, mint a médium a láthatatlan szellemi világgal. Ezeket a képeket lehet szeretni, vagy nem szeretni; de semmiképpen sem vonhatjuk ki magunkat a hatásuk alól. A „Spanyol trilógia” döbbenete, a tengerbe fulladt lány sejtelmes víziója, a lány festőiségű tengerparti képek elgondolkoztatnak, hangulatot adnak, különös érzéseket emelnek ki a lélek mélyéről; egyszóval művészi élmény részeseivé avatnak. Abban az útinaplóban, amelynek egyes fejezeteit örökítik meg ezek a festmények, nemcsak Európa városait érzékeljük, hanem megismerkedünk egy különleges művészi lélek, egy érdekes emberi egyéniség lélektájaival is.[...]

Sajnos a kiállításnak van egy fájdalmas vonása is, a négy kiállító művész között kettő műveinek némi búcsúzás-jellege is van. [...]

A másik művész nem Pécestől búcsúzik képein, hanem egy olyan Európától, amely talán soha többé vissza nem tér. Attól az Európától, amelyben még szabadon száguldhattunk ide-oda, gondtalanul ámulhattuk Párizs megvesztegető varázsát

és az olasz városok felejthetetlen ihleteit, – amelyben szép örökségeket is lehetett csinálni, és azt is komolyan lehetett venni, ha egy Picasso pókhálót rakott a festményeire... Ennek az Európának tág lélegzetét és kimeríthetetlen élménykincsét idézik most Martyn képei. A búcsú azonban bizonyára nála sem végleges, mert ez az Európa, a művészet Európája örök és talán egyszer majd a Notre Dame-ot is megtaláljuk a régi helyén.

Dr. Makay Gusztáv

Dunántúl, 1941. jún. 17., 6–7. *Művészet-zene* rovatban

Új művészet felé... Beszélgetés Martyn Ferenc festőművésszel

Pécs, június 18. – A modern pálos templom melletti villából csodálatos a pécsi táj. Mese-zöld mezők végén legelésznek a fehér bodros báránnyelűk és a csipkés lilában játszó harsányi hegyek ölelkeznek a végtelen kékkel. Gyönyörködtesítő remek látvány. A művész, aki a szépség nagy erőit gyűjti magába, lakásul Pécssett jobb helyet nem is találhatna.

Martyn mester megnyerő mosollyal, barátságosan fogad. Hellyel, cigarettával kínál és már csillogó szemmel beszél is. Hangján megérik a tárgy iránti szeretet.

Ahogy körülnézek a műteremben, különös képek, szobrok esnek a szemembe.

– Hallani, a Mesternek új iránya, új művészete van. Szabadna egy kicsit intenzívebben e felől érdeklődni?

– Először is ugye a nevét szeretné. Az elnevezés. A név. Hogyan is jön létre a név? – Whistler festett egy képet. A londoni kikötő volt. Ezt a címet adta neki: „Impresszió”.³¹ És ez lett egy egész kor művészetének elnevezése. Rodin szobrászatát, vagy Debussy zenéjét is ezzel a szóval jelöljük. Az én irányomat Párizsban elvont, alkotó és nem ábrázoló művészetnek nevezték el. Most, 1938-ban volt Pesten egy kiállításunk.³² Kállai Ernő, egyik legjelentékenyebb kritikusunk jelképes művészetnek nevezte el,³³ mert jelképeket alkot, konstruál. Én az irányomat új realizmusnak szeretem nevezni. No most erről az új realizmusról. – A művészet egy-egy szakaszát bizonyos problémakörök jellemzik. Az impresszionizmust a színérték (valeur) elmélet, mely olyan üdvös volt, hogy a magyar művészetet európai viszonylatban is a legnagyobbak közé emelte. Ferenczyre és Rippl-Rónaira gondolok. De a művészet állandóan él, fejlődik, folyik... Az evolúció a képzőművészetekben a reakció. Jöttek a nyugati nagy fenegyerek és bátran nyúltak az újabb problé-

³¹ Különös, mert Martynra a legkevésbé sem jellemző többszörös félreértés (esetleg félrehallás). Feltehetően Whistler Nocturne-sorozatának és Monet londoni képeinek emléke keveredik Monet-nak a Le Havre-i kikötőt ábrázoló, „Impresszió, a felkelő nap” című, 1872-ben készült festményének emlékképével.

³² A Török Lajoshoz intézett levelekben is többször említett *Párizsi magyar művészek* című kiállítás a Tamás Galériában.

³³ Kállai Ernő: Jelképző művészet. *Szép Szó*, 1938. márc., VI. kötet, 2. füzet, 22. sz., 200–203.

mákhöz. Tulajdonképpen nincs új a művészetben. A szellem sohasem változott. A művészet benső mibenléte mindig ugyanaz, csak a megfogalmazás más. Az új realizmus alapgondolata ugyanaz, mint az olasz reneszánszé, vagy az egyiptomi, vagy asszíriai, vagy prehisztórikus emberé.

– Mi a lényege?

– Azokkal az eszközökkel, melyek a képzőművészeté, épkezláb, tiszta és kiegyensúlyozott műveket létrehozni. Definiálni s a legtisztább összhangba hozni a tényezőket, melyek a festészetet jelentik.

– Melyek ezek az eszközök, tényezők?

– Ezek a képen: a vonal, a mozgás, a forma, ami a felületi probléma, a két dimenzióvalitás problémája és a szín, ami akár a folklórnál akár az összes korszakban a színleltentétek alapján létrejött újfajta harmónia és egyensúly. Nálam a képeken a sárga mellett ott a fekete, a vörös mellett a kék. Az ellentétek igen nagyok és a művek dinamikája nagyobb hanggal hozza létre a fent nevezett egyensúlyt.

Nézem a különös alakú szobrokat és festményeket. És arra gondolok, hogy talán nekünk is voltak ilyen élményeink, tapasztalásaink, mint a nagy művészeknek, mint Martynnak, de nem szívtuk ki ezekből a tapasztalásokból egész, borzongató-szép titkukat és rejtelmes értelmüket. – Önkéntelenül a zenére gondolok: a szimmetria: mozdulatlan ritmus... Ezt meg is jegyzem.

– Igen, a festészet úgy van megkomponálva, mint a zene. És ezért az én képeim határozottan nem is ábrázolnak semmit. Mit ábrázol a fa? A fa nem ábrázol semmit. Érdekes dolgot mondok: a művészet egy abszurdum. De nélkülözhetetlen. Az ősember első gesztusa volt...

– Sokan nem értik meg a Mestert. Hogy is mondta jó Leonardo? „A legnemesebb gyönyör a megértés öröme.”

– Nem ők alakítanak engem, hanem és csinálom a művészetet. – A Mester mosolyog. –

Én pedig nézem a szinte titokzatos képeket. A nagy festők csak annyiban beszélnek hozzánk, amennyiben van lelkünk, hogy megértsük képeik világát; csak amennyiben legalább a gyökere van meg bennünk annak, ami őbennük kivirágzik...

– A tárlaton miért nincsenek ezekből az absztrakt, vagy a Mester szavával élve, ezekből az új realista képekből?

– A tárlaton 1922-től vannak műveim. Ezek olyanok, amelyek a látott dolgokat dolgozzák fel a lehető legtisztább eszközökkel. Ezeken a transzponálás mérsékelt foka látszik; ezek még szigorúbb és szorosabb kapcsolatot mutatnak a természettel.

– És mikor fog Mester az új realista képekből tárlatot rendezni?

– Az ősszel. Budapesten. Magyarországon ez lesz az úttörő kiállításom.³⁴

– A Mester eddig Párizsban élt és Párizsban a Martyn név nagy szerepet játszott. A „*Cahier d' art*” és más nagy művészeti folyóiratok állandóan hozták a képeit és cikkeztek és vitáztak felettük...

³⁴ A többször említett, de meghiúsult kiállítási terv.

Hogy Budapesten miképp fogják fogadni? Hogy a művészet lényege a koncepcióban rejlik-e, vagy a kifejezésben? Ezt döntögessék el a kritikusok.

Azt hiszem, hogy soha, de sohasem fogjuk megtudni, hogy miért szép valami...

Harcos Ottó

Dunántúl, 1941. jún. 19., 7-8. *Művészet-zene rovatban*

Impressziók egy tárlaton

Nem rangadó kritika akar lenni (annál kevésbé, mert ilyet már közölt a Pécsi Napló) inkább impresszióimról számolok be, futólag és ötletszerűleg. [...]

Martyn Ferenc hosszúhetényi tájai azt a szenttelen fanatikust állítják elének, aki a festészet kultúráját a forrás kibuggyanásánál szívta magába. Martyn számára nem az optikai világkép a fontos; más, többet akar és tud is, művészibbet cselekszik, alkot. A kozmikus erők színbe, formába tömörítése, emlékfoszlányok hullámozása beszél a hetényi tájakba élve. Aki látni tudja mindezt (pedig milyen könnyű látni, csak meg kell szabadulni a konzervativizmus örökségétől) kéri a nagyáriát: a ritmust. Martyn ecsete egyszerű szubjektívizmussal adja tudunkra egy nagy tehetség elgondolásait, amelyeknek hinnünk kell. A valóságábrázolás harmadrendű Martynnál, a dolgok belső lényegét feszegeti, és amit kihoz belőle, az a „martyni” művészet, az eszmény, a hiteles valóság. [...]

Sásdi Sándor

Pécsi Napló, 1941. okt. 28., 5-6.

Kállai Ernő levele Török Gyulának

Budapest, 1941. nov. 25

Igen tisztelt Uram,

sajnos, legjobb igyekezettel sem készülhettem el előbb a kívánt tanulmánnyal,³⁵ de most végre megvagyok vele és még ma este viszem is a főpostára, hogy expressz adjam fel címére.

A tanulmány első felében hosszasan foglalkozom az absztrakt művészet szellemi légkörével. Ez ugyan nem volna baj, sőt! Hiszen arról van szó, hogy az olvasó lássa: az absztrakt művészet sem holmi légből kapott csodabogár, hanem nagyon

³⁵ A tanulmány: Martyn Ferenc művészete. *Pécs Szab. Kőr. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1941. évi Értesítője*. Pécs, 1941. 123-130. Kállai első érdemi írása Martynról. A múzeumi értesítőben történő közlésről szól a következő levél is.

Igen tisztelt Uram,

sajnos, legjobb igyekezettel sem készülhettem el előbb a kívánt tanulmányral, de most végre megvagyok vele és még ma este viszem is a főpostára, hogy expressz adjam fel címére.

A tanulmány első felében hosszasan foglalkozom az absztrakt művészet szellemi légkörével. Ez ugyan nem volna baj, sőt! Hiszen arról van szó, hogy az olvasó lássa: az absztrakt művészet sem holmi légből kapott csodabogár, hanem nagyon is komoly, reális és korszakalkotó szellemi erők kifejezője. Ezért tértem ki részletesebben a modern természettudományok az absztrakt művészettel analóg szellemű eredményeire. Ez tehát helyén volna, de az a baj, hogy ez a rész igen hosszúra nyúlt. Sérti az arányérzékeimet, hogy majdnem annyi teret foglal el, mint Martyn képeinek konkrét jellemzése. Viszont nem tudtam rajta rövidíteni. Így hát Önökre bízom, hogy ebből a részből mi maradjon meg vagy hogy teljesen töröljük-e a cikkből. A kéziratban a 3. illetőleg 6. oldalon megjelöltem, hogy mettől meddig tart a problematikus rész. Ismétlem: magam is érzem, hogy aránytalanul terjedelmes, ami főleg művészeti tanulmányban, melynek formásnak kell lennie, igen kellemetlen. De mivel magam nem tudom, miként szabhatnám rövidebbre: Önökre bízom, mi történjék ezzel a 6 bekezdéssel.

Mellékelem a kis fotókat is. Remélem, az Úrtesítő részére közben jobb felvételek készültek és szép nagy klisék lesznek.

Jelköteleznie, ha a magamnak szóló támpéldányon kívül a Pester Lloyd tárcarovatszerkesztőjének, Keresztury Dezsőnek is szíves volna küldeni egy ismertetésre szánt példányt. (Bpest VI. Eötvös-uca 12. Pester Lloyd szerkesztősége címén az ő személyes nevére).

Igen örülnék, ha Pécssett egyszer vetítőképes előadást tarthatnék Cézanne-ról és a belőle folyó modern konstruktív művészetéről. Remek képes anyagom van.

Tisztelettel köszönti

kész hive

Kállai Ernő

x mind amivel jelöltem
meg a reprodukálókat,
amikkel a tanulmányban
foglalkozom.

12. Kállai Ernő 1941. nov. 25-i levele Török Gyulának. Magántulajdon

is komoly, reális és korszakalkotó szellemi erők kifejezője. Ezért tértem ki részletesebben a modern természettudományok az absztrakt művészettel analóg szellemű eredményeire. Ez tehát helyén volna, de az a baj, hogy ez a rész igen hosszúra nyúlt. Sérti az arányérzékeimet, hogy majdnem annyi teret foglal el, mint Martyn képeinek konkrét jellemzése. Viszont nem tudtam rajta rövidíteni. Így hát Önökre bízom, hogy ebből a részből mi maradjon meg vagy hogy teljesen töröljük-e a cikkből. A kéziratban a 3. illetőleg 6. oldalon megjelöltem, hogy mettől meddig tart a problematikus

Bpst, december 5

Igen tisztelt uram,

mellékelve körömettel visony-
juttatom a korrekciót. Örülök, hogy azt
a bizonyos, hogy filozófiai részt igen rö-
vidre sikerült lefoglalni, így most a
tanulmányok ezt helyes formája van.

Sívesen állok rendelkezésükre
a líráról - olvasásról. Itt költőigeim
és ott farszólásokon költőigeim megterí-
tésén kívül belém is ötvesszel, tehát
hosszosan $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{4}$ részével annal, amit
Szajában is nemitortéban kaptam az
olvasásaimért. Így hiszen, méltányos fel-
tételim vannak.

Igazán örülök, ha sikerülne
nyilvánítani ezt az olvasást, mert éppen
ottléttemkor, tavaly télen igen meggyezet-
tem a vérost.

Nagyon kíváncsi vagyok, hogy sikerül-e
nagyon érdekeltem járni.

Sívesen állok rendelkezésükre reménye-
ben tiszteltettel körömetem is vagyok

Kézi híve

Kállai Ernő

13. Kállai Ernő 1941. dec. 5-i levele Török Gyulának. Magántulajdon

rész. Ismétlem: magam is érzem, hogy aránytalanul terjedelmes, ami főleg művészeti tanulmányban, melynek formásnak kell lennie, igen kellemetlen. De mivel magam nem tudom, miként szabhatnám rövidebbre: Önökre bízom, mi történjék ezzel a 6 bekezdéssel.

Mellékelem a kis fotókat is. Remélem, az Értesítő részére közben jobb felvételek készültek és szép nagy klisék lesznek.

Lekötelezne, ha a magamnak szóló támpéldányon kívül a Pester Lloyd tárcarovatszerkesztőjének, Keresztury Dezsőnek is szíves volna küldeni egy ismertetésre szánt példányt. (Bpest VI. Eötvös ucca 12. Pester Lloyd szerkesztősége címén az ő személyes nevére).

Igen örülnék, ha Pécssett egyszer vetítőképes előadást tarthatnék Cézanne-ról és a belőle folyó modern konstruktív művészetről.

Tisztelettel köszönti

kész híve
Kállai Ernő

kézzel írt kiegészítés:

piros ceruzával jelöltem meg a reprodukálándókat, amikkel a tanulmányban foglalkozom.

A levél Hárs Éva hagyatékában. Gépírás, kézírással kiegészítve. Rendelkezésre bocsájtásáért Sarkadi Esztert illeti köszönet.

Kállai Ernő levele Török Gyulának

Bpest, december 5 [1941]

Igen tisztelt uram,

mellékelve köszönettel visszajuttatom a korrektúrát. Örülök, hogy azt a bizonyos, hosszú filozófiai részt ilyen rövidre sikerült lefaragniok, így most a tanulmánynak egész helyes formája van.

Szívesen állok rendelkezésükre a Cézanne-előadással. Úti költségeim és ott tartózkodásom költségeinek megtérítésén kívül beérném egy ötvenessel, tehát pontosan 1/3 - 1/4 részével annak, amit Svájcban és Németországban kaptam az előadásaimért. Úgy hiszem, méltányos feltételeim vannak.

Igazán örülnék, ha sikerülne nyélbe ütni ezt az előadást, mert egyszeri ottlétemkor, tavaly télen igen megszerettem a várost.

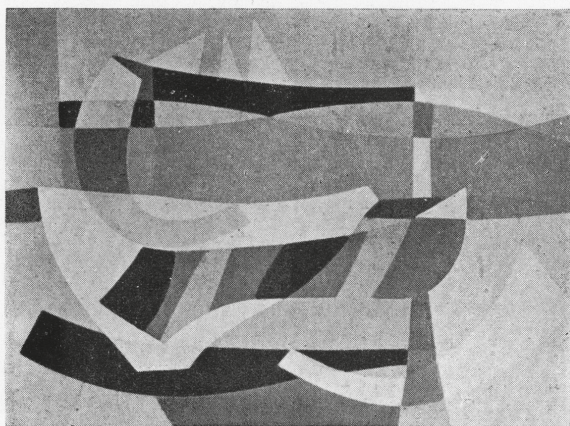
Nagyon köszönöm, hogy szíves az ügy érdekében fáradni.

Személyes találkozásunk reményében tisztelettel köszöntöm és vagyok
kész híve

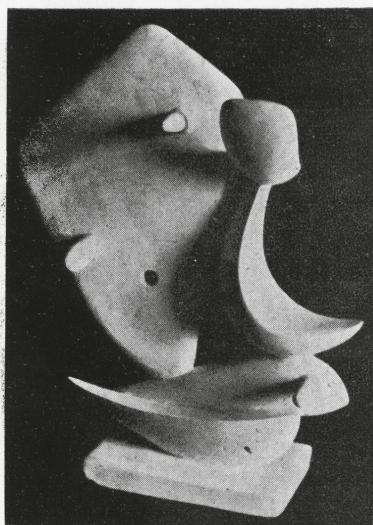
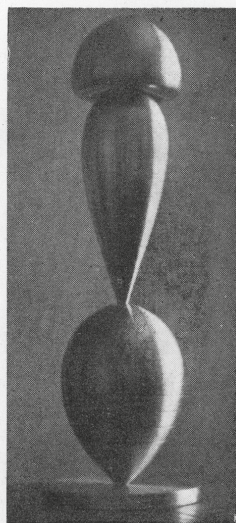
Kállai Ernő

A levél Hárs Éva hagyatékában. Kézírás. Rendelkezésre bocsájtásáért Sarkadi Esztert illeti köszönet.

IX. tábla.

Martyn Ferenc: Kompozíció. Olaj.

Martyn Ferenc: Breton halászok
emlékműve. Gipsz.Martyn Ferenc: A hangyák
emlékoszlopa. Bronz.

14. Martyn Ferenc festményének és szobrainak reprodukciói az 1941-es múzeumi Értesítőben. A szobrok 1978-ban Budapesten, majd 1982-ben Pécsen voltak először kiállítva.

Kállai Ernő levele Török Gyulának

Budapest, 1942. január 14.

Igen tisztelt Uram,

köszönöm szíves értesítését és nagyon megtisztelő személyes meghívását, amellyel azonban csak abban az esetben élnék, ha semmiképen terhükre nem vagyok és ha különösen a nagyságos asszonyt szokott házi rendjében nem zavarom.

Valószínűleg már 27-én utazom, ha jól tudom, van gyorsvonat, mely reggel indul. Ezt különben még megtudakolom: ha idejében érhetek Pécsre, mondjuk: kora d. u., akkor 28-án is utazhatnék. Lehetőleg szűkre kell szabnom pécsi tartózkodásomat, mert nagyon sok itt a dolgom.

Az én diapozitívjeim 8 ½ x 10 centiméteresek, remélem, van ennek megfelelő váltókeret kéznél.

Levelében nem említi a honorárium kérdését. Martyn Ferenc azt az üzenetet hozta, hogy megtérítik vasúti költségeimet és 50 pengő tiszteletdíjat kapok. Nagyon lekötene, ha ezeket a feltételeket pár sorban írásban volna szíves megerősíteni, mert így nem tudom, nincs-e köztünk e tekintetben valami félreértés.

Az „Értesítőt” érdeklődve várom!

Igen örülök a személyes ismerkedésnek. A nagyságos asszonynak kezét csókolom. Tisztelettel köszönti

kész hive
Kállai Ernő

A levél Hárs Éva hagyatékában. Gépirat. Rendelkezésre bocsájtásáért Sarkadi Esztert illeti köszönet.

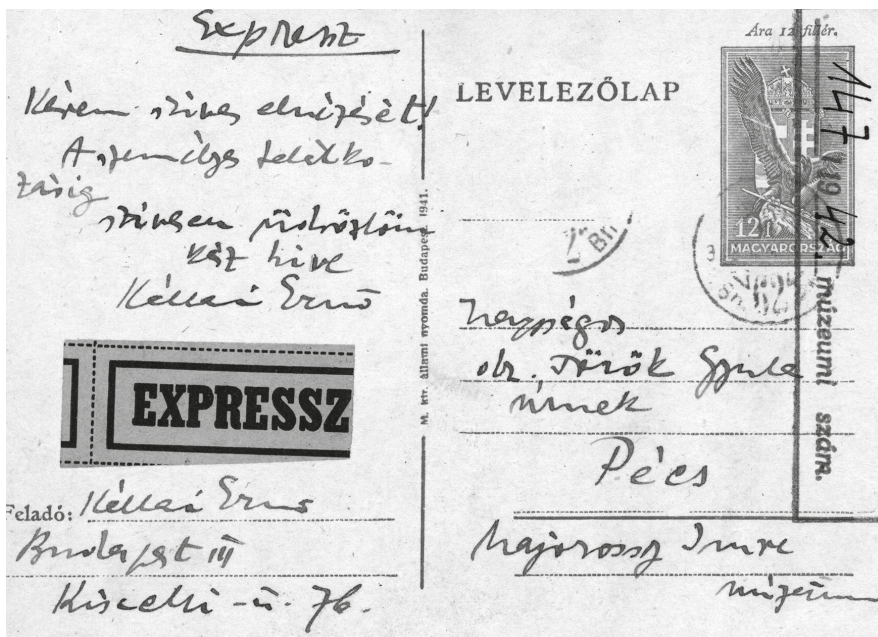
Martyn Ferenc előadása Rippl-Rónairól és koráról

A művészeti előadások sorozatában, szerdán, február 11-én hangzik el a második: a legnagyobb magyar festők egyikéről és arról a változatos, gazdag korról, melyben élete lejátsszódik, fog felolvasni Martyn Ferenc festőművész. Alig van nálánál alkalmasabb előadó, ha erről a témáról esik szó, hiszen gyermekkorától kezdve, húsz éven át élt közvetlen közelében, másrészt másfél évtizedes franciaországi tartózkodása alatt, alaposan megismerhette azt a környezetet, melyben Rippl-Rónai és kortársai fejlődtek és legkiválóbb alkotásaikat létrehozták.

Martyn Ferenc nem látja Rippl-Rónait egyedül, elszigetelve, hanem előadásában keresi annak a szellemi mozgalomnak eredését, fejlődését, mely a múlt század utolsó negyedében létrehozta képzőművészetben, irodalomban, zenében azt, amit impresszionizmusnak hívunk és amelynek Rippl-Rónai Párizsban fontos, igen jelentékeny alakja volt. Aztán elmondja a kaposvári mester otthoni életét és művészi jelentőségét állapítja

Bpest, ápr. 6.
 Igen tisztelt, kedves uram,
 illetve közlöm, hogy
 holnap, azaz kedden este
 érkezem és 8-án megkezdem
 az előadást. De hiszen én
 ezt annak idején röptén
 megírtam (mertem) Ferenc-
 nek, amikor ő írtatott,
 hogy az előadásomat apr. 8-
 tüntik ki. Én már meggondol-
 tálom, hogy az előadásom
 nekem is megírtam.
 Most a levélben van Feri.
 megfogalmazott róla. Sajnál-
 nam, hogy így, hibámon ki-
 vül, nyugtalanítást okoztam
 volna önnek. Azt hiszem, hogy
 az előadások rendezését ön
 Feri úr, ezért utána nekem

15. Kállai Ernő 1942. ápr. 6-i levelezőlapja Török Gyulának. Magántulajdon

16. Kállai Ernő 1942. ápr. 6-i levelezőlapja Török Gyulának. Magántulajdon

meg. Egy bő és hosszú vetített kép-anyag kíséri az előadást. Bemutatva az „École de Paris” jellegzetes műalkotásait, azok között Rippl-Rónai egyéni szerepét, elkísérve azt fejlődése során a késői pasztellokig. Az Uffizi „halhatatlanjairól” szóló előadás, mint már fentebb írtuk, szerdán lesz, pontosan 6 órakor a városháza közgyűlési termében.

Ismételjük, hogy az előadás-sorozatot a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága rendezi, Esztergár Lajos dr., polgármesterünk felkérésére.

Pécsi Napló, 1942. febr. 10., 5.

Kállai Ernő levele Török Gyulának

Bpest, ápr. 6. [1942]

Nagyságos dr. Török Gyula úrnak
 Pécs

Majorossy Imre múzeum

Igen tisztelt, kedves Uram,

sietve közlöm, hogy holnap, azaz kedden este érkezem és 8-án megtartom az előadást. De hiszen én ezt annak idején rögtön megírtam Martyn Ferencnek, amikor ő értesített, hogy az előadásomat ápr. 8-ra tűzték ki. És pár nappal ezelőtt újólag is megírtam neki ezt. Úgy látszik, elkallódott a lev.lapom vagy Feri megfélekezett róla.

Sajnálom, ha így, hibámon kívül, nyugtalanságot okoztam volna önnek. Azt hittem, hogy az előadások rendezését ön Ferire bízta, ezért írtam neki.

Kérem szíves elnézését!

A személyes találkozásig szívesen üdvözlöm

kész híve

Kállai Ernő

F: Kállai Ernő Budapest III. Kiscelli – u. 76.

Kézzel írt postai levelezőlap Hárs Éva hagyatékában, Rendelkezésre bocsájtásáért Sarkadi Esztert illeti köszönet.

Martyn Ferenc levele Török Gyulának

Török Gyula dr
igazgató urnak

Pécs, Majorossy Imre Múzeum, Rákóczi út
Bp 942, 4, 27

Kedves Barátom, szerdán d. u. 6 órakor miként megbeszéltük, kerestelek a múzeumban a hird-i úttal kapcsolatosan; – senki nem jelentkezett a csengetésre. Így hát most igazolom magam. Itt bp-i terveimet készítem elő, minden úgy halad, ahogy szeretném és az általam szervezett kiállítások – főképp a magamé – tehát az őszre beálltak a tervbe. Egyébként sok és fontos dolog nem történik.

Kézcsókom feleségednek, és szeretettel köszöntlek –

Ferenc

177/1942 múzeumi számon érkezett, kézzel írt levelezőlap

Martinszky János levele Erdős Géának³⁶

Mohácsról Budapestre. 1942. máj. 26.

[...]

Tavasszal erős kritikát kaptam egy Pécsi festőtől. Nemcsak én, mindenki. Sajnos Rudnajt sem tudtam megvédeni: kijelentéseit igen; képeit nem. Az a festő Párizsban él, tanul, kiállít Pesten. Absztrakciókat fest, mindenkinél absztraktabban. Nagyon derék

³⁶ Erdős Géza (1910–1964) festőművész, Martinszky János barátja és levelezőpartnere, 1957–1964 között a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnázium alakrajz tanára.

és hitelt érdemlő ember. Első nyugateurópai, akivel találkoztam. Mi neki közep európaiak vagyunk, úgy használja ezt, mint mi pl a négert vagy a cigányt. Ez valami belső lompossgot jelent, mellékutakon való tekerést érzések és érzelmek rabjait és teljesen rossz kritikát és orientációt. Érezte hogy nyugaton ésszerűen élnek az emberek. Magatartásával érezte, szavaival magyarázta, képeivel igazolta a mondottakat.

A magyar festésből: Egry. Ő megáll a franciák mellett. Több senki. Mondja, hogy a nagy franciák olyan jól festenek, hogy arról nekünk fogalmunk sincs. Bemáth és Szőnyit erkölcsi tekintetben kifogásolta. Rudnayt is. Pl. kiállít Rómában, de nem mer Párisban kiállítani. Rudnay sem adott épen angyalszárnyakat az embernek, de ilyen ólomcipőket még nem kaptam. Szellemi bénultságban morzsolom a napokat. És robotban. Nincs semmi felvillanyozó a piktura berkeiben. Emlékszel engem már a Kut kiállítása is lesújtott. Ti megértők voltatok. És most azt kaptam meg ettől a festőtől, hogy a festőknek elsősorban kitűnően kell festeniök és azután jellemnek kell lenniök. Egy gögös szó és tévedés s valaki már elveszett ember. Nyugateurópában.

Ez így nagyon töredékes, de nemsokára szóval is beszélhetünk.

Szeretettel öllelek Mártának kezét csókolom.

János

A levél teljes terjedelmében közölve: Várkonyi György: Újabb adatok Martinszky János pályájához. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 39. Pécs, 1995. 219-237.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Kassa, 942 okt. 15

Kedves Főkapitány-helyettes Uram,

[...] Szeretném, ha az őszi kiállításunk dátumát későbbre tennénk át. Én ugyanis innét holnap, 17-én indulok el Lawocnéba, az újonnan elfoglalandó állomásra, és nem hiszem, hogy idejében Pécsre kerülhetnék. Már pedig az őszi kiállításra terveim vannak - nekem harminc festményem lenne (arckép, tájkép és két csendélet), aztán szeretném Egry barátunkat néhány új művével képviseltetni, továbbá kiválogatnánk Martinszkytól több festményt. De ezen kívül is van még egy-két gondolatom egy „anyagbeszerzést” illetően. Másodszor kész kliséim vannak, melyeket a katalógusban szeretnék elhelyezni; - a meghívókra tőlem külön egy klisé - az előbbieket pedig pécsi tagoktól lennének. Végül a művészeti előadásokkal kapcsolatosan is volna egy-két gondolatom, ami annak publicitását illeti, és ami a rendezés szempontjából igen fontos volna. Megjegyzem még, ha nem tudnánk elhalasztani a pécsi kiállítást, úgy kényszerülve lennének, hogy minderről lemondják, a fő gondom az lenne, hogy a harminc képet, melyek teljesen szét vannak szórva, sehogy sem tudnám összeszedetni, és nem szeretnék pusztán egy-két dologgal, „névjeggyel” szerepelni, amikor épp arról volna szó, hogy a kiállítás az idők dacára a lehető legjobb legyen.

Azt hiszem, végül, hogy a befutó anyag nem ígérkezik igen gazdagnak, hiszen Gebauer Ernő barátunk nem produkált, és nagyjából így vagyunk a többivel, szóval kérésem a kiállítás dátumának elhalasztását illetően mindenképp indokolt, és jó volna, ha Pécsre való visszaérkezésemkor döntenénk róla. Szeretném továbbá gondosan megszervezni a művészeti előadások publicitását, mert az ez idén jobbnak ígérkezik, mint a múlt évi, kell, hogy nagyobb számú hallgatót biztosítsunk!

Visszatérek most a magam ügyére. 16-án indulunk Lawocnéba, 100 km-re Munkácsról, szálláscsinálónak, amennyiben nem sikerülne Pécsre való visszahelyezésem, úgy tavaszig ott maradok. Mondják, hogy hegyes vidék, és igen primitív keret vár ránk, munkánk ott is a ki-és berakodás. A mai napon vitéz Széky Pál szds., parancsnokom, aki különben tanítóképezdei tanár Pécsen és Klug György³⁷ kollégája, segített elkészíteni áthelyezésem iránti beadványomat, és az talán már el is indul. Még nem tudom, egy rövidebb, vagy hosszabb szolgálati úton megy-e, mindenesetre Széky Pali bátyám egy lapon értesíteni fogja Főkapitány-helyettes urat az irat elindulásának dátumáról.

Megirtam benne, hogy a pécsi és dél-dunántúli nemzeti kultúrprogram, az Esztergár-féle³⁸ terv egyik szervezője és vezetője vagyok, munkásságom kiterjed kiállítások, művészeti előadások szervezésére, a Janus Pannonius Társaság művészetkritikai szerkesztésére, a helyi sajtóban ugyanezen munkásságra, múzeumi munkákra, egyszerűen fontos szellemi aktivitásra, mely a pécsi, illetőleg (Bund) baranyai problémák szempontjából nemzeti kötelesség és elvégzendő. Ezt a munkát hazatérésem óta végzem, érte pénzt nem fogadtam el. Pécsre való áthelyezésem lehetővé teszi katonai beosztásom elvégzésén kívül ezt a második munkakör elvégzését, továbbá szabad pályán lévén, lehetővé tenné budapesti kiállításaim megrendezését, mely szintén magyar kulturális ügy, és amitől polgári hivatásom sorsa függ. A mai napig nem érkezett ide leváltásomról hír, igaz, hogy az egyik napról a másikra történik, de mégis aggódom, hogy L.-ből újabb időt jelentene leváltásom. Mindenesetre kérem Főkapitány-helyettes uram, legyen jó, amint megérkezik Széky Pali bátyám lapja, keresse föl az illetékeseket, és minden eszközzel hasson oda, hogy Pécsre való visszaérkezésem mielőbb megtörténjék. [...] Hát körülbelül ez most jelenteni valóm. Pécsi előadásomat elkészítettem, úgyszintén a budapestivel is foglalkozom, de ebben a huzavonában szinte semmit sem végzek, és semmire sem vagyok használható.

A viszontlátásig szeretetteljes köszöntő – Ferencről

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs – Martyn 1999. 185–186.

³⁷ Klug K. György (1895–1969) festő, rajztanár, rendszeresen szerepelt a PKMBT kiállításain.

³⁸ Esztergár Lajos (1894–1978). 1940–1945 között Pécs polgármestere, 1934–1949 között az Erzsébet Tudományegyetemen a szociálpolitika oktatója, a produktív szociálpolitika kidolgozója. Működésének megítélése ellentmondásos. A „zsidókérdés” megoldásában együttműködött a magyar (és német) hatóságokkal, de a nyilas uralom idején lemondatták, internálták. Később népbíróság elé állították, de felmentették. Ld. *Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról.* Vál., szerk. Hábel János, bevezető: Vörös István Károly. Pécs, Kronosz Kiadó, 2014.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Lavocsne 942. nov., 2.

Címem: L. M. F.

tart. hadnagy

Volóc (Lavocsne)

104 Ello

Kedves Főkapitány-helyettes Uram,

okt. 22-i levelét csak ma kaptam kézhez. Kassáról hozták utánam. Közben annyi változás történt, hogy alakulatom egy része Budapestre került, így Széky Pál is, míg egy kisebb része tegnap ideérkezett Lavocsnére, Kovács fhdgy-al az élen. Egyidejűleg azonban, ugyancsak Kassáról, utánam hozták a következő pécsi választ. [...] Ig Martyn Ferenc t. hdgy. áthelyezését Pécsre kéri.[...] Kérelmezőt értesítse, hogy amennyiben a polgári pályán nélkülözhetetlen, felettes hatósága meghagyását kérheti. [...] Felettes hatóságom a szó szoros értelmében nem lévén, egy ilyen kérvényt csak a Pécsi Képzőművészek Társasága és a többi pécsi kulturális alakulat, Esztergár polgármester adhat be. [...] Egészen Főkapitány-helyettes úrra bízom, milyen eszközt és módot talál jónak, célravezetőnek. Kassáról írt kérvényemben – katonai megfogalmazásban – megírtuk, hogy mit végzek Pécsen, az Esztergár-féle program³⁹ keretében, a háború kezdete óta – teendők, anyagi honorárium nélkül természetesen – teendők, melyek a pécsi és dél-dunántúli program keretében elvégzendők, és amelyek (ha úgy tetszik) jelenlétemet szükségessé teszik. Ha mégis szükséges volna, hogy a kérvényt mások is támogassák, a J. P. Társaság,⁴⁰ Fischer Bélának⁴¹ biztosan mellette vannak, sőt a sajtó is érdekelve van, egyszóval mindazok a helyek, ahová évek óta dolgoztunk közösen. Szeretném, ha a dolgot minél előbb sikerülne nyélbe ütni, hogy a pécsi kiállítás rendezésére jelen legyek, és annak anyagát összehozhassam, sajtójáról gondoskodjam – hogy csak a legsürgősebb teendőket jelezzem. Így talán budapesti terveimre is adhatnék dátumokat, melyeket egyébként talán már nem is tudnak beállítani. [...] Sietek

³⁹ A levelezésben és a sajtóban is gyakran említett „nemzeti kultúrprogram” eddigi ismereteink szerint írott formában nem maradt fenn, tartalma leginkább a kultúra különböző területeiről (pl. irodalom, színház, zene, művészeti ismeretterjesztés, kiállítások, sport) szóló sajtótudósításokból rekonstruálható. Esztergár polgármester 1941. november 14-én tartott előadást a Pécsi Szabadliceumban *Pécs kultúrája* címmel. Az előadásban meghirdetett programról részletesen beszámolt a helyi és az országos sajtó is. Ld. Esztergár Lajos dr. szabadliceumi előadásában Pécs kulturális fejlődésének egyedül járható útját jelölte ki. Az előadás vázlatja. *Pécsi Napló*, 1941. nov. 16., 2., illetve Pusztai-Popovits József: Pécs kultúrpolitikája. *Városok Lapja*, 1942. febr. 1., 31. Az információért Nagy Imre Gábornak tartozom köszönettel.

⁴⁰ Janus Pannonius Társaság. Dél-Dunántúl és Pécs kulturális életének fejlesztésére alapított irodalmi társaság, 1941-től a *Sorsunk* folyóirat kiadója. 1945–1949 között Batsányi János Társaság néven folytatta tevékenységét. Martyn mindkét szervezetben vezető tisztségeket töltött be

⁴¹ Fischer Béla (1877–1953) felsőházi tag, 1922–1937 között pécsi alispán. Az 1944. márc. 19-i német megszállás után visszavonult a politikától.

a befejezéssel, megy a volóci vonat, ismételten kérem Főkapitány-helyettes urat, járjon el érdekemben, nagyon-nagyon köszönöm az eddigi fáradozását, és kérem, mielőbb értesítsen a történetekről.

Abban a reményben, hogy rövidesen hasznossá lehetek, szeretettel köszöntöm,

Ferenc

és kézcsókom a Méltóságos Asszonynak.

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs-Martyn 1999. 187-189.

Megkezdí előadássorozatát a Pécsi Képzőművészek Társasága

Folyó hó 19-én, csütörtökön este 6 órakor, a városháza közgyűlési termében kezd meg a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága a város kultúrprogramjának egyik kiemelkedő előadássorozatát.

Az előadássorozatot dr. Török Lajos ny. rendőrfőkapitányhelyettes, a társaság elnöke nyitja meg ünnepélyes keretek között.

Első előadó Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkész, a kiváló filozófus és művészettörténész. Előadásának címe: „A művészet szükségessége”. [kiemelés az eredetiben]

A többi előadás időpontja: 1942. november 26-án: Szobotka Imre: Miért keletkeztek modern művészeti irányok? 1942. december 10-én: Gebauer Ernő: Hogyan komponál a művész? 1942. december 17-én: Martyn Ferenc: A festőművészet mestersége. 1943. február 4-én: Achátz Imre:⁴² Művészetek sorsa a történelem folyamán. 1943. február 11-én Török Gyula: Művészet a magyar népi életben. 1943. február 18-án: Hoffmann Edith: Magyar képzőművészet. 1943. február 25-én: Martinszky János: Művészet az életünkben.

Az előadássorozat a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága úgy állította össze, hogy azok a nagyközönség részére az egyetemes és hazai művészetről egyaránt összefogó képet nyújtanak, az egyetem és a középiskolák hallgatói részére pedig művészi érzéküket fejlesztő, oktató hatásúak. [...]

Pécsi Napló, 1942. nov. 15., 4.

Martinszky János levele Erdős Gézának

Mohácsról Budapestre.

[...] Martyn Ferenc, akiről beszéltem Pesten, hazajött a katonaságtól és kétszer volt itt. Félelmetes ember, nem tudok hatása alól szabadulni, igaz, hogy egyelőre nem is akarok.

⁴² Achátz Imre (1907-2000) tanár, közigazdász.

Amit és ahogy mond az Rudnay; ereje, logikája és megfellebbezhetetlensége.

Nyári munkáimból még nem vehetted észre, hogy mennyire francia hatás alá kerültem, pedig volt egy megjegyzésed „furcsa, hogy a képeiden nincs atmoszféra” ami már ebben az irányban tapogatózott. Úgy érzem hogy alaptörvényeket tudnak, mint Rudnay. Veszélyes helyzet, mert a forrásokkal nem vagyok összeköttetésben csak Martyn révén, másodkézből.

[...] Martyn szelíd jóindulattal szólt első ízben a nyári dolgomat látva. Már azt gondoltam, hogy nem lesz őszinte, de a másodszeri látogatásnál az újabb képeket látva kimutatta foga fehérét. Rudnay óta (egyforma finoman csinálják, a körülöttünk állók észre sem veszik, hogy miről van szó – emlékszel?) ilyen alapos odamondásban nem volt részem. Rajzok és gobelintervek különösen megkapták a magukét. Egyetlen elismerés, hogy a festésem festés valóban. De azután a mi, mivel és a hogyan; itt volt kifogás. S végül egy kérdés hogy a közeljövőben körülbelül, hogy gondolom a dolgot! Hát ez hiányzik még nekem! Nem tudom mit fogok csinálni a közeljövőben. Azt hiszem, újra kezdek mindent. Novemberben Krivátsynál⁴³ az csak egy piszkos szituáció volt, de ez egy vesszőfutás. Közben a Pécsi Képzőműv.Társ. egy kiállítást rendez Mohácson febr. közepén. Lesz ezzel kapcsolatban sok lótás futás és izgalom. Nagyon csúnya tud lenni egy ilyen kiállítás, láttam Pécsen egyet. Nem giccs és nem dilettantizmus, hanem a kettőnek a keveréke (mint máshol is, mondjuk a KUT) de 100-dik kitevővel gyököt vonva belőle.

Szóval ezzel csinálunk itt egy társadalmi felhajtást. [...]

Az 1943. jan. eleje és febr. eleje között írott, keltezetlen levél teljes terjedelemben közölve: Várkonyi 1995. i. m. 231.

Gazdát cserélt 34 pécsi zsidó ingatlan

13 eladatlan ingatlan felett való rendelkezést az állam vette át, öt ingatlan eladását még nem hagyták jóvá [kiemelés az eredetiben]

Pécs, jan. 15. – mint ismeretes, a kormányrendelet⁴⁴ módot adott a zsidóknak, hogy az öt holdon aluli mezőgazdasági jellegű ingatlanokat eladhassák, míg a kitűzött határidőn túl ezek a zsidó birtokok az állam rendelkezése alá kerülnek.

Pécs város külső és belső területén 52 öt holdon aluli zsidó birtok volt. Ezek közül 39-et a határidő előtt eladtak, 13 eladatlan birtok pedig az állam rendelkezésébe ment át.

A közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága kedden tartott ülésén 34 zsidó birok eladását jóváhagyta, öt ügyet később tárgyalnak. A gazdát cserélt pécsi zsidó ingatlanok ezek: [...]

⁴³ A Krivátsy Szűts György-féle „Műbarát” Galéria 32. kiállítása Budapesten, amelyen Martinszky Erdős Gézával, Szilvász Simon Margittal és Szabó Ivánnal együtt állított ki. Krivátsyról ld. még: Szűcs György: *Krivátsy Szűts György és a Műbarát*. Békéscsaba, 1999.

⁴⁴ 1942. évi XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól.

Tsuk Gyuláné, Deutsch Klára 6612 négyszögöles szőlőjét, lakházát és kertjét Pécs városa vette meg 12397 pengőért. Tsukné 2018 négyszögöles szőlője és lakháza ajándékozás útján lovag Martyn Ferenc festőművész tulajdonába került. [...]

Dunántúl, 1943. jan. 16., 5.

HELYI SZÍNEK

VÁLOGATÁS MÁSFÉL ÉVTIZED MARTYN-DOKUMENTUMAIBÓL, 2. RÉSZ¹***A háború sodrában – Miből él a festőművész?****Tizenöt könnyű év Párizsban, három súlyos esztendő a mecsekalji metropolisban*

(Festőművész. Borotvált arc, markáns vonások. Kissé kopaszodik már, de szeme fiatalosan csillog s törhetetlen életerőt sugárzik. Tizenöt évet töltött a szajnaparti Babilonban, ahol becülést szerzett a magyar névnek. Nemrégén jött haza Ukrajnából. Nem bohém, inkább hallgató, elmélyedő természet. Az ötven felé jár.² Valamikor végigszolgált a világháborút, aminek véres emlékei már elfakultak emlékezetében. Ukrajnai impresszióiról se szívesen beszél. Szolgálat, kötelesség. Fölösleges beszélni róla. Fest olajjal, akvarellal, pasztellel és ceruzával. Készít szobrot, terrakottát és kerámiát. Univerzális zseni. Minden vércseppjében magyar. Nyugalma rendíthetetlen, türelme határtalan. Keleti fajtánk ősi ereje és mély bölcsessége él benne. Majd elmúlnak a bajok. Nem öltözködik túl elegánsan, de mit jelent ez? Minden csak hiúság, mondja a Biblia. Nem hiú. És nem is gazdag, bár nemrégén ajándékba kapott egy egyholdas szőlőt kis présházzal. Ez most a művész otthona. A házat nem látni a képektől, az asztalt a szobroktól, a padlót a kerámiáktól. Az alkotás lázában él most is.)

- Mit csinál ezzel a rengeteg képpel?
- Budapesti kiállításra készülök. Hogy úgy mondjam, már egy egész év óta.
- Bizonyosan sikere lesz.
- Sokszor szerepeltem már a Múcsarnok tárlatán, de most önálló kiállítást rendezek.
- Mennyi ideig élt Párizsban?
- Tizenöt esztendeig.
- És miért jött haza?
- Jöttem? Kizavartak bennünket az udvarias franciák, akik a német háború kitörésekor valósággal megbolondultak. Addig nem volt semmi baj Párizsban, de attól a pillanattól kezdve a feje tetejére állt minden. Az első félórán érezni lehetett, Franciaország a tragédia küszöbén áll. Tizenöt évig a világ fővárosa volt Párizs és egyetlen óra alatt elszakadt az egész világtól. Ma talán árva, mint valaha.
- Hány kiállítása volt Párizsban?

¹ A forráskiadást összeállította és a jegyzeteket írta Várkonyi György. Szerkesztette Markója Csilla (HUN-REN BTK MI).

² Martyn negyvennegyedik évében járt ekkor.

– Ha én azt tudnám. Nagyon sok.³ Párizsban egy pompásan berendezett öröklakást szereztem. Remélem, még megvan a felszereléssel együtt...

– Pécssett hogy él?

(Csendesen, szelíden mosolyog. Sok mindent elárul ez a mosoly. Ragyogó párizsi évek után szürke és egyhangú pécsi napok. A fény után az árnyék. Akkor béke volt, jólétben, tejszörte- vajban fürdő élet. Most háború van. A napos oldalról elkerültünk a túloldalra. A vonal kissé görbe Montmartre-től a Mecsekig, de hát 1943-ban vagyunk.)

– Festegetek, rajzolok. Van néhány szobrom.

– Mennyi képet ad el?

– Amennyi szükséges ahhoz, hogy szerényen megéljek.

– Nem sok. És pontosan kapok annyi rendelést, amennyi elég ahhoz, hogy megéljek.

– Hány képe van készen?

– Igazán nem tudom megmondani.

– Mennyit dolgozik egy nap?

– Állandóan dolgozom.

(A szeme felcsillan. Most jelentkezik a művész, a szín és a vonal rajongója. A hivatás megszállottja, akinek az egész világ csak téma, melyet vásznon, papíron vagy agyagban meg lehet örökíteni)

– Mi nem élünk úgy, mint más emberek. A művész nem él se térben se időben. Csak önmagában. Nekünk nincs életcélunk, csak életformánk. Alkotni. Képet, szobrot. Mindegy. Örök láz ez, amelynek gyógyszere nincs. De az alkotás nekünk gyönyörűség. Mi nem úgy nézzük a világot, mint mások. Mi mindenben képet látunk. És mindenben a harmóniát keressük.

– Ebből úgyis kevés van a világon.

– Sajnos kevés van. Művészeknek kellene igazgatni a világot.

– Azt hiszi, akkor jobban néznénk ki?

– Lehet. De hát ez csak egy ötlet. Legyen szerencsém a budapesti kiállításomon.

– Ott leszünk, Mester.

(Kézszorítása kemény, férfias. A művész keze általában puha, lány tapintású. Ez nem ilyen kéz. Egy magyar művész keze. A Monte Asalonére⁴ emlékeztet, a kaverának kinszenvedéseire, menetelésekre az ukrán szteppéken. Mögötte a falon valóssággal szikrázik egy festmény. A Notre Dame. Parányi színfoltok. A képen nincs egyetlen vonal. Valami csodálatos napfényben rezg a templom, mint egy vízió. A mester a legmodernebb művészeti felfogás markáns képviselője. Párizs ünnepelte. Pécs? A mecsekalji életnek nincsen sodrása. Itt a tó vizét nem gyűrűzi semmi. Nincs vihar, amely toronymagasságra verné fel a hullámokat, nincs égzengés, amely megriaszthatná az éjszaka sakáljait. Álmos, áporodott csend van, amelyben mégis világít,

³ Nem világos, hogy egyéni vagy kollektív kiállításokról van-e szó. Vö. az 1. rész, 13. jegyzetével.

⁴ Az első világháború egyik fontos helyszíne az Alpokban, ahol az olasz és az osztrák-magyar csapatok éveken át vívtak kemény állóháborút. Az 1917-ben a pécsi ciszterci gimnáziumban hadiérettségizett Martynt ugyancsak az olasz frontra vezényelték.

1. Martyn Ferenc a K.u.K. hadsereg egyenruhájában. 1917–1918. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

muzsikál és énekel a művészet és szépség, a béke és harmónia, amelyhez egyszer mégiscsak visszatér majd a küzdő, vérző, harcoló és szenvedő Ember.

(cs)

Pécsi Napló, 1943. jan. 24., 6.

Beszélgetés Martyn Ferenc festőművésszel

Pécs, jan. 27. – Martyn Ferenc „A festőművészet mestersége” címmel csütörtökön délután 6 órakor előadást tart a városházán.

Megkérdeztük a pécsi festőművészt, ha már mesterségről beszél, ő maga hol tanulta azt.

– Meg kell mondanom – felelt – közel negyven éve tanulok és még mindig kezdőnek számítok; úgy látszik, ezt a mesterséget egyáltalán nem lehet kitanulni. A pályát egyébiránt úgy kezdtem, mint hajdan, a középkori műhelyek inasai. Rippl-Rónainál palettát, ecsetet tisztogattam, állványát hordtam, majd húsz éven át álltam a nagy festő válla mögött, munkája közben. Nagyszerű iskola volt az! Kaposváron, vagy budapesti műtermében megfordult minden számottevő festő, író, muzsikus, és én egész természetesnek találtam, hogy találkozom Szinyeivel, Ferenczyvel, Vaszaryval vagy Kernstock Károllyal. Kár, hogy nincs érzékem az elmúlt dolgok iránt, most kitudódnék, hogy 1910 körül már egy egész sor külföldi hírességet ismertem: ebben az időben megfordult például Rippl-Rónainál egy szakállas francia úr, akit Claude Debussy-nak hívtak!

– De hogy visszatérjek a mesterségre, tanultam a budapesti főiskolán, Bécsben, Párizsban a Beaux-Arts-on és mindenütt, ahol időközben megfordultam, Madridban, Firenzében, Nürnbergben, igen sok más városban, de mindenképp Párizsban és Franciaországban, melyet igen jól ismerek. Aztán tanultam a katedrálisokban, az ősemlékbarlangjaiban, a múzeumokban, a természettől, különösen a Földközi tenger partjain, még a rossz festmények és szobrok is tanulságosak voltak.

– Tudom jól, mindez csak keret, mert a művészet teremtő erő kérdése. Vannak barátaim, akik nem mozdultak el Budapestről és mégis jobb képeket festenek, mint én. De végre is, negyven év alatt, annyi jövés-menéssel az ember mégis kitanul valamit és az érdeklődőknek tud egyet-mást mondani, elárulni arról a mesterségről, melyet ők bizonyára még kevésbé ismernek.

Szívesen hallgatjuk Martyn Ferencet és nagy érdeklődéssel várjuk csütörtöki előadását a festőművészet mesterségéről.

Dunántúl, 1943. jan. 28., 7. *Művészet-zene* rovatban

Magyar képzőművészet

Beszélgetés dr. Hoffman Edith-tel, aki február 18-án előadást tart Pécsen a városházán

Pécs, febr. 11. – A Szépművészeti Múzeum keleti szárnya a rajz birodalma. A művészet barátai jól ismerik azt a földszinti termet, melyben a múzeum grafikai kiállításai váltják egymást és amelyeket Hoffmann Edith a páratlan gyűjteményből, annak legféltettebb értékeiből választ ki, rendez és megmutat a látogatóknak. De a folyosón tovább, a bársonnyal bevont „cordon”-on túl már kevesen kerülnek el, – ott vannak azok a termek, melyekben, a grafika egész területét benne értve, hazánk egyik legfon-

tosabb gyűjteményét őrzik. A szépművészeti Múzeum kétségkívül előkelő épület, de itt ebben a szárnyban, ilyen keretben is, elkülönült, finom világ fogadja a látogatót. A magam részéről, - bevallom - mindenkor némi elfogódottsággal lépem át a küszöböt. A terem egyikében, dolgozószobájában fogad a múzeum igazgatója, dr. Hoffmann Edith. Mint a múltban, most is, amikor helyet foglalok írásművekkel, nyomtatványokkal megrakott munkaasztala mellett, az az érzésem: íme a legszebb hivatás és munkakör, melyet ismerek. Aztán eszembe ötlök, ha künt az életben találkozok valaki ezzel az elegáns, nyúlánk hölgygel, megérzi-e, hogy az a kontinens egyik legelső tudósa, a rajzművészetnek legkiválóbb szakértője ...

Megkérdezem Hoffmann Edith-et, szívesen látogat-e el Pécsre. Azt feleli, hogy ehhez az öreg, déli városhoz jó, kedves emlékek fűzik, örömmel látja viszont utcáit, hegyeit és ismerőseit.

Az ősszel Kolozsváron tartott előadást, teszem hozzá, karácsonykor Szegeden hallották, természetes, hogy most Pécs következik. A szellemi mozgalomban, melyet Esztergár polgármester keltett életre, a Pécsi Képzőművészek Társasága hálásan gondol a baráti feleletre, mellyel szerepet vállalt előadásorozatunkban.

– Az előadás címe: Magyar Képzőművészet – folytatom. Mi az a két időbeli dátum, mely vizsgálatának határait jelenti.

55 kép kerül bemutatásra [kiemelés az eredetiben]

– Ötvenöt képet mutatok be Pécssett. Az első egy ősi ornamentikájú tarsolylemez ábrázol, az utolsók Ferenczy és Rippl-Rónai egy-egy műve.

Megtudom aztán, hogy látni fogjuk azt, - ritka, nagyfontosságú műveket - amit a tudomány és kritika ítélete jellegzetesen magyarnak bizonyít, melyeket tehát mindnyájunknak ismernünk kell. Mindazáltal nem pusztán ismeretekről van itt szó; ha ezek a művek magyar művészek alkotásai, egyúttal a legjobbak, melyeket valaha ezen a földön létrehoztak: a gótika idején Magyarország inkább szállított a külföldnek katedrális építőket, semmint behívta volna őket. Látni fogjuk például a zalaháságyi timpanont, melyben - magyar sajátosság - az Agnus Dei motívumot oroszán helyettesíti, látunk freskókat a XIV. századból, majd felvidéki oltárokat, szóval átmenetet a gótikából a reneszánszhoz, aztán Mátyás pompázó századából Buda környéki emlékműveket, a XVII. században Magyarország férfias és nemes művészetet alkotott az „Álló portrékkal”, a „Ravatalos képekkel” vagy például Bogdány életművével. Leghelyesebben a nagy századnak mondhatnánk a XIX.-et, szinte ömlött akkor művészetünk folyama! - Gondoljunk csak Székelyre, Madarászra, Barabásra, Szinyeire, Izsóra annyi más között, kik valóságos erőddé építették művészetünket. Végül, mert a múzeumi ítélet csak óvatosan követi az élők munkásságát, látni fogjuk azt a kort, a nagybányai iskolát például, melyben művészetünk általános, európai vonatkozásban alakító, irányító szerepet vállalt és vitt.

– Íme az igazi, az élő magyar művészettörténet - mondom. A magam emlékeiben alig maradt nyoma annak, amit iskolás koromban minderről tanulhattam. Nemrég azonban kezemben volt egy mű, egy ilyen iskolás könyv. Kétségkívül gondnal, korszerű körülményekkel készült, de mi tagadás, mégis úgy hatott rám, mint valami tömört raktár, melybe nem szívesen lép az ember. De jó volna, ha a

gyerekeknek olyan étellel írt, kevés szövegű képeskönyv és művészettörténet forogna a kezében, mely egész életre szóló meggyőződést teremt, amelyet, mondjuk, a kis francia nebulók kapnak. A veszprémi oszlopfő épp olyan nagy mű, mint a St. Denis-i katedrális portáléja, művészeti múltunk mért ne lehetne olyan öntudattá, mint a latinoknál.

De beszélgetésünk közben Hoffmann Edith-et szakadatlanul keresik, hivatalosak, írók, szakmabeliek. Szerettem volna megkérdezni, állandó adminisztráló munkája, előadásai, utazásai közt mikor jut ideje tanulmányainak, könyveinek megírásához és mikor szervezi a múzeum nagyszerű grafikai kiállításait.

Székely pécsi freskóiról esik újból szó; Hoffmann Edith annyira becsüli azokat, hogy egyet közülük be akar mutatni a pécsieknek.

– Megmutatom színvázlatát, melyet mi őrzünk, mondja. És odalép a hatalmas faliszekrények egyikéhez, kiemel onnét egy vaskos kötetet, abból egy páratlan gonddal megőrzött temperavázlatot. Olyan egyszerű szavakkal beszél róla, melyet egyformán ért a hozzáértő és akár egy gyermek. Elárulom, magyarázata közben, ösztönösen, szeretetének kifejezésekképpen kezével megérint, végigsimít a lap festékfelületén.

– Tehát, a vizontlátásra Pécssett, mondja búcsúzásképp.

Február 18-án a művészet pécsi barátainak ritka élményben lesz részük és a Pécsi Képzőművészek szép előadássorozatának legértékesebbjére hívják meg őket.

Martyn Ferenc

Dunántúl, 1943. febr. 12., 7.

A művészeti előadások utolsó száma: Művészet az életünkben

Martinszky János festőművész febr. 24-iki előadása

Pécs, febr. 23. – Célszerű volna, magától adódik, hogy a pécsi képzőművészek előadássorozatáról most mérleget, kritikát írjunk, vagy legalábbis adatokkal szolgáltassunk. Illő lenne, hogy megkérdezzük továbbá a hallgatók véleményét, igényét a jövőt illetően. Ha a látogatók számát, kivoltát vesszük, úgy száraz pontossággal megállapíthatjuk, hogy erre az előadássorozatra, mely egyébiránt páratlan kezdeményezés az országban, szükség volt és az sok emberen segített, lelki, szellemi alapot vetett meg, sőt építeni kezdett rajta. Hallgatóink továbbá, tele voltak bizalommal, jóindulattal, – elfogadták jó hittel a felkínált műsort. A Társaság hálás ezért és megígéri, hogy folytatja ezt a munkásságát is, megüzeni, hogy szívesen hallja meg óhajaikat, – csak mondják meg.

És most, a szezonban utoljára újból meghívják a Társaság barátait Martinszky János előadására. Új név, új ember Pécssett. A festő egy képe a városi Múzeumban található, kiállítója a társaságnak és azontúl, hogy kiválóan képzett művész, rajztanár Mohácson. Meglehetősen egyedül, magányosan él ott, de otthona, műhelye

valóságos miliő. Mohácsi folklórt gyűjt, magyar és francia művészekről őriz szép könyveket, szabad idejében olajképeket fest, meg finom, átszellemült gobelineket sző. Mindez a tanítással bőven elegendő, hogy kitöltse egy ember életét. Csütörtökön hallani fogják az előadót.

Megkérdeztük Martinszky Jánost, miképp fogta fel előadását.

– Úgy gondolom, mondta, a részletkereső előadások után mintegy összefoglalást kell adnom. És vajjon mi más a művészet megvalósulása életünkben, ha nem az, hogy lényegét képező, korszerű feladatot bízunk rá és annak megoldását várjuk, kapjuk tőle. Az élet, továbbá, mindenkor valamilyen kultúrkeretben nyilvánul meg, amely kultúrának formaviszonyait ábrázolja a művészet. Az ábrázolás eszközei oly mélyen gyökereznek a létben, az ember és a világ élettörvényeiben, mint amilyen ősi maga ez az ábrázoló ösztön. A gyermek és a nagy művészek alkotói ösztöne azonos, ugyanakkor azonban formaterületünk determinált.

– A művészet végül, érzékeny, pontos értékmérő; a művészeti élet hanyatlása mögött mindenkor megtalálható, mint háttér a kultúra, az emberi lélek válsága.

Martinszky kitér előadásában a művészet iparosaira, a dilettantizmusra, szembe helyezve velük az elhivatottakat. Beszélni fog az otthon berendezéséről, a városépítésről, persze mondanivalóit képekkel kíséri, bizonyítja. Főképpen a francia művészet nagy alkotásait fogjuk látni.

Az új varázsa, az újatvarás előzi meg az előadót. A Pécsi Képzőművészek Társasága nem ok nélkül fordult Martinszky János felé, nem pusztán bizalomból, hanem annak bizonyosságául, hogy környezetünk új erőket, új embereket terem és akárhova fordulunk, mindenkor találunk – sajnos – elszigetelten élő, magányos elméket. De a mai napok az összefogásé, értékeink latbavetése közös céljainkért – előadásaink ezt szolgálják.

Kérjük barátainkat, csütörtökön délután 6 órára jöjjenek el a városház közgyűlési termébe, hallgassák meg Martinszky Jánost – jó élményben lesz részük.

Martyn Ferenc

Dunántúl, 1943. febr. 24., 7. *Művészet-zene* rovatban

A Pécsi Képzőművészek Társágának mohácsi tárlata

Pécs, márc. 1. – A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága harmincadik tárlatát Mohácson rendezte s ez a tárlat a társaság első mohácsi kiállítása. A mai időkben különösen nagy szükség van a magyar vidéki életnek a képzőművészeti kultúrközpontokba való bekapcsolódására. A vidéken szétszórtan élő képzőművészek műveinek igazolása, az együvértartozás felismerése, ápolása új erőt ad a tehetség dolgában egyáltalán nem szűkölködő művészeinknek a további munkálkodásra.

Ezt a célt tűzte maga elé a Török Lajos elnöksége alatt működő Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága. Hogy a magyar képzőművészet lelkiségéhez tartó-

zónak érezzék magukat mindazok a művészeink, akik Pécs körletébe tartoznak, míg az alkotó munkára éreznek magukban hivatást s a közösségbe való bekapcsolódást maguk kívánják.

[...] A tárlat, amelyet Martyn Ferenc festőművész rendezett, általános tetszést aratott elsőrendű, válogatott anyagával. A pécsi képzőművészekon kívül jelentős számban, kiváló anyaggal a mohácsi képzőművészek mutatkoznak be. Martinszky Jánosné⁵ szövött gobelinjei, olajképei, rézkarcai tetszettek. Martinszky János finom tónusú, kiérlelt festőkultúrát képviselt, Kolbe Mihály elsőrendű művészetével együtt, Virányi Endre közelebb eső jó színes piktúráját is beleértve, Kelle Sándor képei az első vonalban adnak irányt munkáikkal a megbecsülésre. Regős Ferenc felléptét először láttuk. A mieink között Gebauer Ernő és Martyn Ferenc vezet most is az élen, Egry József kiegészítéseképpen. Új nyereség Mosshammer György. Istókovits Kálmán itt is hatásos. Kellermann Emil dr., Roder Judit inyenységünket elégtik ki. Sikorskiné Zsolnay Júlia gyönyörű virágképe muzeális értékű. Néhány jó szobrot s a Zsolnay gyár vitrines kollekcióját látjuk még. S e sorok írója öt reprezentáns akvarelljével vesz részt a kitűnő tárlaton, mely a magyar képzőművészetet különböző megjelenésében, de egységes akarattal szorgálja.

Nikelszky Géza

Dunántúl, 1943. márc. 21., 7. *Művészet-zene* rovatban

A mohácsi kiállítás sikere. Érdekes adatokat közöl a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága minap zárult mohácsi kiállításáról. A tárlatot 1020 látogató nézte végig, 18 tárlatvezetést tartottak, az elsőt Gebauer Ernő a megnyitás napján, az utolsót Martinszky János. A megnyitó egyébként Pécs és Mohács vezetőinek és a város előkelő közönségének volt találkozója. Vitéz Szőnyi Alajos polgármester és dr. Bartók Lajos főjegyzővel az élen a kiállítás helyiségében és a szabadlíceum rendezésében zsúfolt hallgatóság előtt Martyn Ferenc a Festőművészet mestersége címmel előadást tartott. Nagy sikere volt a Zsolnay gyár porcellán kispasztikáinak. A kiállított művek igen kis kivétellel nem voltak eladók, mindazonáltal Mohács város megvásárolta Martyn Ferenc Délfrancia kikötő című festményét. Végül a Társaság és Mohács vezetősége megegyezett, hogy a kiállítást minden tavasszal megismélik. Mohács művészeti érdeklődése – szögezzük tehát le –, egészen kivételes a vidéki városok sorában, melyet elősegített az ott élő fiatal és igen értékes művészek kis csoportja, Martinszky János festőművész, továbbá a szabadlíceum vezetője, Gál Endre tanár.

Dunántúl, 1943. márc. 21., 6. *Művészet-zene* rovatban

⁵ Martinszky Jánosné, Rohácsék Anna (1904–1953) festő, grafikus. 1940-től Mohácson élt.

Martyn Ferenc levele Kállai Ernőnek

1943. ápr. 16.

Kedves Ernő! Martinszky János, Mohácson élő fiatal festő, jóbarátom műveiből – gobelinek és olajfestmények – mutatóba hozok néhány fotót. Légy jó, nézd át őket és kérlek, jegyezd meg a nevét, – ezt a figyelmet bőségesen megérdemli. Szóval majd bővebben.

A viszontlátásra! Szeretettel köszöntelek, Ferenc

HUN-REN BTK MI, Adattár, MDK-I-11/156. A levél teljes terjedelemben közölve: Várkonyi György: Martinszky János. Pécs, Pannonia Könyvek Kiadó, 1997. 32.

Közgyűlést tartott a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága

Műkedvelő fényképész szakosztály alakult

Pécs, máj. 19. – A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kedden tartotta évi rendes közgyűlését a Városi Múzeumban lévő hivatalos helyiségében, Török Lajos ny. rendőrfőkapitány-helyettes elnöklésével. Dr. Török Gyula, az egyesület titkára részletesen foglalkozott az elmúlt év társulati eseményeivel. [...] A dr. Esztergár Lajos polgármester által kidolgozott kultúrprogram keretében a társulat felkérésére és rendezésében Kállai Ernő, Török Gyula, Martyn Ferenc, dr. Entz Béla, Gosztonyi Gyula, Köszeghy Gyula, Molnár Imre, Gebauer Ernő, dr. Góbel Emil, dr. Fülep Lajos és Szobotka Imre tartottak előadást. [...]

Dunántúl, 1943. máj. 20., 7. Művészet-zene rovatban

Martyn Ferenc műveiről könyvet ír Kállai Ernő. A kiváló művészeti író, kinek nemrég hagyta el nagy Mednyánszky monográfiája a sajtót, a közeljövőben hozza ki „Cezanne óta” című könyvét, melyben magyar és francia mesterek közt látni fogjuk a pécsi festő műveit. Ugyancsak az őszi könyvújdonságok közé tartozik Kállai Ernőnek Martyn Ferenc műveiről írt könyve,⁶ mely közel negyven reprodukcióban mutatja be Martyn Ferencnek idehaza, Pécssett készült festményeit, illetőleg plasztikáit. Megemlítjük egyúttal, hogy Martyn Ferenc sokoldalú munkásságában idő

⁶ A könyv nem készült el. Kézirata vagy annak töredéke a Kállai hagyatékban nem található. Van viszont egy harminc reprodukcióból álló fényképanyag Martyn művekről, amiről feltételezhető, hogy a tervbe vett könyvhöz készült előzetes válogatás (HUN-REN BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I-11/1079-1110). A harmincegy reprodukcióból álló válogatásnak a könyvtervhez kapcsolását nem cáfolja, hogy a kollekción van néhány 1944-re datált rajz is, mert a terv az eredetileg kítűzött megjelenési dátum után is napirenden maradhatott, ennek megfelelően a képanyag frissülhetett.

jut arra is, hogy egy közeljövőben megjelenő „Ferences könyv”-höz illusztrációkat készítsen, végül, hogy Pécsnek és különösképp a keleti Mecseknek festői szépségeit feldolgozza. Martyn Ferencnek közeli budapesti kiállítása a magyar képzőművészeti életnek egyik fontos eseménye lesz.

Dunántúl, 1943. aug. 1., 7.

Martyn Ferenc kiváló pécsi festőművész hosszabb időt töltött a magyar fővárosban. Budapestről most tért vissza Pécsre, ahol több portré festéséhez látott hozzá. Többek között most készíti el dr. Ángyán János orvosprofesszor⁷ portréját is.

Pécsi Napló, 1943. szept. 12., 6. „Pécsi notesz” rovatban

Martyn Ferenc előadása a modern festészetről. Folyó hó 18-án, csütörtökön a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága előadássorozatában Martyn Ferenc tartott előadást a modern festészetről. Az előadás, melyre szépszámú közönség gyűlt össze, betöltött minden várakozást. Martyn először a jelenkori festészetnek a mult századi impresszionizmushoz való viszonyát fejtegette és rámutatott az új festészet őisére, Cézanne-ra. Aztán megmutatta azokat a szálakat, melyek az új művészetet a történelem előtti, barlangi ábrázolásokhoz, a néger és polinéziai népművészethez és a mai gép-technika új formáihoz fűzik. Végül a modern festészet néhány kiválóságáról: Henri Matisse-ről, Pablo Picasso-ról, Georges Braque-ról beszélt. Vetítéssel bemutatta néhány művük reprodukcióját.

Pécsi Napló, 1943. nov. 14., 10.

Martyn Ferenc levele Török Lajosnak

Bp. 43, XII, 7.

Kedves Barátaim, borús, szürke vagy koromfekete Budapest ez, kevés fontos művészeti eseménnyel. Mindazáltal kiállítás követ kiállítást, könyv könyvet, koncert koncertet: a szellemi élet lassacskán. Kállai februárban rendez egy kis kiállítást,⁸ húsz festővel – ezen egy képpel (mindenki így) szerepelek: Egrytől az absztrakcióig. A galériák szívesen látnák kiállításom, „csak telefonáljak, és megváltoztatják a programot” – mondják, én meg csak várok, mint egy Oblomov, és élvezem,

⁷ Ángyán János (1886–1969) belgyógyász, egyetemi tanár, a tuberkulózis elleni küzdelem jeles alakja. 1943–1944-ben a pécsi egyetem rektora.

⁸ *Új Romantika. Szemelvények a XX. század magyar festőművészetéből.* A Tamás Galéria 154. kiállítása, 1944. febr. 27. – márc. 12.

milyen jó a hírem, mert nem állítok ki. Persze, lényegesen fontosabb volna, hogy letelepedjek Bp-re. – Egyszóval a szokásos féleredményekkel vasárnap visszaérkezem Pécsre. Egészségem nem a legjobb, bár újból kissé javuló. Kézcsókom a Méltóságos asszonynak és igaz köszöntő

Ferenctől

A levél teljes terjedelemben közölve: Hárs–Martyn 1999. 193–194.

Martyn Ferenc nyerte Pécs város képzőművészeti díját. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának kedden délután összeült zsűrije – amelyen a várost dr. Zádor Imre főjegyző képviselte – Pécs képzőművészeti díját idén Martyn Ferenc festőművésznek ítélte. A kitűnő festőművész, aki az új magyar művészgeneráció egyik legizmosabb tehetségű tagja, dr. Ángyán János egyetemi tanár portréjával nyerte el ezt a kitüntetést díjat.

Pécsi Napló, 1943. dec. 22., 7.

Kállai Ernő: „A magyar festészet Nagybánya óta” című csütörtöki előadásáról

Pécs, jan 11. – Jóllehet megjárta Amerikát, élt Európa legtöbb fővárosában, ma némi büszkeséggel óbudai polgárnak tartja magát és ahol kell, vagy szerét ejti, megvédi a III. kerületet. Úgy véli, hogy a fővárosnak kétségkívül van festőisége, noha Budapest városépítészete vitatható, egyes épületeinek szépsége pedig több mint vitás – Óbuda „öreg és jó” egyszóval emberi méretre szabott város és csakugyan, amint végez a Lloyd szerkesztőségével, a kiadókkal és a kiállításokkal, visszahúzódik Óbuda csöndjébe. Noha ott senki sem tudja pontosan, mit szerkeszt és ír, az óbudai fuvarosok, villamoskalauzok és kiskereskedők szerkesztő úrnak címezik és megszokták, hogy késő éjszakáig lássák kóborolni művész külsejű emberekkel, vagy egy kis barokk templom tövében, a padon ülve vitatkozni nagy megbeszélésekben. Mert ahogy például a „Kut” tagjai összeülnek a Gresham kávéház egyik asztala körül, úgy beszélhetünk egy Kállai asztalról, mely valahol Óbudán, a Kenyeres című kiskocsmában található és ahol az író évek óta kitervez kiállításokat és művészeti programot, összeállít cikkeket, könyvterveket, fölfedez új tehetségeket, munkásság, mely a magyar művészeti élet fiatal, eleven, ígérő részét jelenti.

Kállai kétségkívül legtöbbet hallott és meghallgatott művészeti írónk, kinek szava ma is eljut külföldre, aki művészetünk ügyét magyar és európai értelemben szolgálja. Rajong mindenért, ami fiatal; szívesen vállalja tévedés vádját tíz esetben, semhogy egyszer elkallódjék egyetlen tehetség, ám ugyanakkor át- és átkutatja a múltat, átértékel és a múltban is felfedez. Gondoljunk a múlt évben megjelent nagy Mednyánszky könyvére,⁹ újraértékelése szinte fölfedezése volt e kiváló magyar

⁹ Kállai Ernő: *Mednyánszky László*. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, 1943.

tehetségnek, az általa szervezett nagy Mednyánszky kiállítás pedig az év egyik legfontosabb művészeti eseményét jelentette.

A magyar kritikáról köztudomású, hogy erkölcsileg soha nem volt megközelíthető; legtöbb, amire olykor kapható volt annyi, hogy elhallgatta a – tehetségteleneket. Kállairól köztudomású hogy erkölcsi magatartásán túl a kritika „enfant terrible”-je. Mit mond Kállai – minden kiállítás megnyitóján ezt hallja az ember és el nem képzelhető siker elismerése nélkül. Viszont nem egyszer más véleményen van, mint íróink többsége, Kállai megint eltúlozta – mondják ilyenkor irigyei és kétkedve várják, hova fejlődik a felfedezés vagy esemény. Az idő, sokszor hosszú évek után, rendszerint Kállainak ad igazat. Ilyenkor viszont Óbudán megünneplik az igazságot.

Martyn Ferenc

Dunántúl, 1944. jan. 12., 7.

Martinszky János csütörtöki előadásához

Martinszky János, aki 20-án a Pécsi Képzőművészek előadássorozatában a „Körvonalról az olajfestésig” címmel felolvas, mohácsi rajztanár. Rudnay e kiválóan tehetséges tanítványa azonban sokkal több a vidékre szakadt középiskolai tanárnál. Igazi festő, életének tartalmát vagy útját a művészet jelenti. Mohácsi otthonában öreg bútorok, cserépedények, régi szőttek közt él, olajképeket fest, továbbá gobelineket sző – egy kovácsolt vaslámpa terven hetekig elkísérletez, elkísérve a gondolatot létrejöttéig, a kovácsműhelybe. Hosszú, létramagas ember ez a Martinszky János, feltűnően kicsiny fejjel, néha – ő tudja, mikor – szemüveget visel. Nyurga, kissé száraz külseje mögött halkszavú, csöndes, elmélyedő, kereső és logikus lény lakik. Rudnay iskolája óta nagy utat tett meg: – ma ugyanis fiatal művészeink javából azok közé a kevesek, az elithez tartozik, kik az ifjabbkori francia képzőművészetet nem csak megérik, de finoman értelmezni is tudják. Martinszky ma a keresés nehéz esztendeit éli és festői munkásságában a fiatal festőnemzedék összes problémái fokozatosan összegyűlnek. Bámulatos, mennyi lelkes munkakedv, mennyi értelmes tájékozódás jellemzi ezeket a harminc éveseket – holott túl a festőművészet roppant nehézségein, úgyszólván egészen elestek a külföldi utaktól, tanulmányoktól, múzeumoktól.

A Pécsi Képzőművészek ezideig elhangzott öt előadásában elméletet, művészetfilozófiát, esztétikát, a stílustörekvések ismertetését hallottuk. A visszalévő négy előadás, mint a múlt évben – a művészek műhelyeibe vezet el bennünket.

Megkérdeztük Martinszky Jánost, miként fogta föl a „Körvonalról az olajfestésig” című, főként technikai, mesterségbeli feladatot.

– Előadásomban a „műalkotásról” van szó – felelte – mely sajátosan kettős természetű. Egyrészt az anyag súlyos valóságára épül, ám ha az anyag törvényeivel akarjuk megközelíteni – másfelől – egyszeriben a szellemi valóság arcát ulti magára. Ez a kettőség teszi oly könnyűvé a művészet körüli mellébeszélést, az érzelmekre, az ízlésre való hivatkozást, vagy a művészet más, tudományos, lélektani, erkölcsi, esztétikai területre

2. Martyn Ferenc: *Dunántúli tájak felett*, 1942. Olaj, vászon, 70×100 cm, j. n., JPM ltsz: 74.94 © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

való vonszolását, egyszóval a művészet igazi problémájának ellágyítását, elködösítését, mely annyira megzavarja a műalkotások felé forduló érdeklődését, nyíltlelkűségét.

– Előadásom célja: közeledés a „képhez”. Utamon a stílus kérdéséhez jutunk, a művészeti problémák melegágyához, ahol rendszerint meg is rekednek az emberek. Mi azonban, a mi korunk tovább is juthat – igaz, fájdalmasan fizettünk meg a nagy történelmi áttekintésért, föladva az egységes stílus, a nagy alkotások lehetőségét. Végeredményben, a lényeg és részproblémák megvilágítására szolgáló éber készségünk legtöbbször megfosztott bennünket magától a festészettől.

– Feleletet kell adnunk a következő kérdésekre: Mik a végső képalakító elemek és szerkezetek, hogyan ölt formát a művészet és van-e önmaga megnyilvánulásán kívül más szerepe is az ember életében.

Íme az anyag, mely bőven elegendő ahhoz, hogy kitöltse az egyórás előadás keretét. Pécsett jó hangzása van a kiváló mohácsi művészkolóniának, komoly törekvéseiket lassanként megismertük és megbecsüljük. Martinszky Jánosban, túl a festőn, kiváló elméleti embert is értékelünk – tavalyi szép előadása élénken megmaradt emlékezetünkben.

Akár a festő érdekel bennünket, akár az előadó, a Pécsi Képzőművészek Társasága felhívja barátainak figyelmét a csütörtöki előadásra, (Városháza tanácsterme) abban a tudatban, hogy a találkozó egy finom művészeti élménnyel zárul.

Martyn Ferenc

Csontvárytól Martyn Ferencig. Kállai Ernő, a kiváló művészeti író rendezésében e hó 27-én kiállítás nyílik meg a Tamás galériában „Új romanticizmus”¹⁰ címmel. A kiállításon mindössze huszonnégy művész szerepel, mindegyikük egyetlen műalkotással – köztük Egry József, Gulácsy Lajos, Bernáth Aurél, Czóbel Béla, Szőnyi István, Barcsay Jenő – az absztrakt művészetet Martyn Ferenc képviseli „Dunántúli gabonatóblák felett” című képével.

Dunántúl, 1944. febr. 11., 6. *Művészet-zene* rovatban

Martyn Ferenc gyűjteményes kiállítása a Városi Múzeumban

Pécs, febr. 19. – A Városi Múzeum vezetősége Martyn Ferenc festőművészt gyűjteményes kiállítás rendezésére hívta meg. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága legutóbb tartott választmányi ülésén e meghívással foglalkozva elhatározta, hogy a múzeum vezetőségével együttesen március folyamán rendezi meg a kiállítást.¹¹ Több oldalról is ismételten fordultak a művészet barátai a Társasághoz és azt kérték, hogy egy-egy művész munkásságából, annak megismerése érdekében nagyobb gyűjteményt mutassanak be a nyilvánosság előtt.

Legutóbb Zsolnay-Mattyasovszky László emlékkiállítását rendezte a múzeum vezetője, – most Martyn Ferencnek a pécsi gyűjteményekben, magántulajdonban lévő közel száz művét fogjuk látni. A kiállítás március hónapban nyílik meg, azon olajfestmények, grafika, kispasztika szerepelnek, melyeket pécsi gyűjtők kölcsönöznek a kiállítás tartamára és amely Pécs művészeti életében kétségkívül fontos és érdekes eseménynek számít.

Dunántúl, 1944. febr. 20., 6. *Művészet-zene* rovatban

Martyn Ferenc az ismert és nagytehetségű pécsi festőművész a Gestapo fogságából megszökve most Budapesten dolgozik. A Magyar Képzőművészek országos szabad szak szervezete alelnökévé választotta és a Képzőművészeti főiskola tanárává nevezte ki.¹²

Új Dunántúl, 1945. ápr. 23., 2.

¹⁰ Az *Új romantika* kiállítás. Ld. a 8. jegyzetet.

¹¹ A tervezett kiállítás ekkor a háborútól meghatározott életrajzi fordulatok (szökés, illegálitás) miatt nem valósulhatott meg. Hasonló koncepcióval 1947 szeptemberében rendeztek Martyn művekből kiállítást Pécsen.

¹² Martyn kinevezését dokumentumok nem igazolják. A Képzőművészeti Főiskola ekkori iratanyagában sem a kinevezésre javasolt, sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által jóváhagyott tanárjelöltek között nem szerepel a neve. Ld. *Iratok a magyar képzőművészet történetéhez. I. füzet. 1945.* Szerk. Aradi Nóra, a forrásanyagot válogatta és szerkesztette Kiss Dezső. Budapest, MTA Művészettörténet Kutató Csoport, 1973. 52–54.

3. Martyn Ferenc. 1940-es évek eleje. A falon látható festmény-részletek az oeuvre-katalógus alapján nem azonosíthatók. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Megalakult Pécssett a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezete. Hírtadtunk arról, hogy a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezete Budapesten megbízta Martyn Ferenc és Gyarmathy Tihamér festőművészeket, hogy a Pécssett, Kaposváron, illetőleg a két megyében élő képzőművészeket a Szabad Szervezet alapszabályainak megfelelően egyesítsék, az igazoló eljárást lefolytassák és munkatervet állítsanak össze. Ezúton kéri a hivatásos és a képzőművészetek bármelyik ágával foglalkozó művészeket, továbbá művészeti írókat, hogy szombaton, 21-én délután 4 órakor a Szakszervezeti Székházban jelenjenek meg. Az összejövetelen tisztikart választanak és új tagok felvételéről döntenek. A szabad Szervezet egyéb-iránt a Városi Múzeumban kapott otthont, mely jövő héttől kezdve a tagok rendelkezésére áll.

Új Dunántúl, 1945. júl. 21., 3.

Anyakönyvi hírek. Házasságkötések: [...] lovag Martyn Ferenc festőművész és Wiesenberg Klára zongoratanárnő [...]

Új Dunántúl, 1945. júl. 21., 3.

Megalakult Pécssett a Munkás Kultúr Szövetség

Új név, sőt új fogalom jelenik meg a mai pécsi sajtóban – tanuljuk meg, jegyezzük fel elménkbe. Január második felében Budapesten, tíz hónapos kegyetlen küzdelem és üldöztetés után, agyongyötörten e sorok írója ott volt ama néhány hasonló sorsú író és művész között, kiknek az volt a feladatuk, hogy fölemeljék a magyar szellem tépett, törött zászlaját. A Szabad Szervezetek megalakulásával egyidőben ez a csoport elsőnek vetette föl a munkásság szellemi sorsának problémáit. Néhány hét múlva az Andrássy-út 59. számú házban megkezdte működését az MKSz. Mi ez a szervezet? A Munkás Kultúr Szövetség a két nagy testvérpártnak, a kommunista és szociáldemokrata pártoknak, a dolgozók összes, mindenfajta szellemi működését magába foglaló szervezete és irányítója. A nagy terv szerkezetileg természetesen marxista szocialista értelmű és számba veszi a magyar nép szellemi múltját, hagyományait, folklóriját. Bátran, tiszta elmével nyúl a jelen problémáihoz, tudja, hogy igen nagy hiányokat kell pótolnia és jóvá kell tennie bűnöket. És ha a jövőbe tekint, hirdeti, hogy egy kicsiny nép egyedül szellemének tisztaságával, súlyával lehet egyenrangú társa a nagyoknak. Roppant feladat ez, hisz a két háború közötti dolgozók nemzedéke alig művelhette magát, amit termett ezen a téren, vézna erecske volt. Folytatva a hasonlatot, a MKSz feladata, hogy széles medret ásson és a szellem bő, tiszta vizével ellássa azt.

A Munkás Kultúr Szövetség Pécssett ezekben a hetekben szerzi meg otthonát, talán szerényebb lesz az, mint kellene, de így is alapja annak a későbbi kultúrháznak, melyet a múlt nem tudott, vagy nem akart megvalósítani.

Most, utólag megkérlek, hogy bennünket lássál vendégül, ideiglenesen, amíg a Szakszervezetek Székházában nem kapunk helyiséget.

Meg kell jegyezmem, hogy a Szakszervezetek tagja vagyunk, de gyakorlati okokból, (műtárgyakat kezelünk és külön, lezárható helyiségre van szükségünk) nem ülésezhetünk náluk. Remélem azonban, hogy előbb-utóbb olyan megoldást találunk, mely mindnyájunk számára kedvező lesz.

A közeli viszontlátásig, szeretettel ölellek,

Ferenc

Pécs, 1945, aug, 23. -

A levél Hárs Éva hagyatékában. Kézírás. Rendelkezésre bocsátásáért Sarkadi Esztert illeti köszönet.

A Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezetének első kiállítása

Budapesti mintára, budapesti megbízásból két hónappal ezelőtt alakult meg a pécsi művészek szabad szervezete, amelynek ma már otthona és kiállító helyisége van. Festők, szobrászok, iparművészek és művészeti írók – mintegy harmincan – alkotják ezt a szervezetet, mely Pécsen kívül a megyének is irányító művészeti központja. Kiállításuk katalógusa elé Martyn Ferenc írt bevezetőt, melyet az alábbiakban közlünk:

A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete a Baranya megyei Múzeumban első csoportkiállítását rendezi. A kiállítók nagyobb része itt élő, nem egyszer országosan ismert művész, kisebb részben új név és fizikai munkás. Tervünk az, hogy az elkövetkező hetekben, ugyanezen a helyen, egyéni kollektív kiállítások gondosan előkészített sorát indítjuk és szervezzük meg. Egyidejűleg, összhangban Pécs újjáteremtő szellemi munkásságával, kiegészítve azt, néhány művészeti előadást is rendezünk. Tudjuk jól, az ország szellemi fölépítésében a művészetnek nagy szerepe, nagy feladatai vannak – ezt a munkát lelkesen vállaljuk és meg is valósítjuk. Pécs déli festői kerete, a megye finom képeskönyve különösen alkalmas arra, hogy itt kollektív művészeti munkásság jöjjön létre, mely később, ebben a magyar Provence-ban valóságos „iskolává” fejlődjék, következményeiben az itt élő ember művészeti kultúráját nevelje, irányítsa és életét egészé tegye. El kell érniünk, hogy a művészet egyformán mindenkié legyen és a jövő műalkotásai élő, szükséges valósággá váljanak.

Új Dunántúl, 1945. szept. 23., 3.

Martyn Ferenc levele Török Gyulának

Pécs. 945. okt. 15.

dr. Török Gyula
Pécs város Majorossy Imre Muzeumának igazgató öre
Pécs
Rákóczi út 15.

Kedves Barátom,

f. h. 10-én kelt megkeresésedre, melyben kérdezed, hogy a „Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete, Pécs” vezetősége vállalná-e egy felállítandó Regionális Közgyűjtemény IV. osztályának, a „Modern Szépművészeti Gyűjteménynek” kezelését, az alábbiakban válaszolok.

A Szabad Szervezet mai összejövetelén megbeszélésünk tárgya volt a fentebbi kérdés. Szervezetünk május óta működik Pécsen; kiállításokat szervez, előadásokat rendez, egészben véve Pécs és a megye művészeti irányítója, budapesti, központi mintára és megbízásból alakított és egyetlen hivatalos művészeti Szervezet.

Tagjaink művészekből, tanárokból, művészeti írókból állnak, kik mögött többnek nemcsak hazai, de külföldön eltöltött hosszú évek idevágó ismerete, gyakorlata van. A Szabad Szervezet vezetősége következképp készséggel vállalja a munkát, mely egy felállítandó régi és modern képzőművészeti gyűjtemény szakszerű szervezésében, rendezésében és adminisztrálásában áll. Ez a munkásság szervesen egészítené ki működésének területét és célját.

Abban a reményben, hogy a Szabad Szervezet ezirányban a közeli jövőben hasznos munkát fejthet ki,

szívélyesen köszöntelek:

Martyn Ferenc, festő

17/1945. múz. sz.-on érkezett levél. Kézírás

Látogatás a „másik” Martyn Ferenc műtermében, ahol az elvont művészet festményei születnek

Martyn Ferencet a pécsi képzőművészek egyik legkiválóbb szervezőerőjét elsősorban remek mecseki tájképeiről és portréiról ismeri a nagyközönség. A Majláth-téri műterem elzárt, elvonatkoztatott világában azonban, ahogy betesszük az ajtót magunk mögött, egyszerre egy másik Martyn Ferenc művészete tárul elénk; egy befelé élő és saját művészetében egészen önálló festészeti rendszert felépítő művész világa, mely első pillanatra messze áll attól a reális világtól, amely lenn az utcán, a

6. Martyn Ferenc a pécsi Hal téren, amelynek tőszomszédságában, az egykori Majláth (ma Kossuth) téren egykor műterme is volt. Janus Pannonius Múzeum, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

piactéren zajlik, ha azonban mélyebben beléje pillantunk, el kell ismernünk, hogy az a külvilág az irreális, amely alig pár lépésre tőlünk most görcsös lázzal szinte óránként írja az ezreket a kofák tábláira, csak azt látja, ami előtte van, ábrázolatokban kitapintható, semmi más.

Állok Martyn Ferenc „absztrakt” elvont szín és formakompozíciói előtt s csodálkozva nézem ezt a kitaruló másik, magabiztos, harmonikus szín és formakonstrukcióban felépülő, kiegyensúlyozott világot. Amerre csak nézek, mindenütt ennek az elvont festészetnek a megnyilatkozásait látom, sőt nemcsak képeket, hanem szobrokat is.

– Ezeket a képeidet, plasztikáidat nem állítod ki Pécsset? Ezt nem szabad a pécsi közönségnek látnia? – kérdezem a művészt.

Tágra nyitja a szemét s kigyullad a nézése. Legyint.

Sajnos, ezt a festészetet nemcsak a magyar vidék, hanem még a főváros sem érti meg, nem is szereti, főleg amióta a hitlerizmus olyan mélyen be tudott hatolni Magyarországra és festészeti ízlésben oly elmaradt közvéleményünk ebben is „elfajzott” művészetet lát. De február, márciusban Budapesten önálló kiállítást fogok rendezni absztrakt festményeimből s ugyanakkor plasztikáimat és vaskonstrukcióimat is bemutatom. Most már talán ott remélhetek egy kis megértést...

– Volt már kiállításod ezekkel a képekkel külföldön?

– Hogyne. Tizenöt esztendeig éltem Párizsban, képeim és plasztikáim javarésze még mindig ott van. 1940-ben jöttem haza, s azóta élem azt a kettős életet. A nagy-

közönségnek tájképet és portrékat festek, s hogy a művészetnek is szolgáljak, ezeket a képeket, plasztikákat csinálom.

– Ott van a baj – mondom – hogy ez a művészet nem ábrázol és a közönség látott dolgokat keres. Itt pedig ezt nem találja meg.

Bólint.

– Ez nem ábrázoló művészet. De nem azt jelenti, hogy nem ez a tiszta realizmus. A művészet szerkezet, vizuális viszonylatok egyensúlya. Én a dolgok szerkezetét festem, átgondolva, tudatosan, egy egész festői rendszert építek fel.

– Az elvont festészet tehát tulajdonképpen elefántcsonttoronyban él? Vagy az elvont művész a napi politikába is bekapcsolódik?

– A napi politikába nem, de a világnézetibe igen. Nekem egész sorozat képem van, amelyben az elvont festészet technikájának felhasználásával antifasiszta világnézetemet fejezem ki.¹³

A szekrényhez lép és látomásos képek sorozatát veszi elő. Kitéríti elem, gesztusai még élénkebbé válnak s lelkesedéssel mondja:

– Íme itt van az antifasiszta ciklus.¹⁴ Ez az elvont szörnyalak itt „A diktátor”. Ez itt „Az ámokfutó”. Itt van „A mozdulatlan Magyarország”, amelynek látomásában azt a tébolyos szörnyű erőt rögzítettem le, amely a mi hazánkat az elmúlt években a fasizmus embertelen szörnyűségeivel szemben megbénította, mozdulatlaná tette. Ez itt, ennek a fantasztikus szörnyalaknak a szájában „Az áldozat”, azt a százezernyi és milliónyi áldozatot jelképezi, akiket a szörnyű Moloch megsemmisített. De világnézet és magasabb síkú politika az egész elvont művészet, annak dinamikája, technikája, szín és vonalkonstrukciója: mi szigorúan építő, reális emberek vagyunk, szemben azokkal a „realista” művészekkel, akik alkalmazkodtak Hitlerék olcsó tömegizléséhez, kiszolgálták őket és könnyen felfogható olcsó eszközeikkel a fasizmus világszemléletét igyekeztek ábrázoló képszimbolizmusuk révén kiszolgáltatni.

Bucsuzunk, amikor – már kifelé menet – szerényen megjegyzi, hogy elvont és megnemértett művészetének alkotásaiból két darab már a Fővárosi Képtár tulajdona s így a mi Martyn Ferencünk művészete a múzeumok konzerváló csendjébe bevonult.

Az ajtó becsukódik mögöttem. Martyn Ferenc visszaáll a palettája elé és tovább festi elvont képeit. Senki sem próféta a maga hazájában...

(cs. z.) [Csuka Zoltán]

Új Dunántúl, 1945. nov. 25., 4. A cikk egyes részleteit idézi: Véri 2024.

¹³ A sorozat jelképes és „látomásos” képi nyelve valójában nem felel meg sem az absztrakt, sem az elvont művészet Kállai által használt fogalmának. Félő, hogy a sokszor hivatkozott *jelképző művészet* terminusa sem alkalmazható rá, hiszen voltaképpen jelképekkel (is) operáló figuratív-szimbolikus szürrealizmusként határozható meg a ciklus vizuális előadásának módja.

¹⁴ A ciklushoz tartozó tíz rajzot Hárs Éva az életmű-katalógusban – nyilvánvalóan Martyn intenciói szerint – *A fasizmus szörnyetegei* címmel közli, 1944-re datálva. Az eredeti cím azonban „A nagy mocsár”, s a datálás is vitatott. Ld. Véri Dániel: Az Európai Iskola és a holokauszt. (Martyn Ferenc: A nagy mocsár, Bálint Endre: Bergen-Belsen). *Múzeum Café*, No 99/100. 2024. *Holokauszt 80. Sötét történelem*. 158–209.

7. Martyn Ferenc: *A nagy mocsár VI.*, 1945. Tus, toll, p., 362×260 mm, j. n. JPM
Iatsz: 79.240 © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Martyn Ferenc: *Tout le monde à sa philosophie*

[...] Semmiféle iskolát nem végeztem, soha könyvet végig nem olvastam, még Don Quijotet sem. Egyedül az utazás vonz és életem nagyobb fele tulajdonképp járás-kelésben telt el. Úgy tekintem az utazást, mint ami elkerülhetetlenül szükséges. Tíz éves koromban, őseim hazájában, Írországból jártam, egy évvel később – már egyedül – az Adrián. [...] Tizenöt évet töltöttem Párizsban, Guide Michelin-nel a zsebemben, hol indultam, hol meg visszatértem Párizs benzingőzös levegőjébe – tizenkétszer jártam Spanyolországban, például. A múlté immár mindez. Negyvenhat éves vagyok, alig gondolok hátra, hálátlan természet! Szívesen mondom, hogy jól és sokat mulattam, mert az emberektől nem vártam soha semmit. Az 1944-es év azonban kivétel volt. Katonák leszármazottja, szökevény voltam és egy éven át üldözött barátaimért éltem. Egy novemberi éjjel, Budapesten a Pálffy-téri laktanyában halálra ítélték. Egy piarista pap közreműködött ebben, hogy pontos legyek. [...] Az ellenség förtelmes és nyomorult volta miatt szöktem meg (kétszer is), ily módon valószerű, hogy ennek az évnak, ennek az országnak képét a magam módján feldolgozhatom. [...] A művészeti abszolútum – úgy tűnik – némelykor szeszélyesen választja ki emberét, tudom jól (következésképp), hogy tehetség nélkül is lehet jó képeket festeni. És lehet készíteni csinos, konformista műveket, melyekre Magyarországon mondják, hogy rudement costaud, pedig nem is használatosak. Igényem egyébiránt alig, ítélőképességem egyáltalában nincs, ami van, poros akadémia, ripacs klasszicizmus, vasárnapi festészet, egyformán tetszik. – Végezetül csak egy páran tudnak képet festeni a világon. Szeretem a pontosan megfogalmazott, egyszerű, jól szerkesztett, tiszta és művelt alkotásokat, Enguerrand Charontont például. Ilyet magam, természetesen, nem tudok, noha ma már nagyjából úgy rajzolok, ahogy lélegzem. Mi más van hátra, nem vagyok túl öreg: lever l'encre et démarrer.

Az új magyar művészet önarcképe. (Az Európai Iskola könyvtára, 7/8.) Budapest, Művészbolt, [1946]. 30-31.

Martyn Ferenc levele Pán Imrének, (Martinszky János utóiratával), Mohácsról Budapestre

Mohács 946, 3, 25

Kedves Barátom, – Martinszky Jánoséknál vagyok, kiválasztottunk nyolc kisméretű olajképet tervezett kiállításunk céljára. Ezeket János a közeli napokban Bp-re családjához elküldi – ők pedig elhozzák neked. Kérlek, őrizd meg a kiállítás dátumáig és Kiss Palinak, Ubulnak¹⁵ mutassad meg alkalmilag. Úgy gondolom, hogy János működése nyereséget jelent számunkra és jól hatnak képei a tervezett kiállításon.¹⁶

¹⁵ Kállai Ernő

¹⁶ *Az Elvont Művészet Első Magyar Csoportkiállítása a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Andrássy úti helyiségében.* 1946. máj. 26. – jún. 10.

- „Egyebekben” (ahogy Egry mondaná) igyekszem mielőbb befejezni munkáimat, hogy aztán munkához lássak Bp-en. Légy jó, a kialakuló naptárunkról értesítsél. Kézcsókom küldöm feleségednek és jó barátsággal köszöntelek - Ferenc

Fáradozását előre is nagyon köszönöm, személyes megismerkedésünkig baráti üdvözléssel Martinszky János

A kézzel írt levelezőlap Mezei Gábor tulajdonában. A levél teles terjedelemben közölve: Várkonyi 1997. 45.

Pécsi művészek tizedik csoportkiállítása

Ismét Martyn Ferenc rendezte a tárlatot, ízléssel, műgonddal, gyengédséggel. Köszönjük meg neki, hogy szóhoz juttatja munkásosztályunkat, autodidakta kisiparos festőinket. Ő maga szerényen megbújt egy sarokba, két régebbi keletű s művészetét kevésé jellemző képével. Helyesen tette? Nem.

A fővárosban a napokban nyílik olyan tárlat, amilyen alig volt még Magyarországon. Elvártuk volna Martyn Ferencről, mai piktúránk legelső vonalában is legelső mesterétől, hogy absztrakt műveit ne csak Párizsnak és Pestnek tartogassa. Tessék kiállni, az élére annak a lelkes osztagnak, amely megérdemli, hogy a zászlót még magasabbra emeljük. Ugyanez áll Gyarmathy Tihamérra is. Bódító kolorizmusát, gazdag fantáziáját nemcsak egy képén és nemcsak régibb keltezésűn szeretnénk látni. És ugyanez vonatkozik a Martinszky-házaspárra is. [...]

Gy. J.

Új Dunántúl, 1946. máj. 21., 5.

Az elvont művészet első magyar csoportkiállítása Budapesten a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Andrásy-úti kiállító helyiségében zárult. A tárlaton a pécsiek közül Gyarmathy Tihamér, Martinszky János és Martyn Ferenc állított ki jóismerősként. Kállai Ernő a legmaibb művészeti írónk, a nagysikerű kiállítás rendezője, illusztrált tájékoztatóját mindjárt e szavakkal vezeti be. „Mivel magam is nagyon idejénvalónak és fontosnak vélem, hogy az elvont művészet magyar területen kialakult fejleményeit összegyűjtsük és keresztmetszetben a nyilvánosság elé bocsássuk, meg kell mondanom, hogy ennek a hazai viszonylatban úttörő, első absztrakt csoportkiállításnak a gondolata Martyn Ferencről származik. Övé a kezdemény érdeme.” Majd ezt mondja később: „Martyn Ferenc a kiállítás valamennyi szereplője közül a legrégebbi, legtudatosabb és legrendszeresebb absztrakt iskolázottságú művész. Párizsban nevelődött, aminek világos nyomait műveinek konstruktív veretén és gondosan alapozott, míves kultúráján láthatjuk”. - Ezek után úgy hisszük - mivel Martyn a pécsi képzőművészek szabadszerveze-

8. Martyn Ferenc barátjával és pécsi iskolatársával, Weininger Andorral. JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

tének elnöke, közöttünk fejtí ki jelentős munkásságát, – egy képsorozat bemutatására most már Pécs is sorra kerülhetne pesti önálló tárlata előtt.

Dunántúli Népszava, 1946. jún. 18., 5. *Művészet* rovatban

Július közepén a Baranyamegyei Múzeumban újabb kiállítást rendez a Szabadszervezet. Az 1944-ben Pécsről elhurcolt és azóta magukról életjelt nem adott négy kiváló festőművész: Sch. Róder Judit, Károly Ernő, Király Lajos és Kellermann Emil festményei kerülnek bemutatásra. A kiállítást Martyn Ferenc rendezi és minden valószínűség szerint Kállai Ernő, a legkiválóbb művészeti íróink egyike, a Művészeti Tanács tagja nyitja meg.¹⁷ A Szabadszervezet vezetősége felkéri mindazokat, kiknek

¹⁷ *A Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Pécs XIII. csoportkiállítása a Baranyamegyei Múzeumban Károly Ernő, Kellerman Emil, Király Lajos, Roder Judit műveiből.* 1946. július 21–28. Rendezte Tury Nagy Sándor, megnyitotta (Kállai Ernő helyett) Nikelszky Géza. A négy művésze-ről bővebben: Nagy András: *Négy festőművész.* Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Pécsi Zsidó Hitközség, 2014.

a nevezett művészek alkotásaiból valami van birtokában, továbbá akik kiállítás céljára azt átengedik, szíveskedjenek adatok megjelölésével értesítést küldeni: Képzőművészek Szabadszervezete, Pécs, Városi Múzeum, Rákóczi út 15. címre.

Új Dunántúl, 1946. jún. 26., 4.

***Egy képkiallítás elé*¹⁸**

Műtermében, a zongorán Rippl-Rónai éveken keresztül egy halotti maszkot őrzött, halott öccsének szobormását. Egy alkalommal valami okból emeltem helyéről a gipszfejet és meglepődve vettem észre, hogy alatta néhány soros írás feküdt. A festő levelet írt halott testvéréhez. „Édes jó Ödönöm, miért hagytál itt” – így kezdődött a levél. Később, más alkalommal a tartózkodó természetű Rippl-Rónai testvéréről beszélt nekem.

– Elutazott, mondotta. Úgy tűnik, hogy ezúttal hosszabb útra ment el. De bármeddig maradjon távol, szakadatlanul várom vissza...

Ezen a kiállításon négy festő barátom képeit gyűjtöttük össze: három közülük Gebauer Ernőnek és magamnak is tanítványa volt, a negyedikkel, Károly Ernővel gyakran együtt jártuk a párizsi galériákat, magát Párizst, a „vieux Montmartre”-t. Filozófus emberfajta volt, szóval jóhumorú, de akiben optimizmus és kételkedés egymást váltogatta. Kóborlásra hajlamos természet volt, akivel valahol Európában találkozott az ember, hogy aztán vissza-visszatérjen haza, Siklósra. Szegény volt, dolgozó és igénytelen, aki lelkesen ragaszkodott a festészetéhez. Festészete tulajdonképpen a párizsi iskolákhoz sorolta, ahhoz a posztimpreszionista felfogáshoz, amely egész festészetünkre jellemző, és amely az üde, jóízű tájképvázlatokban adta a legjobbat. Tréfára hajló kritikával figyelte önmagát, mindig valami újat, elevent hozott és érezte, hogy meglépő, nagy művek még visszavannak.

Vele szemben Roder Judit és Király Lajos olyan pécsiek, akik alig hagyták el városukat. Emlékszem indulásukra, a még gyermekes, csodálkozó komolyságra, mellyel a rajzolás első ismereteit hallgatták. Később, már a háború idején gyakran ellátogattak hozzám, minden alkalommal valami újat hoztak munkáikból. Kiváló tehetség volt mindkettő; útjuk egyébiránt hasonlós, sőt eredményeik is rokonak. Komoly, néha nehéz munkával keresték meg a kenyeret, hogy aztán szabad idejükben rajzolhassanak – képet festeni, ez számukra ünnepet jelentett. Valóban, alig ismertem embert, kik mélysegebb szeretettel és áhítattal fordultak volna a művészet felé, kiknek tisztább lehetne művészeti erkölce, nemesebb a mesterség megművelésének szándéka.

Nehezemre esik – végül – hogy Kellermann Emil képeihez néhány sorban méltó bevezetőt írjak. Ez a csendes, törekeny ember, a másik háború rokkantja, valóban

---

¹⁸ A cikk némileg rövidített változata megjelent a kiállítás katalógusának előszavaként. Közli: Nagy A. 2014. 8–9. A kiállításra hivatkozik még: Véri 2024. 171.

különös, rendkívüli művész volt. Idehaza hosszú ideig észre sem vették, csak akkor kezdtek ráfigyelni, amikor Kállai Ernő megrendezte budapesti kiállítását.¹⁹ Orvos lett, aki életét a kis és szerény embereknek áldozta. Betegeitől – mások szenvedését és halálát egész idegrendszerével átélte – a betegektől esténként nagyon fáradtan tért vissza. Ilyenkor mégis, műteremnek berendezett kis szobájába húzódott el, jegyzeteket készített élményeiről, vagy a festőállvány elé állt. Helytállt a világban künt, éjszaka szellemi tornán másodszer kiállt; az utolsó években a szomorúság, a nyomor, az emberi gyötrelém oly területére szállt le, ahova magyar festő alig követte. Kellermann Emil rendkívüli szellem volt, lelkéből bőven áradt a gyengéd érzelem, a megrázó, a tragikus viharzás. Úgy tudom, a deportálás szörnyűséges óráiban is rajzolt. Azt mondják, egy alkalommal a hóhérok észrevették és csaknem halálra verték.

Itt azonban azon veszem észre magam, úgy szólok mindegyikről, mintha már csupán emlékek lennének. De hát hol vannak ők, a kedves barátok ebben az órában! Szívem szerint visszavárom őket, az értelem azonban minden nappal gyanakvóbbá tesz. Vajjon Rippl-Rónaiként a magunk életét akarjuk csupán meghosszabbítani és mentegezni azt, hogy megmaradtunk? Vagy a kiállítás mindenekelőtt arra szolgál, hogy valamiképp magunk köré vonjuk őket? Lehetséges, hogy túl szellemi értékeik megmutatásán, túl hódolatunkon, mely tiszta munkásságunknak szól, valóban még egyszer találkozunk velük ezen a kiállításon a képeken keresztül, melyek túléltek a borzalmat és túlélnek minket magunkat is.

Martyn Ferenc

Új Dunántúl, 1946. júl. 20., 3.

A „Szovjet szobrászat remekei”

címmel fotókiállítást rendezett a Baranyamegyei Múzeumban a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság. A megnyitón, melyen a város és a megye vezetőin kívül végre szép számmal láttunk munkásokat és földműveseket, dr. Boros István főispán arról beszélt, hogy húsz éven keresztül szakadatlanul szidalmazták a Szovjetek szellemi életét, legjobb estben meg agyonhallgatták. Külföldről – például a párizsi világkiállításról – természetesen ellenkező, egészen más hírek érkeztek, ám, hogy ezeket miként fogadták, arról nem kell külön szólnunk. Ez a kiállítás tehát fontos szerepet tölt be, amikor kiváló művészek egész sorát mutatja be, amikor a művészet független, nemzetközi nyelvén bizonyítékot ad a szovjet plasztikai értékeiről. Boros főispán a valóságot állapította meg; akik ismerték az oroszok szellemi erőfeszítéseit, elégtétellel nézhetik végig a fotókat, akik meg nem tudták, most döntően fontos bizonytságot kapnak.

¹⁹ Kellermann Emil (1896–1944). Orvosi munkája mellett autodidakta festőként rendszeres kiállítója volt a PKMBT kiállításainak. Az itt említett bemutatkozás a Tamás Galéria 146. kiállítása, 1943. ápr. 25. – máj. 3.

De túl az elvi kérdésen, lépünk közelebb a szobrokhoz és pár szóval jelezzük, mi a szovjet szobrászat helyzete, mik stílusos problémái, milyenek látja az ember témájának legfontosabbikát. – E közeledés az elmúlt húsz év hazai plasztikájára viszi a gondolatot. Eszünkbe jut a szobrászi problémákkal semmiféle vonatkozásban nem álló, a banális tehetségtelenségben fogant „hősi emlékművek” hosszú sora, a Kisfaludi Strobl-ok, kinyalt, kivasalt szalonszobrászata, a Medgyessy epigonok gatyát lobogtató hazug parasztisága, kik fajiságuk keresésében nem röstelltek elmenni Indiáig, a legújabb nemzedék álmatag bizonytalansága, végül egy külföldre kényszerült, haladó szellemű, igen kicsiny csoport, hogy aztán az igaz magyar szobrászok számát felsorolhassuk egyik kezünkön.

Ezen a kiállításon a szovjet szobrászat egy része szerepel; tudjuk ugyanis, hogy a modern törekvések egy igen jelentős, európai értékű része hiányzik ezúttal.

Első pillanatra egyébként az a látogató érzése, hogy valamely nyugati múzeum anyagát szemléli – e művészek igen jól ismerik Egyiptomot, a mediterrán, különösen a régi római szobrászatot, végül mindenekelőtt az újabbkori franciákat, Rodin-t Bourdelle-t, Maillol-t és Despiau-t. Ezeket a műveket tehát kiváló mesterségbeli fölkészültség, igen alapos európai kultúra fogalmazta. De e művészet tiszta értelmű, „klasszikus” alapjain kívül bennünket a szobrok orosz mivolta foglalkoztat elsősorban. Ezeket az alkotásokat, köztük különösen az arcképeket az a sajátos, eleven, egészséges életerő jellemzi, melyet minden oroszban meg kell érezni, mely művészeti vonatkozásban határozottan, elragadó frissességgel szerkeszt, a felületeken pedig gazdag, örömteli könnyedséggel fog össze részleteket. E bensőségesen „színes” szobrok stílustörténeti szerepe azonos a nyugateurópai értékekkel; múltra támaszkodó, az újításokat mértékkel latoló és felhasznált összegzés, melynek életerejé, széles nyugalma, sugárzó lelkessége másként, másnak hat, mint amit eddig ismertünk.

Ille nék neveket felsorolni, de a választás bizonyára igazságtalan lenne. Nézzük úgy a kiállítást, mintha egy új múzeumban járnánk, igyekezzünk megismerkedni a gyűjtemény egészével, hogy holnap igazi, megragadó barátokra ismerjünk a nevekben.

Gádor Emil²⁰ ezúttal is jó ízléssel rendezte az anyagot.

Martyn Ferenc

Új Dunántúl, 1946. aug. 11., 7.

Martyn Ferencről, budapesti képkiallítása alkalmából

Az, hogy ma Pécsen egyáltalán beszélni lehet komoly képzőművészeti életről, hogy tárlatok és még hozzá komoly, vidéki átlagon felüli képkiallítások vannak, az egy ember érdeme, és ez az ember Martyn Ferenc. Pécs legkiválóbb és legkönnyelműbb festőművésze. Mert az. Martyn Ferenc kivételes tehetséggel, amit Párizsban és

²⁰ Gádor Emil (1911–1998) festő, grafikus, 1945-től Pécsen élt. Martyn Ferencsel és Gyarmathy Tihámmal közösen illusztrálták az *Újjáépítő magyarok* című kötetet (Szerk. Kó Kálmán. Pécs, 1945.), amelyben megjelent Martyn talán legfontosabb elméleti írása: *A vizuális gondolat sorsa Szeged óta*. 148–154.

Amerikában jobban ismernek, és többre értékelnek, mint Magyarországon, éveket vidéki festők propagálására fordítani, nálánál sokszor lényegesebben kisebb értékű kortársainak kiállítását rendezni, az olyan könnyelműség, amit csak egész nagy művészek, és egész emberek engedhetnek meg maguknak.

A felszabadulás utáni hónapokban visszajött Pécsre, ahonnan az üldözöttek érdekében kifejtett munkásságáért kellett a németek elől menekülnie, és azóta szívvel-lélekkel belevetette magát Pécs képzőművészeti életének kiépítésébe. Ő volt a pécsi festők és szobrászok első számú mecénása, mert ő nem pénzt, hanem idejét és tehetségét állította a közösség szolgálatába, egy fillér díjazás nélkül. Most, hogy Budapesten a Képzőművészek Szabadszervezetében Kállai Ernő rendezésében új, önálló kiállítása megnyílik, engedjék meg, hogy pár sorban megemlékezzünk róla, akinek Budapestre való távozásával nagyon sokat veszít Pécs kulturális élete.

Martyn Ferenc 1899-ben Kaposvárott született. Hosszú ideig Rippl-Rónai mellett dolgozott, akihez meleg baráti szálak fűzték.

Tanulmányútjai során majdnem az egész világot bejárta. Mint festő, legtöbbször Rippl-Rónaitól és Párizsban tanult. Budapesten két ízben állított önállóan ki, 1928-ban és 1934-ben.²¹ Most rendezzi harmadik nagy kiállítását, amelyen a művész legjobb termése, érett művészetének legkimagaslóbb értékei szerepelnek.

Martyn Ferenc nem népszerű festőművész. Ez ellen ő tiltakozna talán a legerősebben. Művészete, az úgynevezett absztrakt művészet, amelyet rossz fordításban elvont művészetnek is neveznek, nem a laikusok művészete. E cikk keretében az absztrakt művészet ismertetésére sem hely, sem mód nincs, ehelyett csak Martyn Ferenc értékének megállapítására idézzük Kállai Ernő, a kitűnő művészeti szakíró néhány sorát, amiben Martyn Ferencről szól:

„Bármelyik pontján vegyük szemügyre Martyn Ferenc művészetét, úgynevezett elvont formáiban mindenütt a lendületes, ütemes, eleven erőt érezzük, amelyből nagy szellemi távlatok fénye sugárzik. Tárgyi ábrázolás híján is, sőt éppen ezért sűrítve, az egyetemes horizontok felől érezzük e szerkezetes kompozícióban a természet és az emberi valóság éltető áramát”.²²

Így ír Kállai Ernő arról a Martyn Ferencről, akinek Pestre távozása, reméljük, csak átmeneti. Hisszük és kívánjuk is Martyn elvtársnak, hogy Budapesten nagy és méltó sikere legyen, de vagyunk annyira önzők Pécs kulturális és művészeti élete érdekében, hogy visszavárjuk Martyn Ferencet.

(i)

Új Dunántúl, 1946. aug. 28., 2. Közölve: *Közelítések. Írások Martyn Ferencről, az emberről és a művészről*. Vál., szerk. Tüskés Tibor. Pécs, Baranya megyei Múzeumok Igazgatósága, 1984. 37–38.

²¹ Helyesen: *Martyn Ferenc festőművész és Gárdos Miklós szobrászművész gyűjteményes kiállítása*, Tamás Galéria, 1929 okt. 19–30., illetve *Martyn Ferenc és Czöbel Béla kiállítása*, Fränkel Szalon, 1934.

²² Kállai Ernő: *Martyn Ferenc művészete*. Ld. 1. rész, 35. jegyzetben, 130.

Martyn Ferenc festőművész budapesti kiállítása

Martyn Ferencnek, a pécsi szabadszervezeti csoport elnökének, budapesti kiállítása okt. 13-án, vasárnap d. e. nyílik meg a „Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete Andrassy-úti 69. sz. újjáalakított kiállító helyisége nagytermében. A művész a tárgyi ábrázolástól teljesen független forma, szín, fény és vonalképzetelekkel alakított képein kívül szobrait is kiállítja.²³ A rendkívül érdekesnek ígérkező tárlatot Kállai Ernő, az ismertnevű művészeti író és műkritikus rendezi és nyitja meg.

Dunántúli Népszava, 1946. okt. 11., 4., *Művészet* rovatban

Budapesti képzőművészek kiállítása Baranya Megyei Múzeumban

Az új, a mai magyar képzőművészet legkiválóbbjai – Egry József, Márffy Ödön, Kmetty János, Medgyessy Fernctől egészen az absztrakt festőkig – a Képzőművészek Szabad Szervezetének első vidéki kiállítása vasárnap, 8-án délben nyílik meg Pécsen, Lossonczy Tamás és Martyn Ferenc rendezésében. (Széchenyi tér 12.) Egy-egy alkotással részt vesznek a kiállításon a pécsi művészek és az összehasonlítás valóban bizonyítja, hogy az ország első vidéki művészcsoportja a pécsi. A gyűjtemény mindössze egy hétig látogatható, a tervbe vett tárlatvezetések elsőjét vasárnap délben Kelle Sándor²⁴ tartja.

Új Dunántúl, 1946. dec. 7., 4.

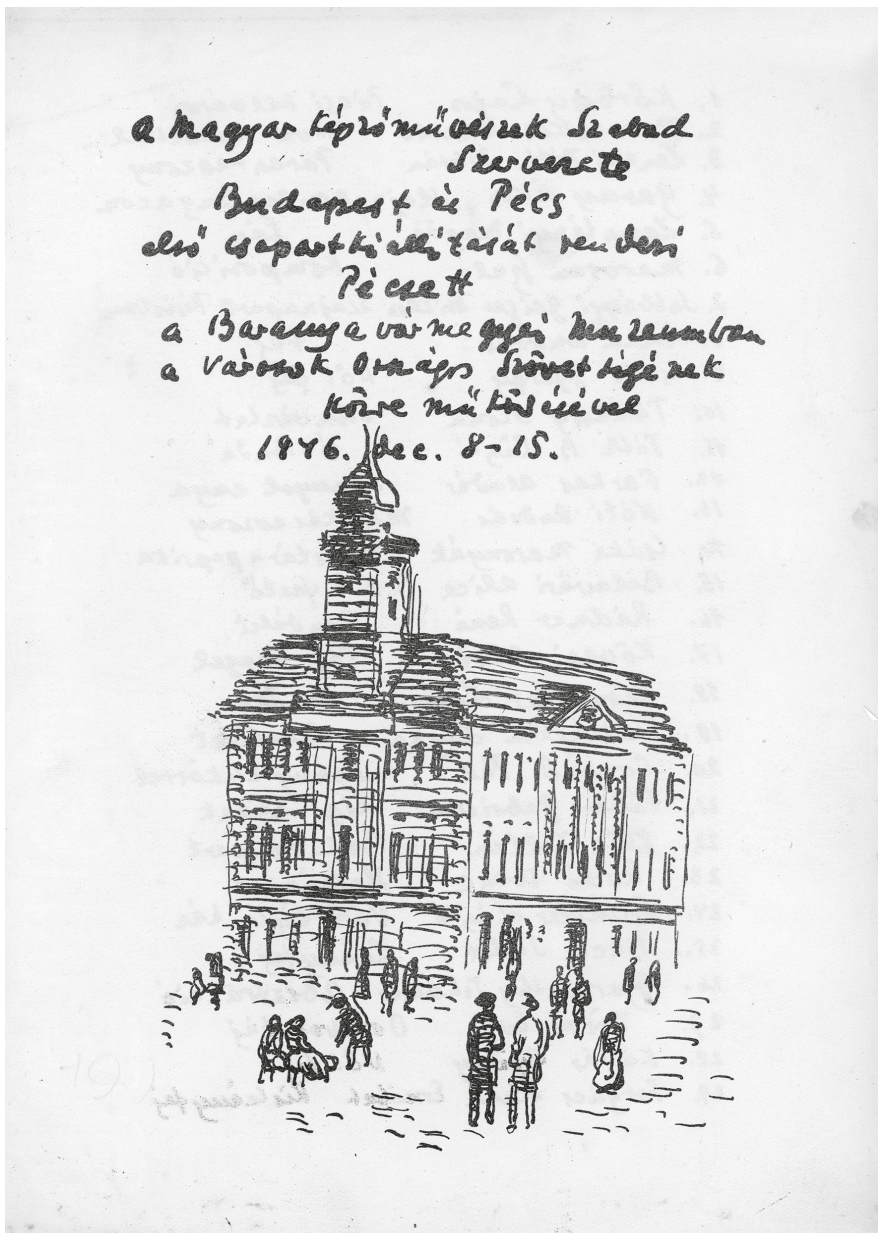
Az Őszi Tárlat után Nikelszky Géza jubiláris kiállítása következik. Október 5-12 dátummal „Francia Építészet kiállítása” címmel nagyfontosságú tárlat következik. 80 darab 120x80 cm-es fotógyűjtemény a modern francia architektúra legkiválóbb alkotásait mutatja meg a pécsieknek. A kiállításra, melyet Martyn Ferenc szerzett meg a város közönségének, Pécsre jön François Gachot²⁵ szövetségi sajtóattasé és Perczel Károly építész, hogy itt előadásokat tartsanak.

Új Dunántúl, 1947. aug. 20., 2., *Művészet* rovatban

²³ Kállai a kiállítás „tájékoztató”-jában azt írja, hogy Martyn szobrai végül mégsem tudták kiállítani. *Martyn Ferenc művészete. Tájékoztató a festőművész gyűjteményes kiállításához a Magyar Képzőművészek Szabad Szervezete helyiségeiben*, 1946. október hó 13-27. Budapest, Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó Rt., 1946. 3-6.

²⁴ Kelle Sándor (1913-2003) festőművész, pályáját Mohácson, többek közt a Martinszky házaspár körében kezdte. 1946-tól Pécsen élt, az 1960-as években a Martyn körül kialakult „Hatok” festőcsoport tagja volt.

²⁵ François Gachot (1901-1986) francia irodalomtörténész, kritikus, műfordító, diplomata. 1924-től élt Magyarországon. A vészkorszakban és 1945 - 1949 között a budapesti francia nagykövetség sajtóattaséja volt. A *L'art hongrois* sorozatban több magyar művészről (Rippl-Rónai, Csontváry, Ferenczy Béni) jelent meg kismonográfiája. Írt Martyn Ferencről is: François Gachot: François Martyn. *Alkotás*, 2, 1948, 1/2. 24-25. Közölve magyarul: Tüskés 1984. 56-59.

9. Martyn Ferenc által rajzolt címlap az MKSzSz Budapest és Pécs első csoportkiállításának leporellójához, 1946. (A címlapon látható sematikus rajz különös módon nem a Lang Adolf tervei nyomán 1907-ben felépült városházát, hanem elődjét, a Piatsek József tervezte klasszicista épületet ábrázolja.) JPM, Képző- és Iparművészeti Osztály, Adattár, KLT 1176-73 © Janus Pannonius Múzeum, Pécs

Martyn Ferenc kiállítása

A Képzőművészek Szabad Szervezete munkásságának harmadik esztendejét kezdi. Ebből az alkalomból a Szabad Szervezet vezetőjének, Martyn Ferencnek műveiből a Városi Múzeum kiállítást állított össze. Martyn Ferencnek mintegy ötven festménye van pécsi magántulajdonban, melyek – két évtized távolságában – itthon, másrészt külföldi tartózkodása és utazásai alatt készültek, főképpen Francia- és Spanyolországban. Dr. Török Gyula múzeumi igazgató három teremben gyűjtötte össze, illetőleg rendezte az anyagot; az elsőben baranyai és pécsi tájképei, a másodikban dél-francia, breton és párizsi, végül főképpen Toledo-i festmények szerepelnek, a harmadikban pedig arcképek, köztük a Baranya megye tulajdonát képező Petőfi arckép. A kiállítást néhány rajz és kispasztika egészíti ki. Technikai okokból le kellett mondani Martyn Ferenc elvtársunk „Nagy mocsár” című antifasiszta rajzsorozatának²⁶ bemutatásáról, melynek 1945 májusában Budapesten történt kiállítása a felszabadulás után legelső megnyilvánulása volt képzőművészetünknek.²⁷

A kiállítást 21-én, vasárnap 1/4 12 órakor dr Boros István főispán nyitja meg a Városi Múzeumban (Rákóczi-út 15.) és naponta 12 – 14 óráig lesz látogatható.

Új Dunántúl, 1947. szept. 19., 4.

Dózsa portrét készíti külföldi útja előtt Martyn Ferenc

Műteremlátogatás az absztrakt festészet templomában

Martyn Ferencet, aki az absztrakt festészet terén európai hírre tett szert, és aki a mai magyar festőművészet egyik legmarkánsabb és legszámottevőbb egyénisége, mindenféle fajta és színű festékek, ecsetek, egy sereg kisebb-nagyobb kép társaságában találom Irgalmasok utcai műtermében. Éppen egy féligkész vázlaton dolgozik, amint váratlanul meglepem.

– Titok? – kérdezem, amiért beléptemkor egy hatalmas könyvet rak rá arra a vázlatra, amin éppen dolgozott.

– Nem titok, csak mert a feladat olyan, hogy még bennem sem alakulhatott ki teljesen és tökéletesen a kép, amelynek elkészítésére megbízást kaptam, nem szeretnék elébe vágni a dolgoknak sebtében felvázolt vázlat-tervekkel.

– Árulja el már miről van szó?

– A vármegye tavaly elkészíttette velem Petőfi arcképét. Nyáron meg, bizonyára emlékszik, a Munkáskaszinó számára festettem meg dr. Doktor Sándor²⁸ arcképét.

²⁶ A címváltozatokról és datálásról ld. Véri 2024. Vö. 14. jegyzet.

²⁷ *Szabad nép - Szabad művészet*. A Rózsa Miklós emlékének szentelt kiállítást Kállai Ernő rendezte a Magyar Kommunista Párt Városház utcai helyiségében

²⁸ Doktor Sándor (1864–1945) születés, nőgyógyász, 1901–1921 között a pécsi bábaképezde igazgatója. Baloldali politikus, 1918-ban a pécsi Nemzeti Tanács elnöke. Fontos szerepet játszott az 1918 novembere és

MEGHÍVÓ.

PÉCS THJ. VÁROS SZABADMŰVELŐDÉSI FELÜGYELŐJE
ÉS A VÁROSI MÚZEUM A KÉPZŐMŰVÉSZEK SZABADSZERVEZETE (PÉCS)
MUNKÁSSÁGÁNAK 2-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL BEMUTATJA

MARTYN FERENC FESTŐMŰVÉSZ

50 MAGÁNTULAJDONBAN LEVŐ MŰVÉT. (27. KIÁLLÍTÁS.)
A KIÁLLÍTÁSRA T. CÍMET TISZTELETTEL MEGHÍVJA A RENDEZŐSÉG.

Az anyagot Dr. TÖRÖK GYULA múzeumőr rendezte.
A kiállítást Dr. BOROS ISTVÁN főispán nyitja meg szeptember hó 21-én,
vasárnap délelőtt fél 12 órakor a Városi Múzeumban
(Rákóczi-út 15. szám)

A kiállítás látogatható naponta délelőtt 8-14 órák között

10. Meghívó Martyn Ferenc 1947. szept. 21-én nyíló pécsi kiállítására. Magántulajdon

Már ennek a két arcképnek az elkészítése sem volt könnyű feladat, ha arra gondolunk, milyen hiányosak voltak a forrásmunkák mindkét kép megfestéséhez. Most pedig ugyancsak a vármegyétől kaptam megbízást Dózsa arcképének megfestésére.

– Hogyan oldja majd meg mégis ezt a nehéz feladatot?

– Várkonyi Nándor²⁹ egyetemi magántanár segítségével most kutatómunkát végzek. Az eddig összegyűjtött adatok alapján megállapítható, hogy a forgalomban lévő Dózsa-képek mind hamisak. Dózsa egészen másként nézett ki, mint ahogyan ábrázolják. Igen nagy segítséget jelent számomra Szerémy György krónikája, amely tele van hasznos adatokkal. Sikerült ezenkívül felfedeznem egy korabeli fametszetet, 1519-ből, amelyik Dózsa kivégzését ábrázolja. Ezen Dózsa, vagy ahogyan ő írta a nevét – Dósa erős, magas termetű ember, hosszú hajjal, bajusszal, de szakálltalanul. – Igen megnehezíti munkámat, hogy Dózsáról magáról sem Szerémy, sem a későbbi forrásmunkák nem adnak leírást, úgyhogy a portrét illetően kénytelen leszek majd Dél-Erdély, illetve Dél-Alföld néptípusaihoz fordulni.

– A Dózsa-portrén túl mik a tervei?

– Kállai Ernő rendezésében januárban lesz Pesten egy gyűjteményes kiállításom, arra készülök. Ezenkívül ugyancsak egy gyűjteményes kiállításra meghívtak Rómába és tavasszal esedékes a svájci kiállítás is. Valószínűleg sor kerül még ebben az évben egy franciaországi útra is, ahol hosszú éveket töltöttem s ahol szintén kiállítást sürgetnek ottani barátaim.³⁰

1921 augusztusa közötti szerb megszállás idején, a terület (Baranya-bajai Szerb-Magyar Köztársaság) elszakadásának híve volt. Dobrovics Péterhez hasonlóan 1921-ben a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba emigrált.

²⁹ Várkonyi Nándor (1896–1975) író, szerkesztő, 1941-1948 között a *Sorsunk* folyóirat főszerkesztője.

³⁰ Az említett tervek egyike sem valósult meg.

– Ezenkívül úgy is, mint a pécsi Szabad Szervezet elnöke, nekem illetve nekünk is megvannak a magunk 48-as terveink, a centenáris évvel kapcsolatos elgondolásaink. Ezek azonban mind csak egy részét képezik munkásságomnak, mert fontos szerepet visz életemben a magyar absztrakt festészet irányítása, amely körül bizonyára még sok vita folyik majd.

A műteremben felsorakozó kisebb-nagyobb méretű képek legtöbbször megérett, kifinomult művészetszemléletről tanúskodik s ahogyan Martyn Ferenc gondolatokban gazdag, tudós fejét nézem és a művészet mélységeit feltáró magyarázatát hallgatom, meg vagyok róla győződve, hogy az általa képviselt művészeti irány egyre jobban és jobban tért hódít majd, s akit az európai nemzetek már eddig is elismertek, idehaza is komoly büszkeségünk lesz.

(bj dr.)

Új Dunántúl, 1947. dec. 25., 4.

Martyn Ferenc Dózsa arcképe

Petőfi és dr. Doktor Sándor arcképe után Baranyavármegye székháza részére befejezés alatt áll Martyn Ferenc festőművésznak Dózsa György arcképe. A rendkívül jellemző, igényes festmény a mester egyik legsikerültebb alkotása. A hatalmas természetű, nagy bajuszú és nem szakállas (ahogy eddig tévesen ábrázolták), hosszúhajú vezér átható tekintettel a jövőbe néz, a borús háttérből kiemelkedve, és míg jobbján minden póz nélkül önkéntelen ökölbe szorul, baljában a felkelés zászlaját fogja össze. A Dózsa portrét a Petőfi arcképpel együtt a Városi Múzeum jubileumi szabadság-tárlatán állítják ki.

Dunántúli Népszava, 1948. febr. 8., [7.]

Elhalasztották a pécsi gettóparancsnok tárgyalását.

A Németh-per tegnapi tárgyalásán elsőnek Nádor Sándor tett tanúvallomást, majd Máté Ferenc és Gyánó János kihallgatására került sor, akik Németh keze alatt, mint a gettó őrséparancsnoka, illetve helyettese szolgáltak. [...] Weisenberg [helyesen Wiesenberg, V. Gy.] Klára zongoratanárnő a városi kertészetbe volt beosztva munkára és onnan megszökött. Néhány nap múlva Dombóváron elfogták, deportálták.³¹ Tudomása szerint Németh, amikor közölték vele az ő szökését, édesapját bevitték a

³¹ Wiesenberg Klára gettósításának és deportálásának körülményeit részletesen taglalja Véri 2024. 171., illetve uo. 45., 46., 47. jegyzet. A tárggyal kapcsolatos dokumentumokat közli Hábel János: *Pécsi-baranyai zsidóság* 2019. 12., 13., <https://www.facebook.com/711937145625675/posts/1476363445849704/>.

Martyn Ferenc: Bányász.

Újjáépítő Magyarok 8

113

11. Martyn Ferenc rajza a Kő Kálmán szerkesztette *Újjáépítő magyarok* című kötetben. Műhely, Pécs, 1945. A rajz az oeuvre-katalógusban nem szerepel.

12. Martyn Ferenc rajza a Kő Kálmán szerkesztette *Újjáépítő magyarok* című kötetben. Műhely, Pécs, 1945. A rajz az oeuvre-katalógusban nem szerepel.

rendőrségre, riadóautót vezényelt ki és átkutatta vőlegényének Zrínyi utcai lakását és a Zrínyi utca környékét. A vallomás után a vád 10, a védelem 46 tanú kihallgatását kérte. A népbíróság hosszas tanácskozás után a tárgyalást április 6-ra elnapolta és elrendelte hét új tanú kihallgatását.

A tanúk közül négy a vád, kettő a védelem tanúja és hivatalból elrendelték Martyn Ferenc festőművész kihallgatását.

Új Dunántúl, 1948. febr. 28., 2.

Ma hirdetnek ítéletet a pécsi gettóparancsnok perében

A népbíróság Kocsis tanácsa tegnap délelőtt folytatta Németh László volt rendőrfo-galmazó háborus büntetének tárgyalását [...]. Martyn Ferenc festőművész menyasszo-nya megszöktetésével kapcsolatban tett vallomást. Elmondta, hogy Némethről semmi segítséget nem kapott, bár tudta, hogy mi vár a deportáltakra. Steinmetz Endrének deportálásával kapcsolatban tett vallomást. Bercsényi Jenő és dr. Krausz Józsefné kihallgatása után dr. Huszár István népfőügyész és dr. Pongrácz Tibor kirendelt védő elmondták a perbeszédet, végül dr. Németh közel egyórás felszólalásában han-goztatta, hogy ahol tudott segített, azonban szigorú Gestapo ellenőrzés alatt állott. A népbíróság ma délelőtt 11 órára tűzte ki az ítélet kihirdetésének időpontját.

Dunántúli Napló, 1948. ápr. 7., 3.

Pécsi festő, költő és zeneszerző a MDP művészeti programjáról

Művészi alkotást fel kell szabadítani a tőkétől való függés alól és a nép szolgálatába kell állítani. Csak így lehet biztosítani az alkotás szabadságát. A Párt elutasítja a művészet a művészetért reakciós-polgári elvét, magasszínvonalú, a valóságot, tehát a nép életét és harcait ábrázoló, az igazságot kereső, a demokratikus népi eszmék győzelmét hirdető, optimista művészetet kíván. – Csak ilyen művészet teljesítheti nagy feladatát, a nép, elsősorban az ifjúság nevelését.

Így hangzik az MDP programnyilatkozatának a művészetekre vonatkozó része. Ezekről a feladatokról beszélgettünk a legkiválóbb pécsi művészekkel.

Elsőnek Martyn Ferencet kerestük fel. Az Európa-szerte ismert festőművész éppen egy festményen dolgozik. Ő így látja a feladatokat:

– Rendkívül fontosnak tartom – kezdi nyilatkozatát Martyn Ferenc – elsősorban a magyar népi kultúra értékeinek beolvasztását a képzőművészetbe. Való igaz az, hogy a művésznek könnyen megközelíthető, az emberekben való bizalmát kifejező alkotásokat kell teremtenie. Persze nem elegendő csupán a témaválasztás. Senkit nem tesz nagy művésszé, ha például egy munkást ábrázol. Nagy művészi élményeket kell, hogy közvetítsünk, amelynek kiinduló pontja a közösségért való

szeretet kell, hogy legyen A művész nevelője és világítója a társadalomnak, mindent megtesz, hogy megértsék. Vallom azt, hogy a művészet mindenkié és ezt nem sajátíthatják ki kiváltságos osztályok. Ez a Magyar Dolgozók Pártja művészeti programjának felmérhetetlen jelentőségű célkitűzése. [...]

Dunántúli Napló, 1948. jún. 20., 4. (A cikkben megszólaltatják még Csorba Győző költőt és Takács Jenő zeneszerzőt is. V. Gy.)

Kállai Ernő levele Gyarmathy Tihamérnak

„Kíváncsi vagyok, hogy mi sült ki az absztrakt csoport mai Fészekbeli összefüggésén, melyről tegnap este Fejér Kázmér³² és Martyn Feri révén értesültem. Én nem megyek oda, de Ferivel és Kazival közöltem az álláspontomat: az absztrakt csoport kiállítását föltétlen meg kell rendezni. Amíg rendeletileg, s varc auf weiss [sic!] be nem tiltanak bennünket, ki kell állni, mert gyáva népnek nincs hazája. Nem fojthatjuk önmagunkat a víz alá, ahogy tegnap Feri látta tanácsosnak, aki úgy tartotta, hogy jobb volna a kiállítást nem megcsinálni. Tisztára defetista húrokat pengetett. Meg is mostam a fejét.”

A levél Gyarmathy Tihamér hagyatékában. Közölve: Várkonyi György et al.: „Bemérve a mérhetetlen” 100 éve született Gyarmathy Tihamér. Kiállítási katalógus. Pécs, Janus Pannonius Múzeum – Magyar Művészeti Akadémia, 2015., 63.

Martyn Ferenc elkészült Doktor Sándor nagyméretű reliefjével.

Martyn Ferencről, a Pécssett élő ismert festőművészről általában úgy tudják, hogy csak képeket fest. Ismeretesek ugyan az absztrakt konstrukciói, melyekkel a vonalak újszerű összeállítását érte el. Ezeket a fából esztergált, szoborszerű szerkezeteket azonban maga a művész is kísérleteknek tartja. Martyn Ferenc éppen olyan kiváló a szobrok alkotásában, mint a festészetben. Kevesen tudják, hogy Párizs mellett az egyik városkában szobor hirdeti ma is a művész tehetségét.

Martyn Ferenc, aki elkészítette a pécsi munkásmozgalom egykori vezetőjének, Doktor Sándornak a portréját, most hatalmas reliefet készít róla. A domborművet a szülészeti klinika főbejárata fölött helyezik el. Már folynak a beépítési munkálatok, az ünnepélyes felavatásra előreláthatólag november első napjaiban kerül sor.

³² Fejér Kázmér (1923–1989) festő- és szobrászművész. Barátja, Gyarmathy Tihamér közvetítése révén került az Európai Iskola körébe. 1947-ben bekapcsolódott a Galéria a 4 Világtájhoz szervezési munkáiba. Közreműködött az *Új világkép* és *A mohácsi busók* c. kiállítások szervezésében. 1949-től São Paulóban, 1970-től Párizsban, 1980-tól Portugáliában élt.

öznekről is formákról.
 Képekben Evának.
 Ölelek — libát

29-én, szombat délután ^{11-re}
 András, -ít 69-ben leszek,
 -Rendkívül.

Kíváncsi vagyok, hogy mi szült
 ki az elstret szót mai
 fészkelői ösregvetelen, melyről
 képnapszti Feli Kézmer is
 Martyn Feri Nőven írtak.
 En nem meglek vele, de Ferivel
 is Kézmer közölték az állas-
 porton: az elstret szót
 kiállítás jötték meg kell
 Rendkívül. Amig Rendkívül
 -sere az f. az is ke nem
 tiltanak bennünket, ki kell
 állni, mert jóve megné
 minis kezdje. Nem foghat
 juk ösregvetenket - az de
 shop képnapszti Feri kéte

13. Részlet Kállai Ernő Gyarmathy Tihamérnak írott, 1948. ápr. 14-i leveléből.
Magántulajdon. © Gyarmathy Tihamér örökösei

tanácsos nek, aki nyí tartotta,
hogy jobb volna a kiállítás
nem megszínálni. Tiszte
dejtésre hirtet pergetes.
Ny is mostan a fűt

Sorost!

14. Részlet Kállai Ernő Gyarmathy Tihamérnak írott, 1948. ápr. 14-i leveléből.
Magántulajdon. © Gyarmathy Tihamér örökösei

Néhány érdekes adat a reliefről: a három méter széles és két méter és nyolcvan centi magasságú, háromszög alakú domborműt kockákból állította össze a művész. A több mint három mázsa súlyú műalkotás falban való elhelyezése nagy körültekintést igényel. Martyn Ferenc, aki egyébként a kőműves mesterséghez is ért, irányítja az összerakás munkáját.

A mű elkészítése hosszú hónapokat vett igénybe. Az agyagból elkészített forma után gipsz negatívot készítettek, amelyből a Zsolnay-gyár dolgozói formálták meg az eredetivel azonos méretű relief-kockákat. Az égetés után a kockákat csiszolással összeillesztették, majd téglavörösrre, tengerzöldre és halványsárgára mázolták és újból égették.

Különös nehézséget jelentett a művésznak, hogy Doktor Sándorról csupán néhány fényképfelvétel maradt, de azok sem mondhatók élesnek. Így Martyn Ferencnek az ismerősök és rokonok leírására kellett támaszkodnia. Az ismerősök vizuális memóriája azonban a legkülönbözőbb volt, és gyakran ellentétes képet adtak a munkásmozgalom pécsi vezetőjének arcáról.

Műtermében beszélgetünk Martyn Ferencsel, aki a hatalmas relief elkészítésével kapcsolatban a következőt mondja: Meg kell dicsérnem a Zsolnay-gyári dolgozókat, akik a legnagyobb szakértelemmel, mondhatom művészi hozzáértéssel segítettek a pirogránitból elkészített mű megalkotásához. Mondhatom, hogy munkájuk értéke nem kevesebb, mint a tervezőé.

A kiváló művész és a Zsolnay-gyári dolgozók így alkották meg Doktor Sándor emlékművét. A dombormű és a felírás ott áll majd annak az intézetnek a falán, amelyet Doktor Sándor, a tudós alapított. Az egyetem és a város így hódol a harcoss életű nagy fia emlékének.

Dunántúli Napló, 1948. okt. 20., 4.

Naturalizmusról és realizmusról vitatkoznak a pécsi képzőművészek

A teremben, amelyet elöntött a cigaretta füstje, heves vita folyik. A képzőművészek beszélgetnek a naturalizmus és a szocialista realizmus problémájáról. Martyn Ferenc hangját halljuk:

– Sokan azt hiszik, hogy a festő új utakon jár, amikor a valóságot csupán mechanikusan ábrázolja. A szovjet vita megmutatta azt, hogy a naturalizmus távlat nélkül, csak fényképszerűen ábrázol. Finogonov „Az acél elindul” című festményéről Sagijnvien a Pravdában írott cikkében megállapítja, hogy sötét és értetlen kép, hiányzik a munka hangulata, a tűz visszfénye az emberi arcon.

– Néhányan Magyarországon a naturalizmust akarják megvalósítani – mondja Gádor Emil – Azt hiszik, hogy elegendő a gondolati tartalom: egy-egy jelszó kivetítése. Bírálatok hangzanak el a pécsi művészek felé, hogy távol vannak a valóságtól. A kérdés tehát az, hogy mi a valóság?

Kelle Sándor beszél:

– A valóság szerintem az az érzékelhető világ, amelyet a művész magában megrögzít. A festő színekkel, vonalakkal és hangulatokkal tükrözi vissza az életet.

– A valóság kivetítése azonban mindig üres marad, – mondja Martyn elvtárs – amíg belső és külső élmények nem gyúrnák át az érzékelt életet. A munkás a gép mellett dolgozik. Tíz esztendővel ezelőtt a festő a képben a tőkés elnyomást és ellene való küzdelmet ábrázolta volna, most a felszabadultságot. Pedig ugyanarról a témáról van szó és ugyanarról a mozdulatról. Mégis a két képet egész világ választja el egymástól.

– És az absztrakt festészet?

– Az absztrakt festészetet kísérletnek lehetne nevezni. A művészt mindig izgatja az új forma és a színek új ritmusa. Szerintem az absztrakt törekvések jól ellensúlyozzák a naturalizmust. Rabinovszky Máriusz egyik tanulmányában megállapította, hogy egy tehetséges absztrakt festőből mindig válhat egy jó realista. Egy tehetségtelen naturalistából soha. Ő Bán Béla, a szocialista festő példáját hozza fel, aki fokozatosan szakít absztrakt törekvéseivel és a szocialista realizmus követőjévé válik. [...]

Hosszú ideig tart még a vita. A kérdés megoldása nem egyszerű. A pécsi képzőművészek szabadszervezetének vitái azonban lépésről lépésre közelebb hozzák a művészeket a problémák tisztázásához. Így értik meg mind jobban a szocialista realizmus célkitűzéseit és válnak az új korszak új szellemű művészeivé.

Dunántúli Napló, 1948. október 30., 2.

Martyn Ferenc festőművész (született 1899). Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte. Réti és Rippl-Rónai voltak a mesterei. Szinyei-ösztöndíjjal Párizsban is tanult. Megjárta a szélső formalizmusok útvesztőit. Jelenleg a realista ábrázoláshoz van visszatérőben. A Pécsi Képzőművészek Csoportjának vezetője.

Martyn Ferenc életrajza közölve az 1950. évben rendezett I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás anyagából szerkesztett album függelékében: Új magyar képzőművészet Budapest, [Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata], [1950]. 92.

Várkonyi György

UTÓHANG A HELYI SZÍNEKHEZ

A címben mutatkozó képzavar nem teljesen szándékolatlan. Tükrözi az előző oldalakon olvasható forrásválogatást közzétevő és az idős Martyn Ferencet személyesen is jól ismerő kompilátor/szerző zavarát a Martyn-jelenség megítélésével kapcsolatban. A *Helyi színek* kéziratának leadása és a szerkesztési munkák nagyobb részének elvégzése után került elő egy rövid levél, amit Martyn Ferenc nevében eljárva Hárs Éva, a művész monográfusa és nem melleleg a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága-Janus Pannonius Múzeum vezetője írt Andrási Gábornak, a *Kállai Ernő emlékezete* című tisztelegő kiállítás¹ kezdeményezőjének és kurátorának, 1982. július 23-án. A levél (és a levélíró) különös pozícióját jelzi, hogy a szöveg a JPM céges levélpapírján íródott, ám iktatószáma nincs. A minden indoklást mellőző lakonikus irat szerint Martyn nem kíván műveivel szerepelni a kiállításon.

Vajon miért? Technikai nehézségek nem merülhettek fel, mert ekkor már – hosszú évek szisztematikus gyarapítása, adományok és vásárlások révén – a Martyn életmű teljesnek mondható, reprezentatív keresztmetszete a Janus Pannonius múzeum gyűjteményében megtalálható és elérhető volt. Szervezési malőrőről a visszaemlékezők nem tudnak. Akkor viszont kivel vagy kikkel nem kívánt közösséget vállalni az ebben az időben már a Káptalan utcai saját életmű-múzeumának épületében lakó és dolgozó, ott Takács Gyula² közvetítésével olykor Aczél György látogatásait is fogadó, díjakkal gazdagon dekorált idős mester? Talán egykori Európai Iskola-társaival, akik közül a még élők (Anna Margit, Barcsay Jenő, Bálint Endre, Fekete Nagy Béla, Gyarmathy Tihamér, Jakovits József, Kontraszty László, Korniss Dezső, Lossonczy Ibolya, Lossonczy Tamás) lelkesen csatlakoztak az évtizedfordulón kezdődő és máig tartó Kállai-reneszánszhoz³ egy-egy korai és későbbi művük kiállításával? (És csatlakoztak

¹ Óbuda Galéria, 1982. november 18. – 1983. január 9. Részlet Andrási Gábor kurátori előszavából: „Látható, hogy ez a kiállítás nem »emlékkiállítás« a szó szűkebb és hagyományos értelmében, hiszen a bemutatott művek nem Kállai tiszteletére és nem is valamiféle kampány jegyében születtek. Ennek ellenére hommage mindahány...”

² Takács Gyula (1929–2020), művelődéspolitikus, 1966-tól 1990-ig a Baranya Megyei Tanács elnökhelyetteseként Pécs kulturális életének meghatározó alakja, a múzeumügy és általában az élő képzőművészet elkötelezett támogatója.

³ A Kállai-redivivus nyitánya Kenyeres Zoltánnak 1978-ban az *Esszépanorámában* megjelent szövegválogatása, amelyben Kállai Ernő öt tanulmányát tette közzé. Ezt követte 1981-ben Forgács Éva kötete a Corvina Kiadó *Művészet és elmélet* sorozatában: Kállai Ernő: *Művészet veszélyes csillagzat alatt. Válogatott cikkek és tanulmányok*. Az óbudai kiállítás katalógusában Mezei Ottó olyan Kállai-szöveget közölt, amelyek az előző válogatásokból kimaradtak. Fennmaradt az a levél is, amit ugyancsak a kiállítás résztvevői és sokan mások – műgyűjtők, művészettörténészek – írtak alá Kállai sírhelyének örökös bérléte, valamint egykori lakóházán emléktábla elhelyezése ügyében.

JANUS PANNONIUS MÚZEUM PÉCS, PF:158 H-7601

Andrási Gábor
Óbudai Pincegaléria
Budapest
III. Fő tér 1.
Zichy kastély
1033

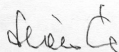
T. Andrási Gábor!

Martyn Ferenc megbízásából értesitem, hogy a "Kállai Ernő emlékezete" című kiállításon a művész nem kíván részt venni.

A visszamondásért a Mester nevében szíves elnézését kérem.

Pécs, 1982. július 23.

Szívélyes üdvözlettel,

/ dr. Hárs Éva /
megyei muzeumigazgató

Hárs Éva levele Andrási Gábornak, Pécs, 1982. július 23. Magántulajdon

a már nem élők örökösei is kölcsönzött művekkel, nem beszélve a különböző közgyűjteményekről.) Vagy a huszonnyolc éve halott és a nyilvánosságtól élete utolsó éveiben elzárt Kállival, akinek nimbusza az általa „érintettek” körében egyáltalán nem fakult meg? Azzal a Kállival, akivel együtt rótták a háború előtti Pécs és Óbuda régi utcáit, aki 1941-ben az első érdemi tanulmányt jelentette meg róla a Pécsi Városi Múzeum évkönyvében, aki az ő révén kapcsolódott be a legváltozatosabb módokon Pécs művészeti életébe, akivel 1946-ban együtt vezényelték le az Elvont Művészek Csoportja kiválását az Európai Iskolából, aki őt jelölte meg a csoport létrejöttének kezdeményezőjeként az első együttes kiállítás tájékoztató füzetében, aki 1946-ban megrendezte Budapesten átütő sikerű önálló kiállítását s aki „fejmosásban” részesítette őt 1948-ban, az absztraktok újabb csoportkiállításával kapcsolatos defetista álláspontja miatt?⁴ Azzal a Kállival, aki 1946-ban vetette papírra az alábbi, jóslatszámbea menő sorokat? „... elvárhatjuk [a művésztől], hogy ne merüljön a reálpolitika, a közélet, a karrierizmus kompromisszumoktól poshadt, hínáros, békanyálás vizeibe. Tartsa épen szellemét és emberségét. Mindegy, hogy mi az iránya, stílusa, csak világítson tisztán és becsületesen.”⁵

Megannyi kérdés, amelyekre nem tudjuk a választ, és már nincs is kit megkérdeznünk felőlük.

---

⁴ A „fejmosást” Kállai említi Gyarmathy Tihamérnak írott levelében. Reprodukcióját ld. *Helyi színek*, 13., 14. kép.

⁵ Kállai Ernő: Művészek, csak azért is világítsatok! *Esti Szabad Szó*, 1946. január 17. , 4. Idézi: Lukácsy Sándor: Kállai Ernő emlékezete. *Mozgó Világ*, 9. 1983. 443–444.

„AZ IMPRESSZIONIZMUS EGY ROSSZ ÚT”

HERMAN LIPÓT FESTŐMŰVÉSZ 1921-ES NAPLÓJA, 1. RÉSZ¹

Budapest, 1921. január 2.

Semmi különös újság, Rózsit² és Gárdosnét³ a szombaton rendezendő piknik tartja izgalomban, mely körül természetesen egynémely vitás pont is felmerül, miután sohasem jó ilyfajta közös ügybe belemenni. Azt hiszem ez az első és utolsó eset. Szilveszterkor Jámbor⁴ és Falus⁵ is nálunk vacsoráltak, később Glatter Gyula⁶ és Béla,⁷ majd Gárdos is megjelent. 1/2 2-ig tartott a társalgás, akkor csendben szétozlottunk. Tulajdonképpen készülődni kéne a csoportkiállításra, mely előreláthatólag a hó végén nyílik; a képeim még nincsenek kellő számmal befejezve, de akkorára természetesen elkészülök velük. Kíváncsi vagyok milyen lesz az anyagi eredmény. A most nyitva levő Horthy – Szentgyörgyi kiállítás nem túl sok jót ígér. Igaz, hogy január eleje nem jó időny. Tán februárra javul a helyzet. Az bizonyos, hogy sok véletlen eredménytől függ az anyagi siker. Egy esetleges börze baisse⁸ jelentékenyen befolyásolhatja a szituációt. Pedig ezúttal igen fontos volna a jó anyagi eredmény, mert ettől függ a nyári programunk. A tavalyi év anyagi eredménye bevételben 378 000 Korona, készpénz készlet az év elején kb. 120 000 Korona s vagy 35 000 Korona értékű ráma, egy 8 000 Koronás régi kép. Szükségleteinkben a kiadásaink a múlt évben ilyképpen körülbelül 220 000 Koronára tehető. Ebből aztán beruházásra már meglehetősen kevés jut. Jövőre az emelkedő drágaságot tekintve legalább is 400 000 kiadásra kell számítani, s hogy valamit félretehessenek, legalábbis 600 000 kéne keresnem. Vajon sikerül majd ez? Ha a helyzet nem konszolidálódik (már ami a gazdaságot illeti), úgy remélhető még némi kereset, mert ilyenkor az emberek hajlandók képekbe fektetni a pénzt, de ha emelkedik valutáik értéke, úgy némi üzleti pangásra lehet kilátás. Az olaszországi 4 havi tartózkodás, úgy látszik, egyelőre vízbe esett. 400 ezret e célra (20 ezer líra) nem tudok összekeresni. Meg kell majd egyelőre elégednem egy rövidebb, egyedül

¹ A kézirat lelőhelye: Herman Lipót naplója. KEMKI Archívum és Dokumentációs Központ, ltsz.: 19920/1977/XXI. [KEMKI ADK] A kéziratot kiolvasta és jegyzetekkel ellátta Bardoly István, szerkesztette Markója Csilla (HUN-REN BTK MI).

² Radó Jozefa, Rózsai (1898–1984), Herman Lipót modellje, majd élettársa, utóbb felesége.

³ Gárdos Aladár (1878–1944) szobrász, felesége Glatter Etelka. A Kelenhegyi úti műteremházban laktak.

⁴ Jámbor Lajos (1869–1955) építész.

⁵ Falus Elek (1884–1950) festő, grafikus.

⁶ Glatter Gyula (1886–1927) festő, testvére Glatter Béla (1888–1930). Édesapjuk Glatter Ármin (1862–1933) festő a Kelenhegyi úti műteremházban lakott.

⁷ Iványi-Grünwald Béla (1867–1940) festő.

⁸ bessz – áresés a tőzsdén

megteendő tanulmányúttal. Talán Bécs, Drezda, München, esetleg Velence. S ha majd jobbra fordul dolgunk, lehet majd egy kiadósabb külföldi tartózkodás.

Budapest, 1921. január 5.

Az előkészületek egyrészt a szombati közös piknikre, másrészt 2–3 hét múlva megnyíló kiállításunkra. Az előbbiek nem nagyon izgatnak, majd csak lesz valahogy, az utóbbi már jelentőségteljesebb, mert még néhány képemet be kell fejezmem, vagy legalábbis olyan állapotba hozni, hogy késznek hasson.

Ma három képet lazúrozgattam és foltozgattam, azaz hoztam olyan állapotba, hogy esetleg már kiléphetek velük. Hátra vannak még a nagyobbak, a Grósz-féle⁹ és a családi idill, meg néhány apróbb dolog. Az egy termet könnyen fogom megtölthetni, mégis azt szeretném, ha mennél impozánsabb lenne. A Szentgyörgyi-Horthy kiállítás¹⁰ eddig nem nagyon sikerült, gyér látogatottság és kevés vétel. Pedig Szentgyörgyi igazán figyelemreméltó szobrász, úgy látszik a fiatalok között a legkülönb tudásban. Horthy utánzója nagybányai kollégáinak, nem éppen tehetségtelen, de azért meglehetősen kiskaliberű. Kíváncsi vagyok, vajon lesz-e sikere a mi kiállításunknak, mindenesetre bővebb és érdekesebb tartalmú lesz s talán nekünk nagyobb a közönségünk is. Hát majd meglátjuk, hogy lesz. Ha sikerül a kiállításon sok képet eladni, valószínűleg lesz érdeklődés az itthoni dolgok iránt is. Ha haza kell hoznom a képeket az sem nagyon nagy baj, legalább folytathatom őket. Annyit már most is kijelenthetek: nem vagyok megelégedve azzal a stádiummal, amelyre eddigi képeimet eljuttattam. Sokkal alaposabban és bensőségteljesebben kell megoldanom a témámat, aminek előfeltétele: 1) logikusabb elképzelése a témának, 2) alapos tanulmányrajzok és kísérletek, 3) frissebb, határozottabb és festőibb kivitel. Ezzel azt is megmondtam, hogy mi hiányzik munkáimból. Bár egyik-másikuk nem invenciótlan s elképzelésében is van némi talentum, mégis igen sok hiányzik még belőlük. De hát ez a mi pályánk tele van küzdéssel s remélhetőleg fejlődéssel is. Az utolsó két esztendőben azt hiszem meglehetősen sokat fejlődtem s okultam is. De ez, ami most kiállításra kerül, tulajdonképpen még nem az eredménye ennek, csupán a kísérlet s feldolgozgatások tárháza. Éppen csak azt mutatja be annak, ki jóindulattal nézi, hogy itt talentumos s termékeny agyú ember dolgairól van szó, akinek hibáit s fogyatékoságait el kell nézni egyelőre. De a legközelebbi kiállításon (mely valószínűleg a téli Szinyei kiállítás lesz) majd más dolgokat látnak.

⁹ „Pásztorjáték című képeken kéne a befejező munkálatokat elvégezni, ma még egy újabb feladatot vállaltam, egy Grósz Jenő nevű gazdag embernek ebédlője számára egy festményt (6000 Korona)” – írta naplójába 1918. január 23-án. Ltsz.: KEMKI ADK, 199920/1977/XVIII.

¹⁰ Horthy Béla festőművész és Szentgyörgyi István szobrászművész gyűjteményes kiállítása 1921 januárjában volt látható az Ernst Múzeumban.

Kilenc Herman Lipót portré. 1., Basch Andor rajza, 2., Feiks Jenő rajza, 3., Berán Lajos rajza, 4., Pólya Tibor rajza, 5., Lányi Ernő szobra, 6. Zádor István rajza, 7., Mattyasovszky Zsolnay László rajza, 8., Kandó László rajza, 9., Prihoda István rajza. Repr. *Színházi Élet*, 1921. július 3-9. 23.

Budapest, 1921. január 7.

Rendes szokásomtól eltérően az idén nem üdvözöltem fogadkozásokkal s óhajtásokkal az újévet. Talán éppen ezért sok meglepetéssel szolgálhat. Megint írnak a lapok a vörös veszedelemről, az oroszok kezdik a románokat Besszarabiáért szorongatni, s tavasszal Lengyelországgal is összevesznek minden valószínűség szerint. Ezek, úgy látszik, egyelőre nem nyugszanak addig, míg a régi Oroszország területét vissza nem szerzik, s ha akkor még Leninék lesznek uralmon, úgy igyekeznek majd elhinteni a bolsevik tant egész Európában. Mi ugyan nem kérünk belőle újra, inkább megszöknék akárhová, csak újra ne halljam, hogy egyformák vagyunk s minden a miénk tökfőzelék mellett. Hiszen a fehér rémuralom sem valami nagy gyönyörűség, de ez legalább enyhül, míg a vörös terror, ha le nem török¹¹ – mint pl. Oroszországban – mindig erősödik – legalább így mesélik. De hagyjuk a politikát. Soha többé ne kelljen vele foglalkozni. Azt hiszem, én szakszervezeti vagy más politikai elnök az életben többé nem leszek.¹² – A piknik, úgy látszik, elég jól fog sikerülni, a vendégek által hozandó holmikát Falus rendezi, meglehetősen nagy hozzáértéssel fog történni. Az asszonyok persze szörnyen izgatottak, az ő szemükben az ilyen hatalmas esemény. – Tegnap Zádorné¹³ telefonált nekem a Fészekbe, hogy sógora, ki Aradról jött, üzenetet hozott bátyámtól, ki valószínűleg szombaton reggel vagy délben érkezik, nagyon örülök neki, már rég nem láttam, s bútorai ügyét is el kell intézze. Ezt rosszul csinálták, annyi bizonyos. Most csak arra vagyok kíváncsi, hova költözködnék. Az a lehetőség, hogy itt maradnak, most már némi nehézségbe ütközik. Pedig ki tudja, nem is volna olyan rossz, hiszen a viszonyok is megjavulhatnak. – Falustól hoztam tegnap egy faragott rámát, mely pontosan megfelel anyám arcképe-re. Természetesen este hazajövetelem után rögtön áttettem, s ma délelőtt már a falra is függesztettem. Azokat a képeket, melyeket saját tulajdonomul akarok megtartani, nem akarom rossz rámákba tenni, hanem szukcesszíve faragott vagy legalábbis igaz aranyozásúakba. Ezek a bronzozott masszarámák éppen csak eladásra jók. – Voltam tegnap délután Pollatschek Lilyéknél.¹⁴ A karácsonyt pihenésre használta fel, nem sokat dolgozott. Egy megkezdett tanulmányfeje (szénnel) haladásról tesz tanúságot. Azonban megint csak a régi baj ezen a pályán a lányokkal. Természetből fogva nem képesek azt nyújtani, ami a képzőművészetben a döntő jelentőségű: a férfiaságot és az összefoglaló erőt, mely a dolgokban a lényegét meglátja. Ehhez nem is annyira nagy intelligencia, mint erős ösztön kell, ami még a férfiak 90 %-nál sincs meg. Ezért van olyan igen kevés jó művész a nők között. – Csáktornyai¹⁵ mesélte tegnap este, hogy egy vacsorán volt, melyen többek közt egy szép szőke asszony volt jelen, ki nekem titkos tisztelőm. Weisenfeld (Siffer) Micikéről van szó, ki a nagyszentmiklósi nyári kalandot, illetőleg levélírási szórakozást (ezelőtt 12 évvel) még mindig emlékezetében tartja s valószínűleg

¹¹ Az intervenció háború már folyik.

¹² Utalás 1919-es művész szakszervezeti szerepvállalására.

¹³ Zádor István (1882–1963) grafikus felesége, sz. Sonnenberg Berta.

¹⁴ Pollatschek Lily (1905–?) festő, Pollatschek Elemér orvos leánya, Herman Lipót magántanítványa.

¹⁵ Csáktornyai Zoltán (1886–1921) festőművész.

az akkor írott leveleimet is megtartotta. Hiába, szép dolog fiatalnak lenni. Ha az ilyen emlék megmarad, s kissé kialakul, öregasszony korán úgy körülakodik fantáziával, mint egy korallág. (este) Előszedtem 1907-ből való naplókönyvemet s elolvasom a W. Micivel való történetecskét, mely valóban igen kedves, csak persze nem olyan egyszerű, mint ahogy én azt a 23 éves eszemmel megoldani kíséreltem, bár akkor sem voltam valami tökkelütött. Viszont az emberi lélek – különösen a női – nem valami egyszerű probléma. Abból a szempontból is érdekesek akkori jegyzeteim, hogy jelenlegi művészi törekvéseimnek kezdetei mutatkoznak már. Volt bennem valami, ami magasabbra vitt, mint a puszta naturalisztikus lefestése a természetnek, az ú. n. „naturausschnitt”.¹⁶ Szerettem volna valami Grand-art szerű dologba belefogni, de még nem volt elég tapasztalatom. Ha akkor a bohókás szerelmi levelecskék helyett képekbe igyekeztem volna indulataimat vagy vélt érzelmeimet kifejezni, előbb jutottam volna oda, ahova ma törekszem. Akkor azokban a levélfrázisokban tulajdonképpen azt csináltam, amit ma teszek, amit allegorikus festményeimben igyekszem kifejezni. Ódákat a természet, a szerelem és az életöröm szépségeiről, egyelőre kissé közhelyekkel. De kísérleteket teszek már, hogy önálló hangon zengjem nektek az érzelmeket. Ilyesfajta tapogatózás az a mókás kép, melyen boszorkánykonyhát ábrázolok, s amely a kiállításomon is fog szerepelni. Egy másik idea forog a fejemben, hol pogány öröm fejeződik ki egy hatalmas őserdőben, ehhez azonban majd csak kiállításom után kezdek. – Ma sokat foglalkoztam a 23-án megnyíló csoportkiállításbeli termem¹⁷ elrendezésével, azzal kapcsolatban, hogy Reisser,¹⁸ az aranyozóm szállított ismét néhány rámát, többek között egy 3000 Koronásat, mely a Grósz-féle képre kerül s eléggé jól sikerült. Körülbelül 30–32 kép van tervezve a kiállításra, melyeknek becsértéke átlagosan 500 ezer Koronát tesz ki. Ha azonban 150–200 ezres eredményt érnek el, meg leszek elégedve. Minden a momentán gazdasági szituációtól függ. Ha nagy Hausse¹⁹ lesz, úgy könnyen adják majd a tízezereseket. Ha nem, úgy a nyakunkon maradnak a képek, ami elvégre még mindig nem szerencsétlenség, mert végeredményben elkél minden a műteremből is. Éppen csak az egyszerre való összegtől esnék el. Költségem szerencsésen úgy elosztódott, hogy momentán nem lesz sok, mert okosan úgy intézkedtem, hogy a rámák terhe nem egyszerre érint. A fénykép utáni portrék és üvegablakok kartonjai 100 000 Koronát tesznek ki, ez az összeg február hónapban esedékessé válik, mert akkor mindezek elkészülnek. Ilyformán február végén lesz 150 ezer félrerakott pénzem, melyhez a kiállítás anyagi eredménye teljes egészében hozzácsatlakozik. 250 ezer Korona félretett pénzzel a hátam mögött sokkal nyugodtabban tudok majd dolgozni s megalapozom majd a szükséges művészgögot, mely az igazi boldoguláshoz (értvén ez alatt nem

¹⁶ természetkivágat

¹⁷ Utalás az Ernst Múzeum XV. csoportkiállítására, melyen Csáktornyai Zoltán, Herman Lipót, Iványi-Grünwald Béla, Kandó László, Zádor István, Kisdaludi Strobl Zsigmond és Románé Goldzieher Klára vettek részt. A kiállítás 1921. január 23-án nyílt.

¹⁸ Reisser Elek aranyozó és képeretező mester, a Mária Terézia (ma: Horváth Mihály) téren volt a műhelye.

¹⁹ hossz – börze kifejezés

csak anyagit) szükséges. Ernst²⁰ kissé be van ijedve, mert a Studio²¹ is hirdet aukciót s állítólag igen szép anyaguk van. Mások is terveznek aukciókat jó pesti szokás szerint, ahol, ha egy bolt jól megy, mindjárt alakul 15 konkurens. Egy egészséges konkurencia nem árt, mert arra szorítja Ernstet, hogy kissé kedvünkben járjon. Most már siet megépíteni a helyiségének nagy felülvilágító termét, nehogy a Szinyei Társaság otthagyja. Intézetének renoméja, valamint gyakorlatuk, igen nagy előnyt biztosít nekik, amit nehezen gyűrhet le a konkurencia.

Budapest, 1921. január 9.

Lezajlott hát a nagyszerű piknik, mégpedig igen kedélyesen és sikeresen. Rengeteg enni és innivaló, egész kánaáni bőség, mely nem akart elfogyni, nem csak azért, mert mi gondoskodtunk sokról, de a fiúk, barátaink, olyan hihetetlen bőkezűséggel járultak hozzá, mely a normális képzeletet felülmúlja. 4-500 Koronákat, sőt 1000 Koronákat raktak össze személyenként, s Falus, ez az igazán kedves, szolgálatkész, mindenkinél kedvesebb barát vállalta a beszerzést, melyet oly módon vitt véghez, ahogy csak ő képes rá, minden feminin érzését beleöntve az ügybe, mert étel, ital rendelést a legnagyobb kéjjel cselekszi. Még Fényes bácsi²² is letett hagyományos spórolásáról, buzgón hozzájárult a dologhoz, 3 óra hajnalig volt itt s határozottan egy kis spicce volt. De Grünwald Bélának is, ki itt volt családjával s a többinek mind, mintha csak versenyezni akartak volna kedvességben s ezt tették is, úgy látszik, hogy szeretetből irányunkban. S az, hogy mindenből nagy bőség volt még fokozta a jókedvet. Tulajdonképpen igazán magunk közt voltunk, a rendes társaság, a jó barátok, meglepő volt, hogy milyen sokan voltak. Csak Zádor nem jött el betegsége következtében s Kandó²³ és Wolfner Gyuri²⁴ ugyanilyen okból, amit persze nagyon sajnáltunk. Gyula bátyám²⁵ végszóra érkezett tegnap délelőtt, rögtön beállított a spendírozók közé 3 üveg pezsgővel s az est folyamán egész reggel 6-ig, amikor szétoszlott a társaság utolsó maradéka (Illés Pista, Lippai, Bálint Zoltán,²⁶ Csáktornyai), s úgy látszik jól is érezte magát, ami viselkedéséből Rózi iránt (ki természetesen nagyon boldog volt) is kitűnt. Illés Pista kitűnő, mókás előadó volt, Csáktornyai énekelt és aukcionált, Feiks²⁷ ígan zongorázott, Fényes bácsi harsogott, Falus nagy buzgalommal adta Maitre d'Hotelt páratlan ügyességgel. Nagyon mulatságos volt a háda (hazug) részvénytársaság megalakulása, mit Illés Pista vezetett. Kemény, Basch Andor, Lippai, Jámbor, Bálint, Vidovszky, Karczag Laci, Herquet, Prihoda, Kálmán Lehel, Glatter

²⁰ Ernst Lajos (1872-1937) műgyűjtő, műkereskedő, múzeumalapító.

²¹ A Magyar Studio I. művészeti aukcióját a Nemzeti Szalonban rendezték 1921. február 10-12-én.

²² Fényes Adolf (1867-1945) festő.

²³ Kandó László (1886-1950) festő.

²⁴ Wolfner György, újpesti (1888-1944?) textilgyáros.

²⁵ Herman Gyula (1882-1929), Herman Lipót bátyja.

²⁶ Lippai Gyula (1883-1941) ügyvéd; Bálint Zoltán (1871-1939) építész.

²⁷ Feiks Jenő (1878-1939) festő.

Gyula és fivére, Gárdos két bátyja²⁸ s az asszonyok, Péterné, Strobl Zsigáné, Kacziány-né, Tibiné, Grünwaldné, Glatter Feriné, Feiksné, s még néhányan, kiket itt kifelejték, mind igen jól érezték magukat. Bánó és Dudits²⁹ későbben jöttek. Hárman, illetőleg négyen nem jelentek meg, részben betegség következtében (Kandó, Zádor, Wolfner Gyuri), Tolnai³⁰ pedig bizonyára azért, mert későn hívtuk.

Budapest, 1921. január 10.

A piknikkel sikert arattunk, ezt veszem ki legalább az emberek szavaiból. A piknik estén feljött Ernst ide a műterembe s megnézte a kiállításnál szoba jöhető képeket. A nagy képet, (Grósz) félét, nem ítélte egyelőre kiállíthatónak, amit nem is nagyon bánok, mert valóban sok munka volna még rajta, egyébként a többi mind kiállításra kerül, főleg a sok kisebb. A nagy képre átvevő valószínűleg Goda³¹ lesz, ki már múltkor hajlandónak mutatkozott erre. Különben is eladta már azt a 30 ezrest, melyet legutóbb vásárolt, s ahelyett bizonyára másra lesz szüksége. Hallom, hogy ma itt is volt nálunk, de mi nem voltunk itthon. – Jakab³² volt ma itt, el akarja sütni a Jordaens iskolát Deutschnak, de persze provízióért.³³ Én már 160-at akarok érte kapni tisztán. Nem küldtem ugyan még el ma, de lehetséges, hogy még lesz belőle üzlet. Dolgoztam még egy keveset, azt hiszem holnap, holnapután készen leszek képeimmel,

²⁸ Kemény Simon (1882–1945) költő, újságíró; Basch Andor (1885–1944) festő; Bálint Zoltán (1871–1939) építész; Vidovszky Béla (1883–1973) festő; Karczag László (1886–1944) orvos; Herquet Rezső (1884–1948) építész; Prihoda István (1891–1956) festő; Gárdos Aladár (1878–1944), Gárdos Ede, Gárdos Oszkár; Péter Jenőné; Péter Jenőné Auer Margit; Kisfaludi Strobl Zsigmondné Mellinger Irma; Kacziány Aladárné Schultz Dóra; Pólya Tiborné Arányi Szeréna; Iványi-Grünwald Béláné Bilcz Irén Matild.

²⁹ Dudits Andor (1886–1944) festő.

³⁰ Tolnay Ákos (1861–?) festő.

³¹ Goda Géza. „Bementem az útlevelehivatalba, hol meg is kaptam az útlevelem. Ott találkoztam Goda Gézával és feleségével. Goda műkereskedéssel foglalkozik”. 1920. május 3. KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/XXI.

³² Jakab Dezső (1864–1932) építész. Ő szerzett megrendelést Hermannak egy pannóra 1920-ban: „A Jakab Dezső-féle rendelés (Deutsch, Lendvay utca) perfektnek mondható, 32 000 Koronát fog hozni.” 1920. február 9. ltsz.: 19920/1977/XXI. „A Deutsch-féle munkákból a három dekoratív képre megkaptam a rendelést, ez 32 ezer Koronát jelent s 2–3 hét alatt meg kell csinálni.” 1920. szeptember 9. KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/XXI. – Deutsch Sándor, VI. Lendvay u. 16.

³³ 1920. szeptember 1-én írta naplójába: „[Rottmann] Aladárral elmentünk ismerőse irodájába – valami tőzsdeügynök – majd vele Mester utcai lakására, hol több képet mutatott, melyek közül egy nagyobb ráma nélküli a szekrény tetején tetszett nekem a legjobban, bár ő az A. Ostade-val jegyzett kis képre volt a legbüszkébb. Ez lehet, hogy a művésztől való, de nem valami különös dolog. A szekrényen levőt vizsgáltam meg utoljára, ez a Jordaens iskolára valló kép nagyon poros volt, egyes helyeken benyálaztam s láttam, hogy ügyes dolog minden elrajzolások dacára, főleg a csendéleti része, melyet valószínűleg más valaki festett, látszik precíznek. Felajánlotta, hogy vegyem meg, 10 ezer Koronát kért, végül 8-ért ideadta”. KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/XXI.

elszállításra készen. Godával este beszéltem telefonon, abban az irányban óhajtottam tárgyalni, hogy utazzunk együtt Ausztriába bevásárlásokat eszközölni képekben és régiségekben. Ezt szívesen teszem, mert ez nagy szórakozás is volna, és nem is ártana egy kis körutat tenni a múzeumokban.

Budapest, 1921. január 13.

Tegnap ismét elmentem a Horthy – Szentgyörgyi kiállításra. Szentgyörgyi kétségtelenül legtöbbet tud a mesterségi részről a fiatalabb szobrászgenerációból, Bigéző fiú-ja pedig határozottan a legjobb munkák egyike, amelyet az utóbbi időben készítettek. Sokan amellet vannak (Fényes, Zádor, Ernsték és magam is), hogy neki kell adni a 10 ezres jutalmat az idén s nem Szőnyinek, ki ugyan tehetséges ember, de pillanatnyilag hanyatlást mutatnak a Múcsarnokban kiállított képei. A grafikai díjra vonatkozóan sem tudunk még megegyezni. Sokan Sándor Józsefnek óhajtják odaadni, de én még nem tudok teljes lélekkel e mellett dönteni. Majd meglátjuk. A tagjelölésekre vonatkozólag eddig 6-ot jelöltünk: Rudnayt, Mattyasovszkyt, Csáktornyait, Szentgyörgyit, Luxot, Gárdost.³⁴ Hetedikül a sorba valószínűleg Horthy Béla kerül, kit Réti ajánl, ha van kilátás bevásárlására. Éppen ezért néztem meg tegnap a műveit, melyeket nem is találtam olyan jelentéktelennek, mint első pillanatban. Határozottan tehetséges ember s jó színérzéke is van, bár önállósága sok kívánnivalót hagy hátra. Mégis a festésének tendenciája legalább jó irányú, s már nem ellenzem esetleges felvételét a Társaságba. Mégis, valószínűleg, abban egyezünk majd meg, hogy egyelőre nem veszünk fel több tagot, mint hármat s az esztendők folyamán legfeljebb 40-re egészítjük ki magunkat. Azon túl csak az egészen feltűnő zseni csillagok kedvéért teszünk kivételt, mert nagyon sok taggal a működésünk lehetetlenné válnék. – A zsidó festőkurzus megnyitása is a valóság stádiumában lesz most már nemsokára, azt hiszem február elején a tanítást már meg is kezdetjük. Vezetőkül felkértük Fényest, és Mannheimert,³⁵ természetesen ez csak tiszteletbeli dolog, egymás tanításába nem beszélhetünk bele, az elv az, hogy a felvett növendékek választanak tanárt. Szombaton már megnézzük a jelentkező növendékek munkáit s megállapítjuk a tanítás ügymenetét. – A kiállításra munkáimat már szombaton viszik be az Ernst-be, alapjában véve most az egyszer az anyagi sikerre vagyok pali, bár ez rendszerint az erkölcsivel együtt jár. (Szentgyörgyiné nem ez történt.) Goda valószínűleg fog üzletet kötni velem újra, Berlinben szándékozik valami képvásárt csinálni. Erről különben még tárgyalunk. – A Jordaens iskoláját ma elküldöm a Deutsch úr házába, ott holnap felpróbálják a hallba, s esetleg megveszi. Tulajdonképpen sajnálom kissé, de sajnos nem vagyok abban az anyagi helyzetben, hogy egy lehetőséget – drágán eladni egy képet – elszalaszthassak. Elvégre nem is túl sok érte 200 ezer, ha Krausz Simi egy Czencz³⁶

³⁴ Rudnay Gyula (1878-1957) festő; Mattyasovszky Zsolnay László (1885-1935); Lux Elek (1884-1941) szobrász.

³⁵ Magyar Mannheimer Gusztáv (1859-1937) festő.

³⁶ Krausz Simon (1876-1937) bankár, vakmerő bankügyleteiről volt híres.. Czencz János (1885-1960) festő.

aktért a Műcsarnokban 120 ezret ad. Úgy látszik tényleg nem sokat ér a pénzünk. Ha szerencsésen összetudnék a nyárig 3–400 ezret spórolni, úgy lehetne már valamit kezdeni, akár képekkel kereskedni, akár másmilyen módon gyümölcsözően elhelyezni a tőkét, mely elvégre nagy függetlenséget biztosít a munkásságomban, nagy szabadságot ad. Nem szabad függenem a perc szeszélyétől. – Tegnap este a Fészekben bemutattak egy filmet, melyen az ismerősök közül Tolnay Ákos, Kövér Gyuszi, Bruder Ferenc³⁷ játszottak. Konstatáltuk, hogy úgy látszik, nem is olyan nagy dolog a filmen szerepelni s csak színésznek nem szabad lenni, hogy jól játsszék az ember. A filmdráma különben elég rossz, csupán néhány szabadbani felvétel sikerült. Címe: „A fogadalom”.³⁸ Gárdosné is jelen volt, ki természetesen nem tudott úgy viselkedni, mint az estélyen, zavarban volt, nyűgösködött, éppen úgy, mint máskor, ha idegenek közt van. Paulay Erzsí zokon vette, hogy nem hívtam a piknikre, erre Ubul³⁹ ajánlkozott, hogy rendez egyet. Péteréké 22-én lesz,⁴⁰ erre a kifogással, hogy másnap nyílik a kiállításom, nem megyek. A fő ok a tekintet Rózsira, kit nem híván meg s így én sem akarok menni. Az természetes, hogy ilyen tűszúrások fogják érni Rózsit ezután is, dacára a jól sikerült pikniknek, de hát ez egyelőre el kell viselni. – Dolgoztam ma még egy keveset az egyik képen, de aztán rendes szokásomhoz képest nem tudtam megállni, hogy valami újba bele ne fogjak, egy nagy csoportba, ki aranykorszzerű boldogságban lopja a napot egy magas, erdős tájon. Tulajdonképpen egy variánsa az Orfeusz témának a fürdőzőkkel, ahogy az már szokásommá vált. A kompozíciók lassanként fejlődnek, bár be szoktam tartani ragaszkodásomat a régi témákhoz. Egy kemény rendszerre vágyódom, mely szerint sokkal eredményesebben tudnék dolgozni. Igaz, hogy sok új dolog jut az eszembe, amellyel foglalkozni kell, de ezeket szépen, okosan külön lehetne venni míg megérnek s míg kellő tanulmányokat gyűjtöttem hozzájuk. Erre ugyanis igazán nagy szükség van. Azonkívül, meg kéne próbálni a tempera módszert. Ez ugyanis annak a képtervezési módszernek, melyet én is gyakorlok, nagyon jól megfelel. – Este a Renaissance Színházban voltunk Rózsival, születésnapja volt.

Budapest, 1921. január 15.

Ma reggel József, Ernst szolgája eljött a képekért. Kocsira raktak 29 kisebb-nagyobbat s elszállították. Péter Jenőektől is elvitték a *Szerelmes ostrom* címűt s Godától is visznek valószínűleg még 3-at. Nem tagadhatom, hogy ez a kiállítás némi izgalmakat

³⁷ Kövér Gyula (1883–1950) festő; Bruder Ferenc, *Az Est* tördelője.

³⁸ „Az Orion filmgyár a Kertmoziban mutatja be a *Fogadalom* című szenzációs filmjét. Az Orion filmje igazi magyar film, nemcsak azért, mert magyar gyár készítette, mert magyar színészek és magyar társaság tagjai játszó és mert magyar szerzőnek, – Náday Bélának ez a műve, hanem legfőképpen azért, mert magyar a tárgya. A darabban látható falkavadászatot a magyar arisztokrácia tagjainak és a székesfehérvári huszárezrednek a részvétele szenzációssá teszi.” *Budapesti Hírlap*, 1921. május 22. 6.

³⁹ Kálmán Jenő Ákos (Ubul) (1883–1958) zenekritikus, újságíró.

⁴⁰ Péter Jenő gépészmérnök, a Franklin Társulat vezérigazgatója, Péter András művészettörténész édesapja.

okozott már eddig, még álmaimba is beleszövődött némi drukk a siker érdekében, ami el is maradhat. Szinte fogadkozni volna kedve az embernek, hogy nem állít ki többet, vagy legalábbis nagyon ritkán, nehogy ilyen izgalmaknak kitegye magát. Milyen kellemes dolog lehet gazdagnak és függetlennek lenni s úgy dolgozni, hogy az ember saját lakásába akasztja fel a képeit és úgy is festi meg, hogy oda passzoljanak. Bizonyára stílusosabban sikerülnének, mint így, mikor ismeretlen hely s emberek számára készülnek. No, ha a sors segítségemre lesz, tán javul majd a helyzetem, keresek némi pénzt, meg is spórolok valamennyit s nyugodtabban dolgozhatok. De lehet, hogy romlik is még a helyzet. Kiállításunk sikere a börze Hausse-tól függ. – Tegnap Goda Géza volt kedves feleségével. Nézegették a kiállításra készülő képeket, de vétel azért nem történt, mert ezzel megvárjuk a kiállítás végét egyrészt, másrészt pedig majd az itthoniak közül fog vásárolni, melyeket azonban még be kell fejezni. – A műterem most kissé üres, hogy sok képet elvittek, de máris ráházódik egy csomó új dolog, hogy kéznél legyenek a képek, hátha jön mégis valami vevő. Elvem most az: ki nem engedni a vevőket, mert jelenleg készen levő műveimet nem valami túl sokra becsülöm. Az ezen utániakhoz akarom összeszedni erőmet. A mostanig csinált dolgokat ugródeszkának akarom tekinteni egy komoly munka megalapozására. Rendes tanulmányok, jól meggondolt kompozíció s igen gondos munka a kivitelnél – ezek a fő elvek, melyek a következőkben vezérelni fognak.

Budapest, 1921. január 16.

Délelőtt Grünwald Béla műtermébe (Zsigmond u. 20.) mentem, Grünwald felesége és nővére társaságában. Falust is ott találtam s gusztáltuk a kiállítandó képeket. Bár még kissé nyers állapotban vannak, igen jelentős kvalitásokat mutatnak. Van egy fürdőzési kompozíciója, mely színhangulatokban s elrendezésben kiváló. Az a törekvés, hogy a környező életből legyen a kép tárgya véve, nagy kvalitása a képnek. A Balatonban fürdő embereket ábrázol ugyanis a kép, de azért önkényesen van komponálva. Különösen színeiben. Én az ilyen témát azért egészen másként oldanám meg. Van ezenkívül egy kacsás tájképe, egy parasztudvar s ökrök a víz partján, mely utóbbiban az a sikerült, hogy komponált kép állatokkal s tájkép alkatrészekkel. Ilyen törekvésnek sikerült példája Courbet-nak egy, azt hiszem a párizsi Petit Palais-ban lévő tehenes képe. Ott azonban a formáknak teljes felhasználása is nagy jelentőséggel bír a színkvalitások teljessége mellett. Béla elsősorban kitűnő színkompozitőr, s e tekintetben olyan nagymértékű előnyöket rejt magában minden képe, hogy a rajzhiányokat feledteti az emberrel. Az én képeimen mindkét irányban sok a kívánni való, de nékem – szerénytelenül megemlítve – az öregek fölött egy kvalitásom van (s ez teszi képeimet a laikusok szemében kedvelté a hiányosságaim dacára), hogy világosan s meglehetősen értelmesen képzelem el témáimat. Ez a józanság s természetes logika későbbi, több kitartással készülendő képeimnek nagy kvalitást fog adni, éppen ezért bízom további fejlődésben. Nagyon kíváncsi vagyok, hogy fognak hatni képeim Ernstnél. Holnap délelőtt már kezdi az én termemnek elrendezését s akkor megítéljük

majd, mely képeket hagyjuk el a kiállításból. Lehetséges, hogy Godánál lévő, másodsorban eladott képet nem is állítom ki, ha a falak anélkül is ki lesznek töltve. Ismerőseim körében megindult az agitáció, hogy a látogatottság s vételi kedv nagy legyen, s nincs kizárva, hogy a törekvésünket siker koronázza. Falus minden jót ígér, Pollatschekék, Leichték,⁴¹ Elekék⁴² is megtesznek majd minden tőlük telhetőt s kellő reklámot csapnak. Már azért is nagyon szeretném, ha nagy közönségsikere volna a kiállításnak, hogy az a sok rosszindulat s reám minden ok nélkül bőszen ellenségem a méregtől rosszul legyen. Másrészt nagyon jól érezném magam, ha az a sok kép nem jönne vissza a műterembe. Direkt gátolnak a munkában, különösen most, hogy szeretnék más tendenciákat érvényesíteni az elkövetkezendő festményeimben – t. i. a megcsinálásukat illetőleg. Az az érzésem, hogy a legutóbbi képeimen kissé felületes voltam, nem erőltettem magam meg eléggé. A hiba tulajdonképpen abban van, hogy siettem a múlt nyári grafikai kiállításommal, s ezzel elütöttem magamat egy nagy, önálló kiállítás közeli lehetőségétől. A másik ok pedig a pénzszükség, mert ha most nem szerzek össze némi alaptőkét, úgy esetleg a nyári pangást nehezen tudom majd átkoplalni. Pedig ma is beszélgettünk róla Leichtékkel, hogy a nyáron egy hónapot együtt töltünk Siófokon. Azt hiszem, úgy pihenés, mint munka szempontjából nagyon hasznos lenne. Az olasz út egyelőre a távolba tolódott. Bécs és München lesz belőle valószínűleg s egy hazalátogatás Nagyszentmiklórsra.

Budapest, 1921. január 17.

Délelőtt is, délután is Ernstnél voltam. A képek a földön a fal mellett, melyre felakasztásuk terveződik. Eleinte nem voltam a hatásuktól elragadtatva. Délben ezzel a hangulattal jöttem haza. De délután valamit javult a helyzet. Elhoztak Godától még két képet, s így az anyag eléggé változatos lesz, annál is inkább, mert a többi teremben az enyéimtől egészen eltérő tárgyú és kezelésű festmények és rajzok lógnak. Az első teremben Zádornak kissé száraz, de ügyesen rajzolt városrészletei, az utána következő teremben Csáktornyaitól vannak tehetséges tájképek, melyek azonban kissé Mannheimer és Feiks Alfréd⁴³ keverék hatását keltik. Mégis kissé keveset tud a fiú, bár igen erős festési ösztöne van. Kandó néhány dolga határozott haladást mutatnak, örömmel konstatáltam, hogy tehetséges ember s csupán szorgalmasan kell neki dolgoznia. Igen sokat használt neki, hogy Béla mellett dolgozhatott a legutóbbi években, úgy Kecskeméten, mint a Balaton mellett. Azt hiszem intelligenciája s kétségtelen talentuma igen biztató s cseppet sem kell szégyenkezniük majd miatta. Nekem azért

---

⁴¹ „Tegnap ebéd után Leicht Zsigmondné nevű nő jött látogatóba szép, szőke, 15 éves leánykájával, ki elhozta megmutatni rajzait is. Stróbl Zsiga ajánlotta ide őket növendéknek. A kislány (szintén Lili nevű) nagyon tehetségesnek és ügyesnek látszik, azt hiszem lehet valamit belőle majd faragni. Hetenként egyszer fogja majd bemutatni dolgait.” 1920. szeptember 11. KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/XXI.

⁴² Falus Elek (1883–1950) grafikus, iparművész.

⁴³ Feiks Alfréd (1880–1953) festő.

is kellemes a dolog, mert így a Szinyei Társaság fiataljai nemsokára ki fognak tenni magukért. Vidovszkynak kell még alaposabban a hóna alá nyúlni jó tanácsokkal és nagy szeretettel, hogy szárazságából engedjen. Pólya tehetsége nem ad aggodalomra okot, Basch Andor a legutóbbi műcsarnoki képével pedig határozott tanújelét adta művészvoltának. Elvégre az nem utolsó dolog, ha valakinek munkája a tárlaton a legjobb, mint ahogy ezt guggoló aktjáról többen is konstatáltuk. Csak Szmrecsányi⁴⁴ talentumában nem bízom sokat, de elvégre kell egy társaságban egy legrosszabbnak is lenni. – Estefelé volt az Ernst Múzeumban egy kis tagjelölő gyűlésünk is, melyen egyéb, Társaságunkat érdeklő ügyekről is beszélgettünk. Utána kissé még a Fészekbe is felmentünk, majd Környei⁴⁵ koncertre a Zeneakadémiára. Környei lánya szavalta szörnyű rosszul ugyanolyan verseit s Környei szép hangja is mintha már hanyatlóban volna. Molnár Gézával⁴⁶ beszélgettem egy keveset, a New Yorkban vacsoráztunk Gárdossal, kinek felesége nem jött el a koncertre csúnya veszekedést rendezvén férjével ma délután. Úgy látszik ez se a legszerencsésebb házasságok egyike.

Budapest, 1921. január 20.

A mostani napok a rendezéssel telnek. Szóval nem dolgozom, csak arra tippelök, hogy fog beütni a kiállítás. A képek már fel vannak akasztva s elég jól néznek ki. Semmi esetre sem túlságosan ellankasztó a hatásuk, ami az én szempontomból fontos. Természetesen még mindig sok a bosszankodni való, különösen Lázár miatt, kinek hasznosságát nagyon elismerem, de igen nehéz ember, ahogy mondani szokás. Olyan dolgokba keveredik, amihez nem ért. Ezért ma este csúnyán összevesztünk, de természetesen nem lesz valami nagy utóhatása. Délután Rottmann⁴⁷ kérésére elmentem Kerekes barátjának egy pár régi képet megbecsülni, ami nem valami nagy eredménnyel végződött. Szegény Kerekes a tőzsdén sokat veszített s most kétségbeesésében képüzetbe akar fogni s itt kárpótolni magát. Azt hiszi, hogy minden héten lehet olyan fogást csinálni, mint az én képemmel. (Ennek az árát különben sokallja Deutsch, nem valószínű, hogy legyen belőle üzlet.) Ma délután már fenn voltak néhányan a kiállításomban, tetszettek is nekik a képek, de még nem nyilatkoztak vétel tekintetében. Éppen ebből az ügyből kifolyólag vitatkoztam Lázár Bélával,⁴⁸ ki abszolút rossz üzleti érzékkel ajánlotta Miklósnak⁴⁹ a képeket. – Estefelé a Fészekben beszélgettünk, ott mesélték el kitűnő ellenfeleinknek Kóbor és Bednárnak⁵⁰ esetét, mely szerint előbbi borközi állapotban megkéstelte utóbbit.

⁴⁴ Szmrecsányi Ödön (1874–1954) festő.

⁴⁵ Környei Béla (1873–1925) énekes, az Operaház tagja. Leánya: Környei Paula (1899–1996) színésznő, költő.

⁴⁶ Molnár Géza (1872–1933) zenetörténész, egyetemi magántanár, neves zenekritikusa.

⁴⁷ Rottmann Aladár magánhivatalnok, Herman Lipót egykori katonatársa.

⁴⁸ Lázár Béla (1869–1950) művészettörténész, műkritikus, író, az Ernst Múzeum igazgatója.

⁴⁹ Miklós Andor (1880–1933) újságíró, lapszerkesztő *Az Est* lapok és az Athenaeum Rt. tulajdonosa.

⁵⁰ Kóbor Henrik (1885–1964) és Bednár János (1886–1932) festők egy Fészekbeli mulatság után verekedtek össze. Ld.: Egy bohém mulatság utójátéka a bíróságon. 8 *Órai Újság*, 1921. szeptember 2. 4.

Bár megbotránkoztató emberiség szempontjából a dolog, mégis nem nagyon tudok együtt érezni azzal az egész társasággal. – Most még pár napig tart az izgalom, holnap, holnapután újságírónap, vasárnap megnyitás, utána megy egy-két napig esetleges vásárlások. A börze nem valami kedvező s a Hegedüs Lóránt⁵¹ által jelzett adójavaslatok sem nagyon alkalmasok rá, hogy a vételkedvet emeljék. Bár sohasem lehet semmit sem tudni. Társaságunk minden este nagy propagandát fejtett ki a siker érdekében, bár már megszokhattam az ilyen premierszerű dolgokat, mégis izgat az ügy kimene-tele legalább mostanában, míg a kritikus hét el nem múlik. – Ma az integritás szobrokat⁵² néztem meg a Szabadság téren. Zsigáéban sok a jó, Pásztorénak ügyes részletei sikerültek, általában kissé túltengő pátoz van bennük.

Budapest, 1921. január 21.

Elég későn keltem meghűlésemet vevén okul. Délelőtt Gyula bátyám állított be, ki visszaérkezett Bécsből. Szerencsés keresetről regél ilyenkor mindig, ebben egyik Ármin unokabátyámmal. Azt hiszem különben, hogy elég sokat keresnek, ami így is van rendjén. Mire bátyámmal az Ernstbe érkeztünk, már több újságíró volt jelen. Firnisszeltem képeimet, melyek így nyertek sokat hatásban. Viszont Csáki dél-után Decsényivel vétetett tőlem egy kis képet 12 ezerért. A vásár ezzel megindult. Azt hiszem az esti lapokban jó fogadtatásra számíthatnak képeink, ami minden esetre szükséges. Délután Gergely Pista⁵³ jött a *8 Órai* számára írni. Holnap, a második újságíró nap, s vasárnap végre a döntő megnyitás, melyen eldől, lesz-e anyagi sikerünk!

---

⁵¹ Hegedüs Lóránt (1872–1943) politikus, bankigazgató, pénzügyi szakember, író.

⁵² A Szabadság téren 1921. január 16-án avattak fel az ún. Irredenta-szoborcsoportot, Kísfaludi Strobl Zsigmond, Pásztor János (1881–1945), Sidló Ferenc (1882–1954), Szentgyörgyi István műveit.

⁵³ Gergely István (1872–?) író, újságíró.

„EZT AZ EGÉSZ KIÁLLÍTÁST LÉPCSŐNEK TEKINTETTEM”

HERMAN LIPÓT FESTŐMŰVÉSZ 1921-ES NAPLÓJA, 2. RÉSZ¹

Budapest, 1921. január 23.

Bár késő van s meghűlésem következtében erősen náthás vagyok, mégis le kell írnom a megnyitás napi első impressziókat. Kiállításunk úgy látszik teljes erkölcsi és anyagi sikerrel járt. Úgy a tegnap délutáni, mint a ma reggeli lapok majdnem osztatlanul nagy elismeréssel szólnak (az ú. n. keresztény lapok szintén), a legmelegebben Miklós Andor lapjai írtak, a *Pesti Napló*ban még a vezércikk is velünk kezdődik. Egy és más lap kritikusai tesz kifogásokat (Elek Artúr az *Ujság*ban, Kézdi a *Pesti Hírlap*ban),² de ennek a teljes koncertben nincs nagy jelentősége. S az anyagi siker a viszonyokhoz képest szintén kitűnő. Együttesen közel 900 ezer Koronát, én magam 9 db kisebb képért 134 ezer Koronát vettem be. A legdrágább kép, Grünwald Béláé 140 ezerért kelt el. Egy másikat 110-ért adtak el. Kandó 7 képe közül 6-ot, Csáktornyai 20 kép közül 16-ot adott el. Jávor³ tömértelen rajzot és rézkarcot. S minden valószínűség szerint még nincs vége a vásárnak. Én 200 ezerig remélek emelkedni – tisztán a %-ok levonása után, az egész eladási összeg pedig azt hiszem, el fogja érni az 1 1/2 milliót. De ha ez a reménység nem is teljesebbé már meg lehetünk elégedve az eredménnyel. A kollégák eléggé meg vannak elégedve a dolgokkal, bár nem mindegyiknek tetszik, ami természetes. De túl sokat erre nem adok, mert hiszen mint már néhány-szor említette, magam egészen tisztában vagyok képességeimmel, sőt eredményeim-mel is. Az igazi munkához most akarok nekilátni s azt hiszem, némi eredménnyel. Csak elvinnék már ezeket a dolgokat a műteremből, azaz jó volna tabula rasa-t csinálni s egészen új dolgokon megkísérelni erőmet. Azt hiszem ez meg is fog történni.

¹ A kézirat lelőhelye: Herman Lipót naplója. KEMKI Archívum és Dokumentációs Központ, ltsz.: 19920/1977/XXI. [KEMKI ADK] Kéziratból kiolvasta és jegyzetekkel ellátta Bardoly István, szerkesztette Markója Csilla (HUN-REN BTK MI).

² Arany-ezüsterdő. *Pesti Napló*, 1921. január 23. 1.; (e. a.) [Elek Artur]: Az Ernst-muzeum csoportkiállítása. *Az Ujság*, 1921. január 23. 3.: „Csalódást éreztünk ellenben Herman Lipót újabb művei előtt, mert fejlődés helyett nem egyjűkön visszaesést észleltünk. Önkéntelenség, frissesség, igazán artisztikus hatás csak vázlaiban van, készre megcsinált képei elkínzottak és mégsem készek.”; (k. k. l.) [Kézdi-Kovács László]: (Csoportkiállítás.) *Pesti Hírlap*, 1921. január 23. 4.: „Kár, hogy Herman részben agyondolgozza vásznait, részben (különösen a kezeknél) vázlatosan hagyja. Művészete legközvetlenebbül a 'Forrás (Gyermekforrás)' és a 'Műterem a kaszárnyában' c. vásznain nyilatkozik meg.”

³ Jávor Pál (1880–1923) festő.

Az idősebb kollégák, azt hiszem, nem nézik egészen jó szemmel Grünwald Béla mennybemenetelét, a kortársaink pedig bizonyára sokallják a mi sikereinket. De bizonyára az fáj nekik nekik legjobban, hogy mint a magyar kultúra diadalma van e kiállításunk a köztudatba kiáltva, ami az ő destruktív elveikkel nem egészen egyezik. Igaz, hogy egy fél évvel ezelőtt még nehéz lett volna elérni ilyen általános elismerést, ma már kissé puhábbak a kurzuslapok is. Este a Fészekben egy kis barátságos vacsora és beszélgetés s öröm a siker felett. Nem mindenki irigykedik azért.

Budapest, 1921. január 24.

Dél előtt újra a kiállításunkon voltam. Termem kissé egyenlőtlenül hat erősebb világitásban s tulajdonképpen nem is nagyon kielégítő. Talentumom több oldalát mutatja be, de azért nem egészen megnyugtató a hatás, mert sokkal komplettebben kéne kifejeznem azt, amit akarok. Itt pedig már egy egész csomó túlhaladott álláspont van, ami annál az egyszerű oknál fogva került így össze, mert a háború előtt kezdett s Prágában készített képek nagy része került kiállításra, mégpedig anyagi szempontokat véve figyelembe, s én tulajdonképpen ezt az egész kiállítást lépcsőnek tekintetem a további, eredményesebb munkához. Éppen azért, mert ezt éreztem, helyeztem olyan nagy súlyt a hírlapi reklám sikerre, ami engemet a dolgom komoly megítélésében nem ingat meg, csupán, mint szentesített eszközt a célhoz tartom szükségesnek. Ha én egyszer egy olyan munkát állítok ki, amelynél meg vagyok győződve jóságáról, úgy beszélhetnek, szidhatnak, vagy dicsérhetnek, amennyit akarnak az emberek, az engem az én saját meggyőződésemben nem ingathat meg, éppen úgy, mint most sem a dicséret s elért látható siker. Balló volt ma délben a kiállításon, ki, úgy látszik, engem sokra becsül, de helytelen útnak tartja ezt az „eklektikus” irányt, amelyet követek. Ő azt mondja, hogy a naturalista festésben igen szép eredményeket érnek el. Csakhogy nekem a meggyőződésem, hogy a 20–25 éve előtti naturalizmus s az egész impresszionizmus egy rossz út, mely nem mérítheti ki a festészet feladatait, éppen csak felhasználhatók értékei egy rendes, az igazi művészetbe kapcsolódó, de a kor érzéseit s látásait kifejező művészet számára. Ez, ami most eklekticizmusnak tűnik, elősködésnek a régiektől visszamaradt csontokon, csak előkészület egy új, a korunkat s magunkat kifejező művészethez. Előbb egy nyelvet kell megtanulni, hogy aztán kifejezhessük rajta a gondolatainkat. Természetes, hogy a gondolatok következtében magán a nyelven is létesülnek változások, az is egyénivé válhat, de mindenki számára való érthetőségéből nem szabad annak veszíteni semmit. – Most Lehel Ferencnek egy esztétikai s művészettfilozófiai kis füzetét⁴ olvasom, melynek fő alapelvéből sokat akceptálok. Kár, hogy a megírás módja nem elég tisztá mindíg, mégis átkínlódom rajt.

---

⁴ Lehel Ferenc: *A romantikától az expresszióig. Egy művészettörténeti monstredráma. A 19. század művészeti iskoláinak vázlata. A 19. század művészete.* Budapest, 1921.

Budapest, 1921. január 26.

Takács a mai Lloydban nem valami hízelgő kritikát ír, amit tulajdonképpen vártam. Ő annak idején Rózsa Miklós suite-jéhez⁵ tartozott, s ebből érthető régebbi averziója velem s munkáimmal szemben. Ha hú akar lenni önmagához, úgy nem szabad ebből engednie. De lehetséges, hogy valóban az a meggyőződése, hogy eklektikus és rossz úton haladó vagyok. Még ha előbbiben igaza is volna sem bántana. Hiszen én nem adok arra sokat, hogy eredeti legyen a művész, arra törekedjék. A Leonardo irataiban az individualizmusról szó sincsen, de a régi művészek levelei és iratai mind nyomát sem mutatják az ilyen törekvés becsülésének. Erre vall egész tanítási módszerük, a műhelyoktatás is. Az individualizmus hajhászása a legutóbbi korszakok tulajdonsága, s túlzásba vitele ajándékozta meg az emberiséget az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus sok mindenféle fajtájával, s okozta az egész képzőművészeti anarchizmust. Lehel Ferencnek már tegnap említett könyvecskéje erős túlzásokba esik. Az egyéni vonást a művészetben – ha hajhászása és kultiválása a középtehetségek részéről káros eredményekre vezet is – nem elvetendő tulajdonság, hiszen megtaláljuk az egész nagy mesterek munkáiban, annak dacára, hogy törekedtek rá. S ez a tulajdonság a műemkek egyik alkotó elemét képezi, de nem a legfontosabbat, mint ahogy a múlt század végén hitték. A naturalizmus sem képezi a fő alkatrészt, bár szintén lényeges alkotóeleme a művészi terméknek. Fő alkatrésznek tartom azt a misztikus tulajdonságát a képek, szobornak, zeneműnek, épületnek, mely meggyőzővé teszi valami titkos belső harmónia révén (tán a lelke révén) még a laikus néző szemében is. De ezt a tulajdonságát a művészi munkának elemezni igen nehéz, azt hiszem lehetetlen, éppen úgy, mint az orvosi tudomány sem tudja elemezni a lelket az emberi testben. A kritikusok mindig apró külsőségek körül balhéznak, vagy az impresszionizmus elvei mellé szegődnek, vagy az ú. n. festőiség mellé, vagy az „eredetiség” individualizmus szempontjából nézik a dolgokat, vagy pedig ostobák s hozzá nem értők lévén közönséges emberi indulatoktól vezéreltetve adják le véleményeiket. Én csakis propaganda jellegüket tudom ezért tekintetbe venni, mert felületes voltuk oktató, nevelő hatásukat teljesen illuzórikussá teszi. Néhány nagyképű fráter, mint éppen Elek vagy Takács,⁶ abba a tévedésbe esik közülük, hogy írásaiknak komoly jelentősége van. Éppen csak bosszantani tudnak, de irányítani hál Istennek, nem. – Egész napon át az ágyban feküdtem, hogy kifeküdjem náthámat s hülésemet, melytől remélhetőleg holnapra megszabadulok. A héten, s különösen vasárnapon be kell mennem a kiállításra, mert nagyon szeretném a bevételt 200 ezerre kiegészíteni, hogy aztán új életet kezdhessek, azaz nyugodtan hozzáfoghassak terveim megcsinálásához. A nyáron valószínűleg a Balaton mellett fogunk nyaralni, mert a drága Líra mellett olasz útról egyelőre nem lehet szó, talán majd az ősszel. Minden esetre szorgalmasan kell majd dolgoznom.

⁵ kíséretéhez

⁶ Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) művészettörténész.

Budapest, 1921. január 28.

A kiállításon az eladások elég lassan haladnak, vasárnap óta gyűjteményemből csak 2 kisebb képecske kelt el. Most 147 ezer a bruttó bevétel. Lehetséges, hogy a kiállítás végéig eljutok 200 ezren felül, de ez nem bizonyos, mert a gyenge tőzsde kissé elkedvetleníti az embereket. Úgy látszik némi pénzhiány is van. A legnagyobb nehézségeken természetesen túl vagyok, blamázzsal már nem záródhatik a kiállítás. A további kritikák is eléggé kellemesek, a két ünneprontó cikk már elszenvedődött. Mégis most már erős elhatározással érlelődik bennem, hogy kell csinálnom egy képet, mely bizonyítékát adja képességeimnek. Ez a feladat a „Tannhäuser”-re vár, mely olyan kompozíció, mit majdnem végig természet után lehet megfesteni. Itt bizonyíthatom minden képességetem s hitelt szerezhetek további működésemhez. Be kell vallanom, hogy a most kiállított dolgaim legnagyobb része inkomplett, el van hamarkodva a kiállítás kedvéért. Kevesebb bizonyára több lett volna. De okvetlen szükségem van a arra a néhány 100 ezerre, hogy tovább dolgozhassam, különösen ha komoly dologba vágom fejszemet. A nyári tájképezés nagyon hasznomra lesz felrüssülés szempontjából s végre talán mégiscsak rendes mederbe juthatok. – Egyelőre nem sokat dolgozom, kapóra jött a meghűlésem, mely lustálkodásomat indokolja. Pedig már nyakamra nő a sok megrendelés, melyet most már igazán teljesítenem kéne már az anyagiak miatt is. – Ma délben benn voltam a kiállításon. Kandó Lacival beszélgettünk dolgainkról (Szinyei Társaság, kiállítások). Laci igen józanul ítéli meg a dolgokat, fent említett követendőket megszívlelni ajánlotta. Egy ilyen kiállítással sokat tanul az ember, csak le is kell vonni a konzekvenciákat. Baráti összeműködéssel nem csak popularitást, de komoly haladást profitálhat az ember. Ernstről is szó volt, ki most szeretne kibújni az építkezés kötelezettsége alól. Ebben az esetben a Szinyei kiállítás nála való rendezése bizonytalanná válik, mert arról szó sem lehet, hogy ezekben a szűk és nem is nagyon jó termekben egy reprezentációs kiállítást rendezünk. Majd meglátjuk, hogy alakul a helyzet.

(este) Délután már nem mentem be a városba, hideg és szeles idő van künn s ez meghűlésemnek nincsen nagyon javára. Kellemetlen száraz köhögés kínoz, különösen éjjel. Gárdosék itt fenn vacsoráztak nálunk, beszélgettünk az ő márciusban rendezendő kiállításáról, melyre nézve tán jobb volna, ha őszre elhalasztódnék. Mert a most következő kiállítás csoport összeállítása nem túlságosan szerencsés (Batthányi és egy Hatvany protegé: Vass Elemér)⁷ fog kiállítani Csókkal, Pólya Tibivel s tán Mattyasovszkyval, akiknek már nem tudunk olyan vehemens újságikert csinálni, de nem is lehet minden második hónapban kikiáltani, hogy most van a legjobb kiállítás az évben. Nem is nagyon akarjuk elkoptatni befolyásunkat. A dolog tulajdonképpen úgy fog történni, hogy el sem megyünk az újságíró napon s hagyjuk a dolgokat sorsukra;

---

⁷ Batthyány Gyula (1887–1959) festő; Hatvany Ferenc (1881–1958) festő, műgyűjtő; Vass Elemér (1887–1957) festő. Az Ernst Múzeum 1921 márciusában nyílt 46. csoportkiállításán Batthyány Gyula, Csók István, Mattyasovszky-Zsolnay László, Pólya Tibor, Vass Elemér, Kalmár Elza, Gara Arnold, Lakatos Artur, Loibl Ferenc vettek részt. Hatvany Ferencnek 1922-ben volt gyűjteményes kiállítása.

Gárdos kedvéért, no meg Tibiért és Mattyasovszkyért néhány jó szót minden esetre mondunk (Csókot nem kell beajánlani), de a hatás bizonyára kissé vegyes lesz. Hiszen, ha egy igazán nagy tehetségű ifjúról, vagy akár öregről volna szó, gondolkodás nélkül feküdnénk bele a propagandába! Ámde erről a dologról momentán nincsen szó. Csinálja azt meg Ernst, kit úgy látszik, az aukción kívül alig érdekel ma már valami. Az ő jó vevőit is azok számára tartogatja, a vételt a mi kiállításunkon elintézte saját ismeretségi körünk. Ravasz egy bótos ez a Lajos. De hát ne firtassuk ezeket a dolgokat, a fontos, hogy a kiállítás sikerült s hogy még javulhat kissé a dolog. 2-3 évig most úgy sincs szó újabb képgyűjtemény bemutatásáról, kivéve a téli reprezentációs Szinyei kiállítástól, melyen azonban csak legfeljebb 3-4 képpel veszek részt.

Budapest, 1921. január 29.

Délben a kiállításon, volt néhány látogató, de vétel semmi. Holnap, a kritikus második vasárnap, de nem tekintek valami túl nagy optimizmussal elébe. Mai megbeszélésünk Zsigával, Kandóval, Csáktornyaival oda konkludált, hogy Ernsték tulajdonképpen nem nagyon erőltetik meg magukat, nekik bizonyára a legfontosabb az aukció sikere, mert az többet hoz a konyhára s cseppet sem erőltetik saját vevőkörüket, hogy a kiállításon is vásároljon, különösen, ha így is sikerültnek mondhatják az eredményt. Ernst igen ravaszkodik, de lehet, hogy végül is ráfizet a dologra, ha ez így tovább megy. Hogy 200 ezer nettóra vigyem a dolgot, kevés a reménység ilyenképpen, bár kizárva nincsen. Mindenesetre megteszek minden lehetőt. A jövő héten már csak a szerdai ünnepnapon fogok bemenni. Elek Artúr a Márfy 8-as kiállításának katalógus előszavát írta,⁸ ettől aztán komolyan el van ragadtatva. Hát ilyen propaganda tagokra, kik az általunk rossznak tartott irányzatot dicsőítik, igazán nincs szükségünk. Le fogjuk itt nálunk a Szinyei Társaságban járatni. Ilyen smokkokra semmi szükségünk. Este a Fészekben a Szinyei gyűléssel kapcsolatos dolgokról is beszélgettünk. Itt is szigorúbban kell eljárunk, mint ahogy tervezve volt. Horthy, úgy látszik, nem fog bejönni, ezért fel kell az idén Mattyasovszkyt is áldozni. Kandóval beszélgettünk arról az eshetőségről is, hogy a Szinyei kiállítást esetleg másutt kell megtartani, mert Ernst húzódozik az építkezéstől. Erről különben majd még beszélék velem, csak múljon el a kiállítás.

Budapest, 1921. január 31.

Tegnap egy képet adtam el 20 ezerért, a *Nimfák az erdőben* címűt. Egyébként is volt forgalom. Kandó 3 képet adott el jó árban. Csáktornyai tán kettőt, Zádor egy csomó karcot. Sok látogató is volt, majdnem annyi, mint a megnyitáson, ami a kiállítás

---

⁸ Elek Artúr nem írt a Nyolcak egyik katalógusában se, valószínűleg Feleky Gézára gondolt, aki hosszú bevezetőt írt a Nemzeti Szalonban 1911-ben megrendezett kiállításához.

Herman Lipót, Kandó László, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Iványi Grünwald Béla, Zádor István, Csáktornyai Zoltán
(Pólya Tibor rajza)

A legszebb kiállítás

Az Ernst-muzeum mostani kiállítása kétségtelenül az idei szezon legnagyobb művészeti eseménye. A magyar művészetnek olyan magas nivójáról tesz bizonyosságot, ami minden magyarul értő kulturemberben megdobogtatja a szívet, s bizalommal tölti el a csüggedt és lemondó kedélyeket. Öt festő és egy szobrász állottak össze egy harmonikus csoportra s kiegészíti a kiállítást Románné G. Klára iperművészeti kollekcója.

Az öt festő: *Iványi Grünwald Béla, Zádor István, Csáktornyai Zoltán, Herman Lipót és Kandó László*, a szobrász pedig *Kisfaludi-Stróbl Zsigmond*. Ujat ezekről a művészekről alig tudnánk már mondani, holott ők ezen a kiállításon újat mondanak nekünk, egészen meglepőt és nagyszerűt. Igazi, hamisítatlan és egészen komoly művészet néz le ránk a felakról, olyan, amilyet Európa legelső kritikusaainak is bátran odamernénk állítani, mondván: „Nézzetek ezek vagyunk mi, ezt tudjuk mi”. S aztán, ha megnézték, gondoljanak arra, hogy ezt az országot osztották fel oláhok, csehek és szerbek közt, amely ilyen kultúrát produkált...

Zádor István ceruzajezzeival és karcaival kezdődik a kiállítás. Amit Zádor a plajbász-szal produkál, az szinte elbódít. Olyan ördögiesen ügyes, hogy a piktörök is bámulva állnak *rajzai* előtt s csodálkozva nézik azt a boszorkányságot, amely ezeket a képeket létrehozta. *Herman Lipót* bujaképzésű kompozíciói egy más világba visznek bennünket, olyan világba, amely szebb és gazdagabb, mint a miénk s amelyet *Herman* teremtett meg. Ebben a világban *Herman* szuverén ur, ő kormányozza ezt eszeljével s visz magával bennünket oda, ahová nagy tudása s kiforrott nagy művészetével akarja. Csupa biztosság, csupa megfontoltság, amely azonban nem válhatik száraz mesterkedéssé, mert

megóvja attól a — tehetség Csáktornyai viszont nem gondol meg semmit sem, ő azt adja egészen közvetlenül, ami benne forr: szívének és szemének melódiáit, érzéseit oda-lehelve a vászonra, tájképeket és egyéb témákat, amelyek azonban mindig ugyanazt zengetik: Csáktornyai zsenijét és egyre jobban fejlődő piktori készségét. *Kandó László* kevés képe mind egy-egy ékszer. Nagy örömről szolgál, mikor ezt a kitünő magyar tehetséget ilyen jó és igaz uton látjuk, azon az uton, amely a legkomolyabb, legbecsületesebb művészet felé vezet. *Kandó* biztos kézzel, kitünő érzékkel s a legnagyobb izúlással festi meg azt, amit akar, azt a valóságot, amelyet egy kitünő szemű művész lát meg.

Iványi-Grünwald Béláról szólni sem mérünk, mert oly nagyságban jelentkezik, amit már nem lehet dicsérni, még csak méltatni sem. Csak hálások lehetünk néki, hogy a miénk, hogy a magyar zseninek ez a ragyogó tüneménye itt van, csak örülnünk lehet, képei előtt megállni és ujjongani. Beszélni nem szabad ezek előtt a zengő magyar képek előtt, csak hallgatni és zokogni, zokogni örömről, gyönyörűségünkben.

Kisfaludi-Stróbl Zsigmond szoborkollekcója egészíti ki ezt a kiállítást. Mit mondhatnánk újat erről a kitünő mesterről? Talán az a legjobb, ha azt mondjuk, hogy méltán sorakozik a piktörök mellé *Dagadé* ereje és művészete teljességében mutatkozik itt be ez az elmélyedő, puritán mester *Portrék* és kompozíciók váltakoznak gyűjteményében s nem tudjuk, melyiket szeressük jobban.

A közönség megérezte, hogy ez a kiállítás a szezon szenzációja. Már a megnyitás előtti napon negyedmilió fölül vásároltak s azóta állandóan zsúfolva vannak az Ernst-muzeum helyiségei. *Aligha* marad kép eladatlan, de *Románné* dolgai sem maradtak meg, maguk a kiállító művészek is egész csomó szép holmit vásároltak belőlük.

A csoportkiállítás résztvevői. Herman Lipót. Pólya Tibor rajza (bal szélén).
Színházi Élet, 1921. január 30. / február 5. 23.

népszerűsége mellett bizonyít. Tanulság, hogy egy jól összeválogatott társaságnak sikere lehet. Nem kell tehát félnünk tőle, hogy nem Ernstnél csináljuk a kiállítást, hanem másutt. Borzasztó, hogy az építkezést meggondolta. Itt újra bebizonyosodik ama tulajdonsága, hogy kockázat nélkül szeret kereskedni Lajos barátunk, de bizonyos, hogy kutyából nem lesz szalonna. Azok a kis ajándékokcskák a Szinyei Társaságban, a múzeumnak, mind csak morzsák, melyekért túlonként kap ellenszolgáltatást. Hiszen én nem irigylem tőle a sikert és a renomét, mely jó kiállítások eredményeképpen létesül, de nem ártana egy bőkezűbb vonás jellemében. – Ma délután tartjuk rendes közgyűlésünket az Ernst Múzeumban, tagfelvétel a legfontosabb tárgya. Sok megbeszélés előzte meg a dolgot, mégis a jelöltek közt maradt Horthy, de felvétele mégis kétséges. A tegnapi *Pesti Napló* hírt hozott egy esetleges Benczúr Társaság esetleges megalakulásáról, Tornai és Stettka⁹ vezetésével. Nagyon üdvös dolog volna, ha valóban megcsinálnák, legalább határozott színe volna a miénknek is, és a nagyközönség is meg tudná különböztetni a két irányzatot. – Mindenfelé hallom, hogy pár hét múlva nálunk is beáll a nagy krach úgy ári, mint egyéb értékterületen. Azt mondják, hogy mi szerencsésen éppen az utolsó pillanatban csináltuk a kiállításunkat, lehet, hogy a hetekben már nagyon meg fog csappanni a vételkedv. Ezt különben már tegnap is láttuk, mert a nagy látogatottság mellett nagyobb vételeknek kellett volna történniük. Nincs kizárva, hogy a Lloyd s néhány másik lap kedvezőtlen kritikája is befolyásolt néhány vevőt, pl. velem szemben, de az ilyen hatásnak tulajdonképpen sohasem lehet a végére jutni. Lehetséges, hogy képeim valóban kissé szokatlanok és komplikáltak, s a vásárlók nagy része nem tudja bevenni. Ami a pénzkrachot illeti, nem vagyok túlságosan nagy pesszimista. Ezt már sokszor bementék Ubulék, ki csak spórolását takarja e jelszóval. A nyáron, minden valószínűség szerint, meglehetősen stagnáció lesz a képvásár terén éppen úgy, mint tavaly, de ez nem jelent semmit, kereseti lehetőségek azért nincsenek kizárva.

(este) Az Ernst Múzeumban ma tartottuk a közgyűlést, Ernst e célból kissé összeállította a szobortermet. Az elnök mögött Szinyei arcképe, tőle balra Ferenczy Károlynak egy szép plein air önarcképe, jobbra Vaszarynak egy szép csoportrajza a miénk-ről. 5 felé kezdtek gyülekezni az emberek, 17-18-an voltunk s minden igen simán folyt le. Csáktornyait, Rudnayt, Mattyasovszkyt, Horthy Bélát s Ybl Ervint rendes tagnak, Nemes Marcellt¹⁰ tiszteleti tagnak választottuk meg. A vezetőség választásnál egyhangúlag a régiek jöttek be újból. Az ünnepi közgyűlés, illetőleg emlékünnap holnapután, szerdán fog megtörténni a Tudományos Akadémia dísztermében. – Ernsttel beszélgettünk a kiállításról is, mely, úgy látszik, nem tartható meg az Ernst Múzeumban, miután az építkezés sokba kerül. A megoldás az volna, ha Ernst szerezne a kiállítás számára helyiséget, pl. a Nemzeti Szalonban jövő karácsony táján, hol mi rendezőnk a kiállításunkat. A csoport, illetőleg kollektív

⁹ Benczúr-Társaságot alapítanak. *Pesti Napló*, 1921. január 30. 2. Tornai Gyula (1861–1928) festő; Stettka Gyula (1855–1925) festő – az idézett újságcikk őt nem említi.

¹⁰ Ybl Ervin (1890–1965) művészettörténész, műkritikus; Nemes Marcell (1860–1930) nagykereskedő, műgyűjtő, mecénás.

kiállításokat aztán továbbra is Ernstnél rendezhetnék. Éppen csak a % leadást és egyéb feltételeket diktálnánk mi.

Budapest, 1921. február 1.

Az ú. n. „társasági helyzetünk” megint némi kényelmetlenséget szült. Bálint Zoltán egy levélben meghívott engem egy nála tartandó piknikre. Eteléket is, amit sietett Rózsi tudomására hozni, ki nem lévén meghívva, láthatóan kényelmetlen szituációba volt éppen azért, mert társadalmilag érvényesülni az ványainak netovábbja. Természetesen kijelentettem, hogy én sem megyek a piknikre, de ez már nem nagyon elégti ki Rózsit, ő sértve érzi magát, megbántva, s keservesen sír egész délutánon át a sors és az emberek kegyetlenségein. Bizonyos, hogy az ilyen ügyeket több tapintattal lehetne elintézni, pl. nem kéne levélben engem meghívni, ami Rózsi kezébe kerül. Talán meg is kéne neki mondanom, hogy ne bontsa fel leveleimet mielőtt én el nem olvastam őket, nehogy ilyen szituációkba kerüljön. Hozzájárul Etel önagységának kárörvendezése – ki ebben a kínlódásban kéjeleg – hiszen alaptermészete nem valami nagyon jó. De hát ilyen eset még sok lesz, mert néhány hónapig nincs még tervemben törvényesíteni viszonyomat, az emberek pedig smokkságukról nem mondanak le a kedvemért. Egy másik eset ma Kasnyáné¹¹ meghívója teára, ki azonban Rózsit is meghívta. Ezt, hogy némi balzsam legyen a sebre, hamar tudomására is adtam. Természetesen Kasnyánéhoz viszont Rózsi nem akar elmenni, éppen abból az okból, mert hátha ott valaki a társaságban megbántja vagy éreztetné vele a helyzetet. Pláne, ott lesz Péterné, ki szintén megbántotta Rózsit múltkor, mikor másokat az ő füle hallatára hívott a piknikjére. Én valószínűleg elmegyek Kasnyánéhoz nehogy megsértődjék. Nem vagyok meglepve a nehézségeken, melyek természetesen folynak szituációkból, mert hiszen az ember nem várhatja mindenkitől, hogy olyan kedves legyen, mint Leichné, Pollatschekné, Löwengard Jánosné, Grünwaldné, Stróbl Zsigáné s még egynéhányan. Én pedig mindezek orvoslására a közmondással felelek: „Meghalok, de kergetni nem hagyom magamat!” Ma nem voltam a kiállításunkon, hallom, nem is történt semmi vásár, csupán néhány előkelő látogató jelent meg, köztük Haller, a volt kultuszminister. Délután Ubul tegnap esti tanácsára a New York kávéházba mentem Miklós Lászlót meghívni, jönne el holnap – ünnep van – a kiállításunkra. Hátha vásárol valamit. Deutschék villájába is voltam ma délben, ott Róth és Jakab vitakoztak az üvegablakok tervén. A Jordaens sorsa még bizonytalan, egyelőre sokallják a kép árát. Kár volt ebbe a dologba Jakabnak beleavatkozni. Kellemetlenül erőszakos ember, igazi „reißen”,¹² azaz tépő; nem csoda, ha megunják végül.

¹¹ Andaházi Kasnya Béla (1888–1981) festő, politikus, országgyűlési képviselő, felesége sz. Schiffer.

¹² cibál, tépdes

Budapest, 1921. február 2.

Dél előtt a kiállításunk felé baktattam, találok Baneth Sándorral,¹³ kivel a zsidó festőiskoláról beszélgettünk, elkísértem a belvárosba, s ha már ott voltam, felmentem megnézni a Márffy kiállítását a Magyar Studióban. Nagyon kevésre becslöm a dolgait, zavaros, expresszionista dívatmajmolások. Most, hogy láttam, mit dicsért Elek Artúr, meg vagyok nyugodva, hogy sejtelve sincsen a képzőművészetről s már cseppet sem bánt a kritikája. Kiállításunkon elég szép közönség, de semmi vétel. Délben a Drechslerben ebéd, ebéd után Strobl Zsiga sógorához feketére, majd 5 órakor a Tudományos Akadémiába a Szinyei emlékünnepre. Szép közönség előtt kellemes előadások és beszédek. Csók megnyitó beszéde, Lyka jelentése a 10 000 Koronás díjról, melyet Szőnyi¹⁴ kapott (egy nagyon tehetséges, szimpatikus fiatal művész), s Meller szabadelőadása Szinyei müncheni éveiről. Mind nagyon jó munkák s nívós dolgok voltak. Este vacsora a Royal Szálloda német szobájában, az új tagok közül Csáktornyai, Mattaysovsky, Rudnay és Ybl Ervin jelentek meg, míg új pártoló tagként Kemény Simon.¹⁵ Csók felköszöntője nagyon jó volt, Petrovics¹⁶ felszólalt a Szinyei-szoba néhány képének érdekében. A dolog most már nagyon helyes mederben folyik, fejlődik magától, s alig kell néhány simító vonást tenni a művön, melyre büszkeséggel mondhatom, hogy én indítottam meg. Egy tervemet, hogy a Szinyei Társaság egy Munkácsy emlékünnepet is tartson, elfogadták. Ez azért helyes, nehogy a tehetségtelenek Munkácsy nevének kisajátításával egy társaságot alakítsanak. Benczúr Társaságot azt csinálhatnak, ez direkt megbélyegző lesz, s legalább elfoglalja a mi szecessziókkal szemben a Künstlerhaus helyét. Ezt a fórt¹⁷ különben már nem hozhatják be, főleg az elsőbbség s az erkölcsiek révén. A kiállításunk pedig be fogja tetőzni a dolgot, de ennek jól kell megszerveződnie. Erről majd csak gondoskodunk. Csak Ernst körmére kell vigyázni.

Budapest, 1921. február 4.

Dél előtt elég korán keltünk. Tegnap Rózsi sógora érkezett meg Szabadkáról, a kis, 9 éves Irénkével, ezt Rózsi kihozta magával aludni. Mikor tegnap este későn hazajöttem az előszobában két pici sárcipő jelezte, hogy a kislány itt van. Kedves és értelmes teremtés, nagyszerű eszköz volna Rózsit állandóan itthon tartani. Gárdossal az eső

¹³ Baneth Sándor, a Háborúban feldúlt tűzhelyeket újra felépítő országos bizottság, a „Pro Transsylvania” országos segítőbizottság és a „Vörös félhold” támogatására alakult országos bizottság ügyvezető igazgatója.

¹⁴ Szőnyi István (1894–1960) festőművész.

¹⁵ Kemény Simon (1882–1945) költő, újságíró.

¹⁶ Lyka Károly (1869–1965), Meller Simon (1875–1949), Petrovics Elek (1873–1945) művészettörténészek, a Szinyei Merse Társaság alapító tagjai.

¹⁷ előnyt

dacára kimentünk a zsidó festőiskolába a Wechselsmann-féle vakok intézetébe, hol a második emeleten az intézmény már működik. Egy csomó fiú és lány buzgólkodik a festés és szobrászat elsajátításában. Az én két Lilim majdnem a legügyesebb mind között, bár a férfiaságból sok hiányzik nekik. Délután korán bementem az Ernstbe, ott találkám lett volna egy fotográfussal, ki néhány képet le fogja fotografálni, de csak Zsigának adhattam át az üzenetet. Estefelé a Fészekben, majd Kasnyánénál teára, majd a Róna¹⁸ banketten (ma lett 60 éves) újra a Fészekben. Várakozás ellenére nagyon jól sikerült, mert ziccer nem történt, inkább kedélyes felszólalások Beöthy, Környei, Zboray és Róna részéről.¹⁹ Holnap Leichné jön ide modellt ülni portréjához s valószínűleg a gyerek is. A kiállítás, hál Istennek, vasárnap zárul. – Tegnap a vagyonmentő akción egy képem árverezésén vettem részt, 14 ezer Koronáért kelt el, ami az ottani körülményeket véve szempontba, elég szép eredménynek mondható. A jövő héten vége nekiláthatok újra a munkának, főleg a restanciák elintézésének.

Budapest, 1921. február 5.

Holnap, vasárnapon végre bezáródik kiállításunk. Legalább rendes kerékvágásba jövök, s nem kell apró kényelmetlenségeken bosszankodnom, mert még a dicséret sem kelleme, bosszantja az embert, hogy rendszerint hozzá nem értők adják le véleményeiket. A hozzáértők meg nem olyan kegyesek s nem is bánnak velem olyan túlságosan jól. De nem is volnának igazságosak, ha dicsérenének, mert képeimen sokkal maradtam a nívón alul, melyet szorgalommal és buzgóbb munkával elérhettem volna. Amit korrigálásnál a tanítványoktól szigorúan megkövetelek, hogy erejük s képességük legnagyobb megfeszítésével dolgozzanak, azt a magam munkáinál nem követem. Pedig már tapasztalhattam, hogy igazán csak azok a dolgaim sikerülnek, melyeken minden erőmet s képességemet latba vettem. – Délelőtt Leichné volt itt modellt ülni, elmondta, hogy kislányát milyen rosszul érintette a tegnapi szigorú kritika, elmagyaráztam neki, hogy éppen tőle kívánok többet, mert tehetségesebb a többinél. Délután a Fészekbe mentem, Csáktornyaival találkoztam, ki elmondta, hogy Hatvany volt ma a kiállításunkon s nem tetszettek neki a dolgok. Szép, ha valaki őszinte, de kérdés, szabad-e lennie, mert hátha nem ért a dolgokhoz. A kép lényegéhez bizonyára nem ért sokat, sem a kompozícióhoz, mert akkor törekednék munkáiban valamit belehozni abból. De azok csak nagyon tiszteletreméltó stúdiómozgások természet után. Igaz, hogy tehetséges ember az olyan, aki ilyet összehoz, de szerintem a jó tanulmány festés nem célja a festészetnek. Képeket kell festeni, illetőleg teremteni. Az én festményeimre joggal mondhatja ő és sok kollégám, hogy nincsenek jól festve, hogy inkomplettek, de azt nem tagadhatnák, ha jóhiszeműek, hogy az a törekvésem, hogy minden kor jó képeinek mintájára, ugyanolyanokat akarok én is teremteni (eddig sajnos eredmény nélkül). De a törekvés tiszteletreméltó. Energiátlanságom és az anyagiak akadályoztak meg eddig, hogy tisztességgel megfeleljek kitűzött feladatom-

¹⁸ Róna József 1861. február 1-én született.

¹⁹ Beöthy László (1873–1931) színházigazgató, Környei Béla, Zboray Miklós (1866–1940) ügyvéd.

nak. De nem adom fel a reményt, hogy a közeljövőben már e dolog megtörténhetik. Azt hiszem, most tervezés alatt álló festményemet már olyasformán fogom megcsinálni, hogy némileg kielégítő lesz. Erre nézve egy főfonalam van s az, hogy olyannak kell lennie egy ilyen képemnek, hogy szívesen akasszam fel saját lakásomban. A képek irányára, témakörére nézve is ez az elvem. Mindenki fessen olyan képeket, melyeket szívesen rakna a lakásába, ha független úr volna. – Ma este az Operában Lohengrinnél. Igen imponáló művész számomra Wagner, nagyszabású mester, Michelangelo-i erejű. Kár, hogy jobban nem értem. De ez idővel tán meg fog történni, ha többször hallok. Hogy az előadás jó volt-e, hiányos ismereteim következtében nem konstatálhattam eléggé. Engem gyakran kielégít egy pár jó dekoráció, jelmez vagy világítási effektus. A zenekar is sokat pótol, ha egyik-másik énekes nem is állna „helyzete magaslatán.”

Budapest, 1921. február 6.

A kiállítás ma végre bezárult, örülök neki; ma végre visszanyertem munkaképességet, nem kell többet az Ernst Múzeummal törődni. S bár voltak kellemes oldalai is a kiállításnak, nagyban inkább bosszantót nyújtott. Lehet, hogy mostanában érzékenyebb vagyok már, de szent igaz, hogy gyakran kívántam: bárcsak ne állítottam volna ki a nyilvánosság számára képeimet. Magam sem voltam nagyon meglegedve az anyaggal, éreztem, hogy ennél válogatottabb s alaposabb munkát kellett volna végezni. Na, de majd ez után. Délben Zsigáékkal, Lakatos doktor úrral s Kontáékkal a Royalban ebédeltünk, ebéd után Lakatossal, Kontával s Strobl Zsigával autón Glatter Gyula műtermébe mentünk. Néhány kezdett portrét láttunk, nekem nem tetszettek. Édes színűek s karakter nélküliek. Út közben sikerült Kontának egy vázlatomat eladni 15 ezerért. Vacsorán Lakatos Laciéknál Harsányi Zsolt²⁰ társaságában. Sokáig elbeszélgettünk. Hazajövet Rózsit nem találtam itthon, valószínűleg szüleinél alszik a vendégek kedvéért. A hét végén már valószínűleg kezemben lesz a csoportkiállítás hozadéka. Tisztán valószínűleg 1401 ezer marad a %-ok levonása után. – Most következik a verseny aukció a Studio s Ernst között. A Studioé már a következő héten lesz, 2 hét múlva az Ernsté következik. Az idő nem nagyon kedvező az aukciókra, láttuk ma a kiállítás zárónapján. Dacára a látogatottságnak nem volt vétel. Ha a börzén a baisse tovább tart, könnyen elkracholhat mind a két aukció. Nem vagyok kárörvendő, de egy kis felébredést gondolok mindkét félnek.

Budapest, 1921. február 8.

Délelőtt Leichték, az asszony és a lánya. Festettem, Lili Irénkét rajzolta. Délután egy kevés munka, régi kis kompozíciócskákat festek át bevonva őket előzőleg egy szószszal, melyből törölgetéssel s néhány jellemző szín feltételével jobb hatású. Flottabb

²⁰ Harsányi Zsolt (1887–1943) író.

képek alakulnak így. Kár hogy ez nagyobb képeknél nehezebben megy. De idővel tán rá fogok jönni egy módszerre, mely ezt az egységesebb hatást célzó festést megkönnyíti. Azáltal, hogy nedves csontfeketébe, umbriába vagy aszfaltba ágyazza az ember a színeket, természetzerűleg egyöntetűbb hatás jönne létre, az egyes színek tónusa között nincsenek olyan merev különbségek, összeolvadnak a közös alap következtében. Ez a transzponálás tulajdonképpen némi modorossága dacára nem árt a képszerűségnek, majd ha kissé belenézi magát a néző a képbe, igen változatos detailokat láthat benne. Így van ez Rembrandtnál, ki aransárga szósza ágyazta képeit, az újabb, nagy művészek között Munkácsy, Paál László követte ezt a bölcs eljárást az aszfalt alapos kihasználásával. „Tannhäuser”-nek nevezett kompozíciónak egy újabb változatát skicceltem fel a napokban, a háttérben ülő férfi mozdulatát fordítottam meg. Így harmonikusabb a kép vonal kompozíciója. [rajz] - Ma újra örültem, hogy már vége a kiállításnak. Sok kellemetlen oldala van a kiexponáltságnak; az volna az ideális, hogy az ismertségnek is elég volna téve és a mellett az ember sohasem állítana ki, de ez egyelőre nehezen megy.

Hogy forgalomba kerüljön az ember neve, sokszor kell a közönség szeme elé állani, vagy könyvekben, újságokban szerepelni. De talán most már megtehetem azt, hogy évente csak 3-4 jobban sikerült dolgot mutatok be egy-egy nagyobb kiállításon. Csáktornyai és Strobl Zsiga ugyan azt mondják, hogy 1-3 év múlva meg kéne ismételni ezt a mostani csoport összeállítást, de ez az időnként megismétlődő Szinyei kiállításokkal meg is történik. A legközelebbin - az idén télen - már csak 4-5 képet állítanék ki, úgyszintén a többiek is. De minden valószínűség szerint nem rendezhetjük a kiállítást az Ernstben, hanem lehetőleg a Szalont kell majd kibérelni, mely egy ilyen kiállítás céljára igazán ideális lenne. Van ugyanis hús teljes fal, éppen kifutná, ha mindenkinek egyet juttatunk. S ez esetben valóban reprezentatív hatású lenne a kiállításunk. Kissé retrospektív módon állítjuk össze az anyagot. Én anyám arcképét, egy régi tájképet vagy zsánert, egy újabb sokoldalú kompozíciót s a 4 m²-es nagyságban megfestendő „Tannhäuser”-t állítanám ki. Ez utóbbinak természetesen sikerülni és is kéne, ebben azonban bízom. Csak egy kis felfrissülés kell a szabad ég alatt a nyáron. A Balaton mellett egy csomó tájképet óhajtok festeni s néhány pontos tanulmányt növényzetről, vízről, levegőről, valamint emberi alakokról.

Budapest, 1921. február 12.

Ernsttől tegnap hozták haza a megmaradt képeimet. Itthon rosszabbul hatottak, lehet, hogy a megszokottság is hozzájárult ehhez. Különösen a nagy képem hatott rosszul, majdnem az az érzésem, hogy el van az egész hibázva. Ha hamarosan nem adom el, azt hiszem át is fogom festeni. Szintúgy a többit is. De lehetséges, hogy lassanként túladok majd rajtuk innen a műteremből. Egy képet 15 ezerért el is adtam már Konta nevű úrnak, kihez most délután megyek a pénzért. - Csütörtökön a rajzolóiskolában voltam a vakoknál. Még mindig nem megy rendben a dolog, úgy

látszik Bartában²¹ nincs elég erély és gyakorlati ügyesség. Ezek a zsidógyerekek kissé neveletlenek és fegyelmezetlenek. De majd hozzászoktatom őket a renchez. Jövő héttől kezdve különben két csoportra osztódnak, s a szobrászok, kik a legvadabbak, külön terembe kerülnek. Nagyon kíváncsi vagyok, milyen eredményt tudunk majd elérni velük. – Ma délelőtt modell után rajzoltam, Pollatschek Lily is itt volt.

(este) Gyakran érzem, hogy meg kéne próbálni egy hosszabb ideig csak természet után festeni, egészen iskolaszerűen tanulmányokat, motívumokat, fejeket, tájakat, enteriőrt s esetleg kompozícióra beállított dolgokat, és azért, hogy helyes útra terelődjek a sok fejből festett kombinálás után. Ez természetesen, így hirtelen, átmenet nélkül nem lehetséges. Egész sereg dolgom van befejezni való, s ezeknek kivonását az üzletből nem nélkülözhetem egyelőre. De tán nyáron, a nyaralás elkezdésével mégis meg lehetne a dolgot kísérteni. Azt hiszem rendkívüli módon felfrissítené látásomat, szín és formaérzékemet. De mint mondám, az ember nem szabad. Folytonosan engedményeket kell tenni a hajlammak is, mely bennünk lakozik. S aztán üzleti szempontból is kissé veszélyes a dolog. A közönséget igen nehéz hozzászoktatni, hogy tőlem csendéletszerű képeket, enteriőrt, zsánert s üres tájképet vásároljon. Mégis meg fogom a nyáron tenni. S esetleg egy meglepetéssel állok majd a közönség elé jövőre, egy terem natúrstudiummal, tájképpel, melyről meg sem is tudják, hogy én festettem. Bizonyos, hogy ez lesz számomra az igazi nyaralás és pihenés. – Siófokra valószínűleg nem megyünk, hanem tán máshova a Balaton mellé. S az sincs kizárva, hogy 2 hétre Münchenbe a Festspiele tartamára jó képeket nézni s Wagnert élvezni, kit oly sokra tartok nagy művészetéért.

Budapest, 1921. február 13.

Vasárnap délelőtt a fotográfust vártam (Strobl Zsiga közvetítette), de nem jött, úgy látszik nem szerezhett megfelelő lemezeket. Bizonyos képeimet, melyeket eddigi munkásságomra nézve karakterisztikusnak tartok, le szeretném fotografáltatni, hogy fénykép reprodukciók szükség esetén (lapokban vagy egyebütt való közlésnél) kéznél legyenek. Ez [ad] egyrészt némi önelégültséget, másrészt reklám céljából is jó. Utóbbi azért szükséges, hogy mesterségemet az anyagi siker segítségével inkább művelhetem eredménnyel. Itt ilyen amerikai álláspontom van.

Délben Elekék látogattak meg a fénykép utáni portré megtekintése miatt. Ezeket a dolgokat most már dűlőre kell juttatnom, hogy lerázzam őket, mert művészietlenek, de mégis pénzt hoznak a konyhára. A milliommosságot már igen lassan tudom csak elérni kézimunkával. Sok a költség s az apró összegek igen lassan rakódnak össze nagyobb summává. De ha egy-két esztendeig sikerrel manipulálok, lehet némi eredménnyel kilátás. Csak szorgalmasan és becsületesen kellene dolgoznom. Legközelebbi komoly tervem most az életnagyságban festendő „Tannhäuser motívum”, melyen bemutathatom képességeimet. Ezt a képet úgy kell megcsinálnom, hogy magam is

²¹ Barta Ernő (1878–1956) festő, grafikus. Együtt tanítottak az OMIKE, 1920 végén alapított festőkurzusán.

meg legyek vele elégedve. Akkor jó is lesz, bízom annyira kritikámban és látási képességemben. Egy női akt, egy férfi félakt, két gyerek, némi drapéria, csendélet s tájkép háttér, mindezek nem olyan komplikált dolgok, hogy alapos természet utáni munkával meg ne lehetne oldani. Ha a kép nehezen is lesz eladható, semmit sem számít, mert a melléktermékekből megélhetek. Viszont azért kell lelkiismeretesen megcsinálni, mert esetleg évekig lóghat a műterem falán, s rossz képet sokáig nézni nem nagyon kellemes. – Délután Lippay Löwengard Gyula látogatott meg, vett valaki számára egy képecskét 3000-ért, egy megkezdett enteriőrt. Este a Fészekben. Megbeszéltem Lázárral, hogy holnap leszámolunk az Ernst Múzeumban. Együttal megnézem az aukció anyagát is, mely szépnek ígérkezik. A Studio aukciójáról vegyes hírek hallatszanak, vannak, kik azt állítják, hogy nagyon jól megy, mások azt mondják, hogy a drágább dolgok visszamentek a tulajdonosokhoz, mindenesetre érezhető konkurencia Ernstnek, ki már túlságosan éhes. Holnapután – kedden este – különben beszélgetnünk kell a télen megtartandó kiállításról, ami Lajosnak kellemetlen téma.

Budapest, 1921. február 14.

Dél felé Ernstékhez mentem Lázárral leszámolni. Kifizetett vagy 112 ezret, 30 még jár. Az Angol–Magyar Banknál folyószámlát nyitattam 100 ezerrel, részvényeket egyelőre nem tanácsolnak vásárolni. Megnéztem az Ernst aukció anyagát, modern képekben nem rossz. Egy jó, korai Grünwald, egy szép Rippl akt, néhány kitűnő Mednyánszky, sőt egy kellemes Nádlert is láttam,²² melyeket érdemes volna megvenni. A régi képek között sok a gyenge iskola munka, bár a katalógus eldicsekszik a kitűnő anyaggal. Délután itthon tettem-vettem, estefelé be a Fészekbe. Revere²³ volt olyan kedves s hozott Jeritza²⁴ holnapi fellépéséhez jegyeket. Vacsora itthon. Herquet haza kísért. Szeretne jó üzleteket kötni, folyton azon töri a fejét, még nem egészen egyenes kereskedői úton is. Persze ez csak szóbeszéd marad. Ha komoly dologról volna szó, tán ő is meggondolná. A képüzlet, ha a konjunktúra még tartana egy ideig, egészen kellemes foglalkozás volna. Félek tőle, hogy jön nemsokára e dolog böjtje. Fontos volna addig is valamely összeget összegyűjteni.

Budapest, 1921. február 16.

Tegnap Aida, Jeritzával. Nem éppen testére szabott szerep, de azért nagyon élvezetes volt. II. emeleti páholyból néztük Rózsival s Gárdosnéval, ki természetesen nem volt megelégedve az előadással. Ezen Rózsi dühöngött, joggal, mert rosszindulat diktálja

---

²² Nádlér Róbert (1858–1938) festő.

²³ Revere Gyula hárfaművész, korrepetitor és testvére Manó, karénekes is az Operaház tagja volt.

²⁴ Jeritza Mária (1887–1982) operaénekes.

az ilyen kifogásokat. A mai napon a zs.²⁵ festőiskolai korrigálás következtében nem itthon töltöttem. A korrigálás elég jól ment, bár hideg volt, s tanítványaim nagy része nem túlságosan tehetséges. De tán haladnak majd. Délben Rózsieknál ebéd, ezt megelőzően Ernsték aukció kiállításán. Jobban megnézve, sok érdektelen holmit zsúfoltak ott össze. A mai Magyar Hírlap már kezdett is egy kis kampányt a túltengő aukció visszaélések ellen. Holnap folytatják. Ernsttel tisztul már a dolog a kiállításunkat illetőleg. Minden valószínűség szerint mégis a Szalonban fogjuk megrendezni kiállításunkat, a Szinyei kiállítást. Este vita a Fészek ügyek fölött, természetesen csak akadémikusan. Bizony, ott sok kivetnivaló volna, de hát tulajdonképpen a mai Magyarország szegény társadalmának képét nyújtja. Furcsa klub, ahol a tagok egy nagy része könyöradományokból él. Ebben a tekintetben aztán igen bohém természetűek vagyunk. Nem vagyok smokk, de azt hiszem annak, ki elfogad könyöradományokat, nem szabadna egyenrangúnak lenni azzal, aki adja. Ezt vallottam a zsidó önszegélyező egyesületre nézve is. Ma Kallós²⁶ nevű stréber lógott folyton a nyakamon, hogy vegyek részt a további szervezésben, de nem álltam kötélnek. Most már unom ezt a szervezkedést, pláne olyan gyenge és csúnya emberekkel, mint ezek. A műcsarnoki kiállítási zsűrik tekintetében is szeretne valami agitációt indítani, de itt se megyek bele semmiféle dologba. Én nem akarok többé olyan gyűléseken részt venni, hol megjelenhetnek emberek, mint Tatz, Edvi Illés, Merész, Kövér, Karlovsky,²⁷ kik utálnak s gyűlölnék engem, és megfojtanának egy kanál vízben. Éppen elég terhet ró ránk már a Szinyei Társaság ügyeinek vitele is, pedig ezért érdemes dolgozni, mert ennek kulturális feladatai vannak és eredményei is lesznek.

---

²⁵ Zsidó - „Tegnap délután az OMIKE helyiségében tartottunk egy megbeszélését, Bánóczi, Hevesi Simon, Patai, Rein, majd Mannheimer, öreg Glatter, Gárdos, Rottmann, Barta és én. Egy festőkurzus felállításáról van szó, mely úgy látszik meg is lesz, mert 20 növendék menzaellátása biztosítva van, a tanerők önként jelentkeztek s ingyenesen óhajtják szolgálataikat rendelkezésre bocsátani.” - írta 1920. november 23-án naplójába. KEMKI ADK, ltsz.: 19920/1977/XXI.

²⁶ Kallós Ede (1866–1950) szobrász.

²⁷ Tatz László (1888–1951) festő; Edvi Illés Aladár (1870–1958) festő; Merész Gyula (1888–1949) festő, Kövér Gyula; Karlovsky Bertalan (1858–1938) festő.

Zrinyifalvi Gábor

NARMER KIRÁLY PALETTÁJA

A SZITUATÍV KÉPJELENSÉG KIALAKULÁSÁNAK FELTÉTELEI¹

A SZEMPONTOK

Minden művészeti írónak megvannak a kedvenc műalkotásai, amelyeken modellként mutathatja be elméletét, elgondolásait, látásmódját, értékvilágát. Az ilyen példák a szerző számára mintaképekként viselkednek. A mintaképekről tudjuk, hogy minden korszakban és kultúrában jelen voltak és vannak, mivel ideálisként irányadók a kulturális termékek versenyében. A mintaképek egy-egy képtípus elvárásait rögzítik, azaz bizonyos értelemben paradigmaként működnek.² Ez alól nincs kivétel, mivel bármennyire sok képet fogad be valaki, senkinek nem lebeghet a szeme előtt egyszerre több ezer általa ismert képalkotás, ha azokat az időbeli születésük sorrendjén túlmutatva a világában el akarja helyezni. A mintaképek közlekedési táblákként igazítják el az időben a képalkotókat és a képek befogadóit. Az igazán forradalmi újításokra viszont az jellemző, hogy korábban nem létező vagy nem észlelt kapukat nyitnak meg koruk és a későbbi képalkotók előtt, ez teszi őket mintaképekké, néhány esetben egyenesen kánonná. Mintaképek akkor születnek, ha egy ilyen újítás igénye felmerül, és elterjedésének megteremtődtek a feltételei. A kép történetében az ismert mintaképek száma a rejtett mintaképekhez képest mégis viszonylag csekélynek tekinthető. Rejtett minta-

¹ Ez a szöveg a tartalma alapján azt a címet is kaphatta volna, hogy „A kép forradalma”, vagy „A képi szituáció megszületése”, netán azt, hogy „A hatalmi akarat képi vetülete”, „A képalkotások társadalmi determináltsága”, „A képi szituáció időbelisége”, „A társadalmivá vált kép”, esetleg „A képi alakok fúziója” stb. Mindegyik címvariáció egy-egy megközelítési módot, nézőpontot takar, és a szövegnek valamelyik oldalát emeli ki. Ezzel a kis kiegészítéssel arra hívjuk fel a *Narmer király palettája* megértésére vágyó olvasó figyelmét, hogy egy képalkotásnak sohasem csupán egyetlen megközelítési módja létezik, és ezért egyetlen cím sem képes lefedni egy képalkotást és az azt reprezentáló szöveg tartalmának egészét. Ennek megfelelően az egyetlen helyes vagy igaz képmegértésben sem hiszünk, hiszen minden korszak és befogadó kialakítja a maga igazságát. Ez nem jelenti azt, hogy nem törekszünk egy általunk igaznak tartott megértésre. Bár a *Narmer király palettája* kétségtelenül nem tekinthető kiérlelt megoldásnak, fontos átmenetet képez a képi szituáció vagy a jelenetek felé. Ugyan egyértelműen több alakot vizuálisan egyesítő kompozíciót alkot, de az is igaz, hogy nem tekinthető vizuálisan egyetlen komplex képjelenségnek. A sok kis képecske a képregényekhez hasonlóan lett összefűzve, ezért kiváló példa arra, hogy miként jöttek létre az első szituatív képjelenségek, s miféle feltételeknek kellett megfelelniük.

² Ritka, hogy a mintakép konkrét képalkotás legyen, általában az egyes képalkotók elméjében felbukkanó, azaz privát elemképekként működnek. E kép egyik jelenete, amelyen a király legyőzi ellenfelét, igazolhatóan a később uralkodó fáraók ikonográfiai mintaképévé vált. Nincs szükség arra, hogy a képalkotó tisztában legyen azzal, miféle mintaképek vezérlik alkotásakor. Ezt a későbbiekben a művészettörténet is feltárhatja.

képen azt értem, amikor a mintakép nem ismert és valóságos képalkotás, hanem az alkotók tudatában jelenik meg egy kivetítésre váró kép. Ebben az esetben viszont egy olyan kultúrtörténetileg is ismert és jelentős műalkotást helyezünk górcső alá, amely sokáig volt az egyiptomi kultúra legjelentősebb valóságos mintaképe.

Mielőtt e képalkotás segítségével rátérnénk a *situatív képtípus* ismertetésére, néhány szóval leírom, mit kell situatív képjelenségen érteni. A *situáció* szónak a képekre való alkalmazásakor nem kell másra gondolnunk, mint amit e szó egyébként jelent, hogy a képjelenségen egy *situáció* bontakozik ki a néző tekintete előtt. E képtípusra jellemző, hogy több alak valamilyen interakció részeként működik. Az egyes figurák vizuális közössége a cselekvések és léhelyzetek eltérő módozatait valósítja meg. Ebben a közös cselekvésben mindegyik alaknak megvan a maga szerepe. Legalább két vagy több figura képi jelenetet alkot, vagyis a *situáció* egy jelenetben válik vizuálisan észlelhetővé. Akárcsak a valóságban, az egyes alakok nem ugyanazt a feladatot látják el, és nem ugyanúgy cselekednek. Ahol több figura ugyanazon funkcióban lép fel, ott olyan tömegjelenetet alkotnak, amelyben a kollektív erő bemutatása a figurák feladata. De éppen ezért válhatnak csak együttesen egy *situáció* alkotóelemeivé. Úgy vélem, a *situáció* kifejezés a nyelvi megközelítés következtében kialakult helyzet értelmezésére alkalmasabb, mint a *jelenet* szó, amely inkább a vizuális összefüggéseken keresztül igyekszik megragadni a jelenség összefüggéseit. A különbözőképpen viselkedő képi alakok mozdulataikkal, gesztusaikkal, a többi alakhoz való viszonyuk segítségével utalnak egymásra, kölcsönösen értelmezik egymást, és alkotnak új érzéki egységet. Ezt a közös megmutakozást és összefüggést nevezzük képi *situációnak*.

Előjáróban ennyi talán elég is ahhoz, hogy érthető legyen, miért ez a képtípus az, amely forradalmi változást hozott a képek előállításában és használatának módjában. Különösen az idolhoz viszonyítva feltűnő a jelenetté összeálló képalkotás életszerűsége, hiszen egy magában álló alak nem viszonyul más képi figurákhoz, s ennek megfelelően az idolk mindig közömbös testtartást vettek fel. A többalakos *situatív képjelenségek* megjelenésével a magukban álló idolk is átalakuláson mentek keresztül. Amíg korábban a pusztá jelenlétükkel demonstrálták a *lét teljességét*, a képi *situáció* általános elbeszélő megoldása arra kényszerítette őket, hogy maguk is a korábbiaknál életszerűbb helyzetekben mutakozzanak meg. Ez lehetővé tette, hogy bekapcsolják őket az emberi élet különböző jelenségeit megjelenítő képalkotásokba.

Nem mondunk ellent magunknak, ha azt állítjuk, hogy a *situatív képalkotások* megjelenése nem köthető egyetlen konkrét alkotáshoz vagy alkotóhoz. Eltérő kultúrákban különböző hatalmi és társadalmi viszonyok között szinkrón módon alakultak ki a fejlettség különböző fokán a *situatív képjelenségek*. Azonban mindegyikben közös, hogy belső társadalmi szinten, egymástól függetlenül, hatalmi elvárásra jelentek meg. Megjelenésük addig ismeretlen irányba vitte tovább a hordozófelületen rögzített képalkotások fejlődését. Mivel a *situatív képek* alkalmazása elsősorban a társadalom hatalmi hierarchiájától és elvárásaitól függött, ezért alig volt jelentősége a külső kulturális hatásoknak, más kultúrákból történő átvételeknek. A *situatív képjelenség* nem felváltotta a korábban egyeduralgoló idolt, hanem mellette új képi szerepben jelent meg.

Ennek az elméleti feltételezésnek bizonyítására talánom kellett olyan képköltést, amely már rendelkezik a szituatív képjelenségekre jellemző tulajdonságokkal, miközben még felismerhető benne a megoldások keresésének bizonytalansága, az idol elbeszélésellenessége és időn kívülsége. Mivel a szituatív képjelenségek létrehozásához és megértéséhez a korábbi idOLOKRA jellemző elvárásoktól és értelmezési módoktól eltérő gondolkodásra, érzékenységre és látásmódra volt szükség, erről a képtípusról azt gondolhatnánk, hogy csak több átmeneti fázisban formálódhatott ki és válhatott általánosan alkalmazható mintaképpé.³ Azonban, ahogyan a tudományokban a paradigmaváltás gyakran generációváltással történik meg, úgy a képköltés területén is a képi gondolkodásmód esetében – a történelmi intervallumot figyelembe véve – rendkívül rövid idő alatt ment végbe a szituatív képtípus megjelenése és általános elterjedése.

A centralizált és hierarchikus szerkezetű hatalom elvárása elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a többalakos, konkrét szituációra utaló, a hatalmi viszonyokat kifejező jelenetből álló képjelenség megtalálja a társadalomban a helyét. Az új képtípusnak különböznie kellett a már régóta alkalmazott idoltól, mivel más volt a feladata, felállításának helye és a megmutató személye.⁴ A képjelenségekre vonatkozó új elvárás magával hozta a képek formai és funkcionális átalakulását. Ennek következtében a megmutatóiktól megkülönböztethető képi megmutatkozásoknak kellett a szituatív képi keretek között új szerepkörben fellépniük. Az idOLOKNAK a korábbi pusztá önmegmutató jelenben állásuk helyett párbeszédbe kellett elegyedniük egymással, viszonyokat, összefüggéseket kellett kialakítaniuk, történetek, események szereplőivé kellett válniuk. Az elvárásoknak a megmutató pusztá jelenben állása és önmegmutatása már kevésbé volt kielégítő. Konkrét léthelyzeteket, eseményeket, történéseket, jeleneteket kellett bemutatniuk. E képi megmutatkozások a megmutatókat meghatározott szerepben és létállapotban ragadták meg. Nem a szereplők megmutatkozása, hanem a szerepeikben történő képpé formálásuk jelentette ennek a képi újításnak a lényegét. E változás következtében a képi jelenbe állítás a megmutató konkrét szereppé válásával alakult át.⁵

³ A legelső, még konkrét cél nélküli képi megjelenítésekről már több írásomban beszéltem. Mivel ezek a magukban álló, többnyire barlangok és sziklák falán rögzített, csontokból és kővekből kifaragott képi megjelenítések nem rendelkeztek ismert konkrét, közösségi céllal, s ezért nem tekinthetők idOLOKNAK sem, önálló képtörténeti kategóriát alkotnak. Keletkezésük története az emberi elme kialakulásának történetéhez köthető, az emberi fajnak ahhoz a képességéhez, hogy elméjében a jelenségek erőteljes képi nyomot hagynak, és képes azokat egy felületre kivetíteni, valamint eszközei segítségével rögzíteni. A testképekről és az egyéb felületeken rögzített képi jelenbe állításokról viszont a hordozófelület elpusztulása miatt semmilyen nyom vagy egyéb emlék nem maradt fenn.

⁴ Az idOLOK szellemek hordozói, s mint ilyenek, még nem tekinthetők a mai értelemben vett képköltésnek. Attól kezdve tekinthetjük a képi megmutatót képköltésnek, amikor ez a megkülönböztetés egyértelműen a nyelvben is elismerést nyert.

⁵ A képi figurák szerepjátéka nem új keletű jelenség, hanem az első képi szituációk megjelenéséig vezethető vissza. Nem a színházi dráma vagy a vígjáték hatott a hordozófelületen rögzített képköltésekre, hanem a valóságban fellelhető társadalmi szerepjáték jelent meg már a korai szituatív képjelenségeken is.

Attól kezdve, hogy a szereplő egy szituációban egy szerepet játszik el, a megmutató és a megmutatkozása között egy rés keletkezik. A megmutató mindig teljes mértékben önmaga egészletét jeleníti meg, ellenben képi megmutatkozása már csak egy meghatározott helyzetben és állapotban reprezentálja a megmutatkozót. A metafizikai értelemben használatos és a pusztán jelenben állásával önmagát reprezentáló lét helyét átvette egy létező szituáció. Az idol megmutatóként mindig azonos volt jelenben álló megmutatkozásával, minthogy az alak maradéktalanul magában hordozta a testét és a szellemét, s mindezt érzékelhetővé is tette. Ellenben a képi figura szituációba történő belépésével a megmutatkozás a megmutatkozónak az egyik aspektusává vált. Miközben a létezés valamely szegmensét vagy aspektusát érzékeltette, le kellett mondania a lét teljességéről. Ezzel párhuzamosan megjelent két új képalkotó elem is, a tér és az idő.

A valamilyen aspektusból történő megmutatkozás is feltételezi a megmutató egészletét, hiszen annak valamely általános vagy konkrét szeletét csak úgy reprezentálhatja, ha a maga teljességében (alak + test + lélek/szellem) jelen van. Ám nem feltételezi a megmutatkozásában a megmutatkozót minden tekintetben érvényes módon jelenlévőként. Miután a szituáció egy jelenetre redukálja a megmutató létezését, ennek a jelenetnek kell a létezés egészét is reprezentálnia. A szituációban a megmutató a megmutatkozót meghatározott szempontokból, konkrét összefüggésben és létszabályban teszi észlelhetővé, míg létezésének a szituációban nem megjelenített szempontjai és aspektusai csak nem látható módon, a megmutató észlelhető szituáltsága mögött, elrejtve lehetnek jelen. Ennek a nem teljes értékű, mégis az egész létezését képviselő jelenlétnek a képjelenség befogadója is tudatában van.

E változások leírása az első pillanatban talán bonyolultnak tűnik, holott egy rendkívül egyszerű jelenséget ragad meg. Nevezetesen azt, hogy a valóság értelmezésében az identikus dolgokról azok kapcsolataira, más dolgokkal, jelenségekkel való összefüggéseire, kölcsönhatásaira terelődött a figyelem. A képi gondolkodás azon aspektusa került előtérbe, amelyben az identikus létezők nem önmagukban, hanem viszonyaikban, egymásra vonatkozásaikban tárják fel tulajdonságaikat, képességeiket, a létezésben vállalt szerepüket. Ennek bizonyítására azon képtípus kialakulásának korából, amely elgondolásom alapján már a szituatív jelzővel illelhető, elemzésre és értelmezésre elsőként egy jól ismert, történetileg jelentős elbeszélő képsorozat választottam. Úgy gondolom, hogy e több önálló képi jelenetet tartalmazó, ám mégis egyetlen nagy elbeszélés és történet köré épült képek segítségével könnyen be lehet mutatni e képtípus jellemzőit, bizonytalanságait, átmeneti voltát, illetve a képi szituáció kialakulásának és működésének módját, jelentőségét. Látni fogjuk, hogy bár e képek képesek akusztikus beszéd vagy írott szöveg hiányában is elbeszélni a rájuk bízott tartalmak jelentős részét, még nem vált általuk teljessé a képi szituáció. A kép ezt követő története az egyre összetettebb és sokoldalúbb képi szituációk történetével azonosítható. Esetünkben a képjelenség alkotója nem egyetlen jelenetbe sűrítette össze a szereplőket, a megjeleníteni szándékozott történetek különböző helyzeteit, állapotait és cselekményeit. A megrendelő elvárása is olyan volt, hogy lehetetlennek tűnt egyetlen látványegységbe összeilleszteni mindent. A létezés időbeliségét

ugyanis a hordozófelületen rögzített képalkotások a mozgókép megjelenéséig a sok erre irányuló kísérlet ellenére is hiányolni voltak kénytelenek. Az általunk elemezni kívánt képalkotás különálló kis képi jelenetekbe történő szétszórása jól jelzi, hogy e képalkotás még egy átmeneti megoldásnak tekinthető. Sem a kép megrendelője, sem alkotója nem vette számításba, mi az, amit egyetlen képi szituáció drámai erővel képes megjeleníteni és bemutatni. Még nem alakultak ki a szituációs jelenet kimondatlan és a vizuális megjelenítést szabályozó mintaképei és formai eljárásai.

Ebben az esetben tehát nem egy, már mintaképként megszilárdult, klasszikussá érett képtípust teszünk meg mintaképnek, hanem egy magát funkcionálisnak mutató használati tárgy felületén elhelyezett, több kisebb jelenetből álló képegyüttest. E képjelenségek együttesen a képeket hordozó használati tárgyról elnevezve a *Narmer király palettája* nevet viselik.⁶ Ez a szimbolikus funkciót ellátó „tárgy” már nem egy természeti képződmény, barlang vagy szikla, de még nem is egy épület fala, hanem egy hétköznapi használati eszközként vált ezen egymással tartalmi, azaz nyelvi kölcsönviszonyban álló kis képecskéknek hordozójává. Ennek következtében a jelenetek nem válhattak sem monumentálissá, sem drámaivá, ami hatásukat fokozta volna. Összetartozásukat elsősorban a palettán való elhelyezésük biztosítja és bizonyítja. A paletta úgy működik, mint egy kétoldalú falfelület. Már az első pillantás alapján is megállapítható, hogy az egyes kisebb jeleneteket rögzítő, és egymástól elválasztott képecskék közös célt szolgálnak. Nem alkotnak átfogó és zárt kompozíciót, azaz nem tekinthetők strukturális egységben elrendezett, részlemeiben kölcsönhatásban álló, összefüggő és zárt jelenetnek, amelyben minden szegmens ugyanazon elvárásból fakadó tartalom és szituáció részét alkotja.⁷ Önálló képkockákra vágásuk a képregényekre emlékeztet bennünket.

A *Narmer király palettájának* hordozófelületét közös közegként működtető képecskék sok mindent eláruló átmenetet alkotnak az egyetlen érzéki jelenetet kidolgozó szituatív képjelenség felé vezető úton. A képek mindegyike másként, más nézőpontból és aspektusból akarja elmesélni azt, amit a kép megrendelője elvárt a képalkotótól. Ez a tartalmi és az azt követő formai szétaprózódás azért következhetett be, mert a megrendelő elképzelése még nem állt készen a nagyobb képi hatás érdekében egy vizuális kompromisszumra. A nyelvi elvárásokat és utasításokat a képalkotó igyekezett minél pontosabban követni.

A monumentalitást ebben a korban elsősorban az idolképviselek. Az idolképviselek merevedett alakja, a jelenlét abszolutizálása és a létezés változásaitól történő távotartása a lét monumentális erejét volt hivatva demonstrálni. Hozzá

⁶ Az elnevezés tehát nem a képet, hanem az azt hordozó tárgyat nevezi meg, ami a használati tárgyak és a képek különös viszonyára irányította a figyelmünket. De arra is rámutat, hogy nem tudjuk a tárgyon felismerhető képi jeleneteket megnevezni, mert sem az egyes szám, sem a többes szám nem illik rájuk. Talán éppen ennek köszönhető, hogy az egyébként használati eszközként érdektelen tárgyat nevezzék meg a művészettörténészek, s ne a rajta található képeket tekintsék e jelenség névadójának.

⁷ Ez a megoldás analóg e korszak mítoszaival, amelyek szintén ebben a korban kezdtek összeállni egységes vallásos köntösbe bújtatott világgá.

képeket a képekben elbeszélte történet kicsinyes locsogásnak, mesemondásnak, a létezés részleteiben való elveszésnek tűnik. A mozgás és a cselekvés érzékeltetése felbontotta azt az örök érvényű formai egységet, amely a monumentalitás jellemzője. A mozdulatlanúságra merevedő és gesztusában felerősített póz a monumentalitás helyett patetikussá alakította át a megmutatkozást. A megmutatkozás formalizálása, meghatározott, kimerevített, időtlenséget sugalló pózba állítása is ennek a monumentalitásvágynak a kifejeződése. Az idolként magukban álló monumentalitását nem lehetett létrehozni a sokalakos jeleneteken, ahogyan ezt később a görögök tették, akik a történetekre épülő elbeszélő megoldásukkal gyakran ironizáltak isteneiken. A megjelenítésre szánt események sokféle megközelítési módja és különböző, kisebb rész témákra történő felbontása szintén megnehezítette, hogy monumentális kompozícióban lehessen őket egyesíteni. Igaz, feltételezhetően az elvárás is inkább az elbeszélést, semmint a monumentális hatást forszírozta, hiszen egy palettán nincs értelme monumentális hatást kelteni. Ennél fontosabb volt, hogy a „képregény” képes legyen szavak nélkül is elbeszélni valamely jelentős eseményt. A monumentális hatást a hordozófelület tárgyi volta mindenképpen akadályozta. Feltételezhetően nem a képalkotó ötlete, hanem a megrendelő elvárása volt, hogy ennyi mindent zsúfoljanak bele és mutassanak meg egy közös felületen egymás alá és mellé kényszerített kis képecskékkal. Azonban az vitathatatlan tény, hogy e képek alakjai már jelenetkékké szerveződve mutatkoznak meg, miközben szimbolikus szituáció szereplőiként léptek fel. A szimbólum képbe illesztése időben megelőzte a nyelv képbe hatolását, az elbeszélő szituációval vagy jelentéssel együtt pedig már rendkívüli erőt jelentettek. A nyelvileg generált értelem visszavonhatatlan helyet kapott a képalkotásokban.

Ez a formai megoldás egyben megalapozta ennek a hordozófelületen elhelyezett és ugyanakkor a taktilis térben kiállított átmeneti képtípusnak, a reliefnek a pozícióját. A plasztikus képalkotásokkal szemben a relief nagy előnye, hogy ha kis méretben kerül megvalósításra, könnyen szállítható.⁸ Mivel pedig ebben a korban minden képalkotást egyben ki is festettek, a színessége és a felülethez kötöttsége révén a falon elhelyezett síkfelületi képekkel is rokonságban áll. Ez a dekoratív és élénk színesség volt hivatva ellensúlyozni a jelenetek monumentalitásának hiányát.

A KÉPI SZITUÁCIÓ TÁRSADALMI FELTÉTELEI ÉS KIALAKULÁSA

Némely más tanulmányomban a szituatív képeknek több olyan jellegzetességét is bemutatom, amely előtte ismeretlen volt a képalkotások művészettörténeti értel-

⁸ Egyiptomban készültek nagy méretű, falakon elhelyezett reliefek is, amelyeket monumentálisra terveztek. Ezek azonban vagy kevés szereplősek voltak, mivel a sok szereplő csökkenti a monumentalitásérzetet, vagy ha sokszereplősre tervezték őket, akkor az elveszett monumentalitást a témával és a jelenet vadságával, heveségével, durvaságával igyekeztek ellensúlyozni. Minél több szereplő jelenik meg egy képjelenségen, annál kisebb hely jut számukra a rendelkezésre álló felületből. Amíg a szabadon álló plasztikus képalkotások (idolként) méreteinek csak a megmunkálható anyag, addig a többalakos felületen elhelyezett jeleneteknek és alakjainak a rendelkezésre álló épület falának, vagy mint jelen esetben a használati tárgy méretei szabtak határt.

mezésében. Mind között a legjelentősebb a szituatív képtípus megkülönböztetése a többi hordozófelületen rögzített képtípustól. Azt is igyekszem kifejteni, hogy a társadalmi viszonyok kialakulását és rétegződését miért és miként tekintem e képtípus feltételének. Könnyű meglátni, hogy a szituatív képtípus miben különbözik a korábbi korszakokban kialakult idoloiktól és a közösségi vagy társadalmi elvárásoktól mentes, bizonytalan funkciójú képképzőesektől. A plasztikus, taktilis térben elhelyezkedő képképzőesek sohasem voltak képesek a társadalmi szituációk meghódítására.⁹ A képi szituáció mindig a hordozófelületen elhelyezett képtípus sajátossága maradt. Ám igencsak messziről kell elindulni, hogy megértsük, milyen feltételek és adottságok mellett, valamint milyen elvárások nyomán alakult ki ez a képtípus. Az a több tízezer év, amely a barlangfestmények és a ma is ismert első magas képképző kultúrák között eltelt, azonos azzal az időszakkal, amikor kialakultak az első ember által faragott formában rögzített idolkok, majd ezt követték a nyelv által kidolgozott, a képképzőesekben vizuális formát öltő szimbólumok. Nem kellett sok idő ahhoz, hogy megfogalmazzák az első kerek történetekké összeálló keletkezésmítoszokat, elbeszéléseket, meséket, amelyek segítségével megalapozták az első világalkotásra képes hitrendszert, a vallást. Minden korszaknak szüksége van a társadalmat egységesen reguláló, az élet különböző területeit szabályozó formalizálásra, kánonok felállítására, mintaképek kijelölésére, amely felgyorsíthatja az intézményesülés folyamatát és a hatalmi viszonyok megszilárdulását. Egy másik feltételként kell megemlítenem a társadalmak kialakulása átmeneti időszakának szellemi forradalmát, amelyben a nyelvileg generált gondolkodás el tudott szakadni a praktikus gyakorlati ismeretektől, hogy létrehozzon egy képzeleti, nyelvileg kreált valóságot. Ennek nyomán álltak össze az egyes mesék, eredetmondák, az *aitiologikus* mítoszok, a különböző képzelet által kiszínezett történetek elbeszéléseinek egységes vallási rendszerré szervezése, aminek hatására a képképzőesektől is kezdték elvárni, hogy a pusztán jelenbe állítás mellett elbeszélő és leíró is legyen.¹⁰ Ha egy képen valamely mítoszokban szereplő alak felismerhetővé vált, ez már azt is jelentette, hogy bizonyos nyelvi tartalmak társultak hozzá, amelyeket nem lehetett észlelésekor figyelmen kívül hagyni.

⁹ Plasztikus képek között csak a modellek és a gyermekjátékok esetében fedezhetünk fel 2-3 figuránál többet. Ezek nem a köztéri vagy közösségi szobrok esetében megszokott szemlélésre és jelenbe állításra törekvő megoldások, bár kétségtelenül még egyértelműbben képesek a megjelenítő funkcióban fellépni, mint az idolkok vagy az egyéb képképzőesek. A gyermekjátékok a felnőttek világát hivatottak reprodukálni, míg a modellek többféle célra is alkalmasak. Gyermekjáték és modell formai szempontból gyakran egybeesik, minthogy mindkettő a taktilis valóság valamely megmutatókozójának kicsinyített újraalkotása. A gyermekek éppen úgy benne érezték a lelket és szellemet ezekben a kicsiny modellekben, miként a felnőttek a monumentális plasztikákban.

¹⁰ A sok szellemből és istenhítből az egyistenhitbe történő átmenetet a Bibliából jól ismerjük. Az egyistenhit azt meséli el, hogy a különböző történetek, mondák és mítoszok egy gondolati vezérfonal segítségével miként formálódtak meg egységes, a létezés egészét magába foglaló világgá. De a gyakorlati létezésben is megtaláljuk e folyamat megfelelőjét, hiszen a világ különböző pontjain elindult monumentális építmények bizonyítékként szolgálnak arra, hogy az egységesítés milyen hatalmas szerepet játszott az emberiség történelmében és a társadalmak kialakulásában.

Minthogy a nyelvi szinten szerveződő és önállósult szellemi szférának a praktikus hétköznapi tapasztalat gyakran alig siethetett segítségére, e képzeleti valóság a *hitre* támaszkodva „megszótte” azt a világot, amely felülkerekedett a hétköznapi létezés egyénileg vagy akár csoportosan megszerezhető, pragmatikus tapasztalatain. Ez a világ még sok tekintetben hiányos, lyukas volt. A hit szerepe volt az is, hogy kitöltse a tudásban és ismeretekben fellelhető hézagokat és egy történet összefüggéseiben egybefogja az egyes tagelemeket, amelyek a tudásban a környezővalóságra vonatkozó ismeretek tekintetében keletkeztek. A mitológiai alakok képi megjelenése – a nyelvi értelemmel és az időbeliséggel együtt – az összefüggések jelentőségének megnövekedésére utalnak.

A hit olyan nyelvileg megragadott, de részleteiben és összefüggéseiben nem kifejtett vagy kifejezett szellemi állapotot jelöl. Ebben a hívő személy a valóság bizonyos jelenségeihez való viszonyát általános lelki-nyelvi-tudati hozzáállásként reprezentálja. Minden hívő hisz hitének valóságosságában.¹¹ Amíg a nevek, a szavak mindig valamilyen tapasztalati jelenséghez, eseményhez vagy valamely személyhez kapcsolódtak, a hit olyan egyénileg megtapasztalható szellemi szinten működik, amelynek nincs a taktilis valóságban megfelelője. Ezt az isten szónak a szellemi létmódba utalása is igazolja.¹² Az istenek nem úgy érzékelhetők, mint az anyagi-tárgyi valóság, bár érzékelhetővé tudják transzformálni magukat. Bármiben lehet hinni, és párhuzamosan sok mindenben hiszünk is, hiszen életünk olyan szituációkból tevődik össze, amelyeknek az előzetes megértésére nincs lehetőségünk. Elsősorban egymásnak, a *Másik* szavának igazságtartalmában, a szavaiban fellelhető szellemben hiszünk, minthogy e hit nélkül a kommunikációnak semmi értelme nem lenne. Ezért képezheti a hit a gyakorlati életünknek is szerves részét. A hit szó jelzi, hogy amit evvel a kifejezéssel jelölünk, az a nyelvi képességünknek alapvető alkotóeleme. Amikor a *Másik* által kommunikáltakat elfogadjuk igaznak, illetve valóságosnak és helytállónak, egy olyan viszonyba bonyolódunk bele, amelyben a témára vonatkozóan nem rendelkezünk érzéki adatokkal és bizonyítékokkal, és ezért rászorulunk a *Másik* által kommunikált információkra. Saját ismereteinket és tudásunkat

---

¹¹ A hívő a hitét valóságként értelmezi és éli át. Ezért attól semmiféle tántoríthatja el. Az efféle hitekre jellemző, hogy a nyelvben megjelenő gondolatoknak és képzeteknek az érzéki valósággal szemben elsőjeget biztosítanak. A világ képzete abban emlékeztet a szimbólumra, hogy ahhoz hasonló tulajdonságokkal rendelkezik. Egy személy világát lehetetlenség bemutatni vagy reprodukálni, erre az adott személy maga sem képes. Ez a szó nem a valóságot, hanem egy nyelvileg megalkotott, de csak szellemi képzelet szintjén létező, a maga által hirdett teljességében megismerhetetlen jelenséget jelöli. Sohasem jelenik meg minden szerkezetét alkotó eleme egy időben, hanem csak valamely adott helyzetben lényegesnek vélt részelemeivel, azaz kibontatlanul, levezetetlenül reprezentálja magát.

¹² Érdekességként kell megemlíteni, hogy amint ez a láthatatlan és szelleminek tekintet létmód fizikai értelemben konkrétta (erővé, energiává, fotonná, neutrínóvá stb.) vált, azonnal elveszítette vallásos karakterét. A fizikai világ részeként az erő, energia és egyéb nem anyagi természetű, de az anyaghoz kapcsolódó jelenségek a vallásos hit számára használhatatlanná váltak. Ugyanakkor nem tették érthetőbbé az istenekre jellemző szellemi létmódot.

*Mások*éval egészítjük ki. Ennek feltétele a *Másik*ba és a nyelvbe vetett bizalom, ami egyben a társadalmi létet is megalapozza.

Ha a magasan szervezett és összetett, rétegekből álló társadalmak kialakulását nyomon követjük, akkor a nyelvhasználatban is azt látjuk, hogy az abban kibomló szellemi szint jelentőségének megnövekedésével egyre több kisebb-nagyobb települést egyesítő közösségekben elterjedt kollektív hitek léptek a korábbi kisközösségek vélekedése, eltérő szellemi hagyományai, szokásai és a személyesen megszerezhető gyakorlati tudás helyére. Az ókor kezdetén a városok lélekszáma gyors növekedésnek indult, és erejük megnövekedésével egyre nagyobb területeket vontak ellenőrzésük alá. Az egyes társadalmak csak a hatalom centralizálásával és erőszakos hatalomgyakorlásával voltak képesek a kialakulófélben lévő társadalmi viszonyokat egyensúlyba hozni és közös mederben megtartani. Ez – ha nem is ugyanabban az időpontban, de – a nagy forrongások, társadalmi és kulturális megformálódások és átalakulások kora volt jóformán az egész földön.

A mind nagyobb, önmagukat megszervező emberi közösségek sokféle társadalmi létformát, szokást, formai megoldást és szabályt dolgoztak ki, de a hatalom szerepére vonatkozó lényegüket és szerkezeti felépülésüket tekintve a fenti feltételek alapján tulajdonképpen nem különböztek egymástól.¹³ A társadalmi viszonyok kialakulása azzal járt, hogy nagyobb és erősebb emberi közösségekben koncentráldott és erősödött meg egy magának kiváltságokat kivívó vezető réteg, amely maga alá gyűrte a nagyrészt már mezőgazdaságra áttért vagy valamilyen ipart, kereskedelmet űző szélesebb közösségi rétegeket.

Ebben az időszakban az ember által alkotott képzalkotások társadalmi státusa gyakran többféle jelentést is hordozhatott.¹⁴ Némáságuk, magukba zártságuk, környe-

¹³ E megállapítások csak akkor válhatnak érvényessé, ha elfogadjuk, hogy a magasan szervezett és centralizált társadalmak kialakulása a közösségi fejlődés újabb láncszemének tekinthető a korábbi kisebb közösségekhez képest. A társadalmak nagyobb potenciálja többek között abban állt, hogy a különböző feladatokra nagyobb erőforrásokat voltak képesek koncentrálni, megszervezni és mozgósítani. Ennek jó példái azok a világ különböző területein felfedezhető monumentális kőépítmények, amelyeket csak nagyobb emberi közösségek összefogásával lehetett létrehozni. Az ilyen munkák is alkalmasak voltak arra, hogy a kisközösségeket egyesítsék egy átfogóbb és központosított hatalom alatt.

¹⁴ A szaharai sziklákon megtalálták azokat a képeket, amelyeket az egyiptomiak ősei készítettek, akik egyszerű körülmények között élő marhápásztorok voltak. E képek jelzik azon civilizációs változásokat, amelyek később bekövetkeztek. A jelenetek jól példázzák, hogy már a pásztortársadalomban is megkezdődött a közösségeken belüli viszonyok differenciálódása, a gazdasági-társadalmi viszonyok nyomán a rétegződés. A mai Törökország területén található kőépítmények némelyike (Göbekli Tepe) még jelentős mértékben vadászó és gyűjtögető életet élő közösségek alkotása volt. A kőlapokon magukban álló állatalakok nem alkottak egységes szituációt. Az építmény hozta őket össze egy közös helyszínen, mintegy megelőlegezve a társadalmi formát. E képi megmutatkozások mindegyike megőrizte önállóságát. De mivel egy közös cél érdekében épült építményen lettek elhelyezve, jelenlétüket egy szimbolikus cél tartotta egyben. Nem tekinthetők egy konkrét képi szituáció alkotóelemeinek, minthogy nem egy jelenet vagy meghatározható szituáció részei, de az nem kétséges, hogy mindegyikük egy ma már felderíthetetlen szellemi jelenségesség kifejeződése. Azonban nem minden korai civilizáció készített képeket (idolokat),

zetükkel szembeni közömbösségük miatt alighanem némi bizonytalanság is gyakran övezte a képi jelenbe állításokat. Előfordult, hogy a korábbi elvárások és célok elsorvadtak vagy felszámolásra kerültek, miközben az újak még nem mindig alakultak ki. Az idolk mellett egyéb képi feladatok is formát nyertek. Például az egyes közösségek totemállatnak kőbe faragása. A nyelvet és a szellemi tartalmakat ellenőrző személyek (varázslók, sámánok, papok) voltak a vallássá fejlődött hitrendszer képviselői, akik a különböző különálló történeteket és babonás hiteket idővel kanonizálták, és némely esetben egyesítették is egy többé-kevésbé összefüggő hitrendszeré, hogy azok e folyamat eredményeként ellentmondásmentes világot alkossanak. A hit és a gyakorlati tudás között létrejött keskeny területen indult fejlődésnek azon tudásmód, amelyből idővel a filozófia és a tudományok kialakultak. A megfigyelés és a szellemi elvonatkoztatás összeillesztésével keletkező tudásmód és ismeretek segítettek azután a monumentális építészetet, és a városok területének a belső és külső határait fizikai munka közbeiktatása nélkül, a matematikai geometria és modellek segítségével kijelölni.

A közösségi és az egyéni képzetek és hiedelmek meghatározott irányba terelését már kialakulásuk kezdetekor irányításuk alá vonták a közösség által erre a feladatra kijelölt személyek.¹⁵ Nem kizárt, hogy az első szimbolikus nyelvi képzetek alapján elrendezett képi összefüggések vizuális megformálása is az ő feladatuk volt, vagy legalábbis az ő elvárásait tükrözte. De amíg nem formálódott meg a közösségekben e mágikus szellemképzetekkel szemben egy profán hatalmi szerkezet, nem volt egyértelmű, kinek a céljait szolgálják a prevallásos hitek és azt a taktilis valóságban ceremóniák segítségével észlelhetővé és ezáltal valósággá alakító szokások. Az első törzsi közösségekben létrehozott képalkotások még nem nyíltan szolgáltak hatalmi célokat. Ezek talán még olyan egyéni kezdeményezések lehettek, amelyek – legalábbis egy részük – nem konkrét céllal, hanem pusztán a hagyományokat követve készültek. Lehetséges, hogy alkotóiknak nem volt semmilyen konkrét közösségi vagy egyéni hatalmi célja.¹⁶ Azzal azonban ma már tisztában vagyunk, hogy az ős-

---

vagy ha mégis, akkor azokat romlandó anyagból készítették, és ezért nem maradtak fenn. Ez azt bizonyítja, hogy a képek alkotásának szokása gyakran megszakadt és újraindult az adott közösség szintjének és elvárásainak megfelelően.

¹⁵ A varázsló vagy sámán olyan egyén volt, akire a közösség rábízott bizonyos feladatokat. Például a holtak lelkével való kapcsolatot, a gyógyítást, jóslást stb. A közösségen belül a szellemekre vonatkozó tudás ezáltal fokozatosan egyetlen személy kezébe került. Eközben a közösségi gyakorlati tapasztalattal szemben felszínre kerültek az egyéni képességek. Mivel a különleges képességekkel rendelkező személyek kezében volt a szellemi hatalom, ők rendelkeztek a mítoszokból, mesékből kialakult vallásos képzetekkel és irányították a közösség hitét, akarva-akaratlanul is manipulálva azt.

¹⁶ A korai képalkotások egyes darabjai éppen úgy, mint korunkban, nem meghatározott szellemi vagy praktikus, gyakorlati céllal készültek. Talán csak a pszichológia lenne képes kideríteni, mi készíti a gyermekeket arra, hogy rajzoljanak. A lehetőségeket kell elsőként megemlítenünk, hiszen a rajzoláshoz elengedhetetlen eszközök, a képhordozó felület és a nyomhagyó eszközök, a szén, a ceruza, az ecset stb. hozzáférhetősége lehetőséget nyújt arra, hogy a gyermek képzeletének vizuális képeit az említett eszközök segítségével kivetítse magából egy felületre.

közösségi forma az emberek csoportjának teljes egyenlőségen alapuló életmódjaként, ha ugyan valaha is volt ilyen, sokkal hamarabb felbomlott, min korábban hitték.¹⁷

Közhelyként hat, hogy a már megformálódott társadalomban a korábbi képhasználati mód mellett azért jelentek meg újabbak, mert kitágult a képek alkalmazásának területe. Feltehetőleg eleinte főleg a képi jelenbe állítás értelmezése gazdagodott új lehetőséggel.¹⁸ Az ember által megformált alak egyre újabb szellemnélvényeknek adott otthont. A képi jelenbe állítás használatának kitágítására tett kísérletek azonban mindaddig nem hozhattak áttörést, amíg ezek az elvárások nem konkretizálódtak. A többszereplős és önálló szerkezetre szert tett képalkotások csak a társadalmivá válás folyamatának betetőzésével jelentek meg. De az olyan, megítélése tekintetében még nem is teljesen képnek tekintett képtípushoz képest, amilyen az idol, az új típusú képeknek nem volt konkrét és véglegesen kijelölt helyük a közösségben.¹⁹ Mindaddig, amíg a számukra kijelölt hely nem a közösségen belül lett kijelölve, ezen idolkok vagy idolszerű plasztikák működése nem szakadt el a környezővalóságtól, hogy önálló szellemi létszintet alkosson a templomban, az oltár előtt vagy a számára kijelölt épület előtt.

A társadalmak centralizálása a formalizálás azon módja, amelyben az erők egyesítésével lehetett a hatalmat kisajátítani.²⁰ A hatalmi helyzet megszilárdítását attól

¹⁷ Nincs olyan emberi közösség, amelyben nem jön létre valamilyen szempont alapján az egyedek közötti differenciálódás. A megkülönböztetésre feltehetőleg elsősorban a közösséget súlytó ínséges időkben került sor, amikor a közösségnek döntenie kellett, ki egyen vagy maradjon életben, és kit képes a közösség nélkülözni. Amikor azonban társadalmi differenciálódásról beszélünk, akkor elsősorban a javak nemek közötti megosztását és a munkamegosztásból fakadó megkülönböztetést vesszük alapul. Habár a XXI. század első felében a túlzott feminista nézetek következményeként a nemek közötti munkamegosztást tagadni illetl, valójában aligha lehetett minden tekintetben egyenlőség a nemek között. Például a vadászaton a várandós nők és a kisgyermekes anyák nem vehettek részt, mivel szoptatniuk kellett, és a nagyobb gyerekeket is el kellett látniuk. A nagyobb fizikai igénybevételt igénylő vadászat helyett a gyűjtögetés, ruhakészítés stb. nagyobb kitartást igénylő feladatát látták el.

¹⁸ Több képi alak egyetlen hordozófelületen történő elhelyezése még nem tekinthető jelenetnek vagy szituációnak. Ha a román kori templomok vagy a gótikus katedrálisok homlokzatára gondolunk, amelyen gyakran több szoboralakot helyeztek el, egyértelművé válik, mit értünk közös szituáción vagy jeleneten. A homlokzat szobrokkal történő díszítése egymástól elválasztott, különálló alakok csoportját hozta létre, s nem egy a taktilis valóságból ismert szituáció képi jelenetként történő rögzítését. Ugyanez a helyzet, ha az antik római medencék szélén körben felállított szobrokra gondolunk, vagy olyan alkotásokra, amelyen több szimbolikus figura helyezkedik el, amelyek nem fizikai viszonyra emlékeztető mozdulatok által nyerik el értelmüket és tesznek szert jelentésre, hanem azon nyelvi értelem által, amelyben a jelenlétük tartalommal válik, de amit a vizuális egység nem követ.

¹⁹ A legtöbb esetben még mindig a természet volt az a közeg, ahol képeket helyeztek el, de már létezett a közösségi terekben elhelyezett képi megmutatkozás is, ahogyan ezt a törökországi Göpekli Tepe és az izraeli Motza nevű kisváros közelében feltárt ősi, 9000 éves épületmaradványok is igazolják.

²⁰ A városok eredendően centrális képződmények voltak. A további központosítást a több várost egybefogó szövetségek vagy egy kiemelkedő erőt képviselő város hatalma alá kerülése jelentette, amely hamar elvezetett a birodalmak kialakulásához.

várták, hogy kiemelkedő pozíciót, kiváltságos helyzetet és hatalmat biztosítottak a közösség döntéshozójának. A centralizálás kihatással volt a képalkotásokra is, minthogy azokat is igyekeztek a központi akaratnak alávetni. A megrendelő többé nem a közösség volt, hanem a hatalmat gyakran despotaként gyakorló személy. A szellemi centrumok kisajátítása pedig tovább növelte a profán hatalom erejét. Az egyes képi megmutatkozások a pusztá magukban állással nem tudták követni a társadalommá válás során keletkezett új viszonyokat. Fordulatot kellett végrehajtani a képek alkalmazásában és értelmezésében annak érdekében, hogy – és ez talán paradoxonként hat – a képi jelenbe állítást alkalmassá tegyék a társadalommá átalakult közösségi létforma követésére. Olyan képalkotásokat kellett létrehozni, amelyek egyrészt megítélés szempontjából rendelkeznek az idollokba vetett hittel, másrészt a hatalom nyelvi elvárásait is képesek kielégíteni. Ez a profán és a szent viszonyában új helyzetet teremtett, mivel a szent idol volt hivatva igazolni a profán hatalom igényeit és társadalommal szembeni elvárásait. Ahol erre mód nyílt, ott a hatalom a már meglévő szellemi centrumot igyekezett kisajátítani (istenkirályságok), és a kétféle hatalmat egyetlen kézbe összefogni.

A közösségeken belüli és a közöttük kialakult kapcsolatok összetettebbé válása a nyelv gyors fejlődését és a közösség megőrzésében betöltött szerepének további megnövekedését hozta magával. Az akusztikus, vagyis a beszélt nyelv vált a kommunikáció fő eszközévé, de mert nem minden helyzetben volt megfelelő, kialakult az írás, amely a kommunikáció vizuálisan rögzített mediális eljárása, a hatalom központosítása a nyelvi kommunikáció jelentőségét tovább növelte. A nyelvi kommunikációnak és a képi jelenbe állításnak az írásban való fúziója azonban látszat, mivel az előbbi jelalapú, és nem jelenbe állító működésként valósult meg. Ez azt jelentette, hogy kommunikáció szempontjából értelmezve a jelenlétben rejlő lehetőségek tovább csökkentek. A leírt nyelvi szöveg csupán a kép hordozóját igyekezett a saját javára felhasználni. Segítségével az akusztikus nyelv semmivé foszlását igyekeztek megakadályozni és a szöveg időbelisége ellenében stabilizálni.

A nyelvet jelentőségének növelése érdekében a fizikai folyamatokkal és viszonyokkal egyenrangúvá kellett tenni, amit csak a szellem rejtett képességeinek igénybe vételével oldhattak meg.²¹ Az élet gyakorlati oldalán is végbementek ezek a változások; a hatalmi funkciókat részlegesen, alkalmilag és a tekintély felügyelete mellett ruházták át más személyekre (követekre, hadvezérekre, írnokokra, adóbehajtókra, építésvezetők-re stb.). Ez a nyelvhasználat diszkrét funkcionálását, de a kitágítását és a közvetettség formáinak kialakítását is jelentette.²² A társadalom egész szerkezete mediálissá vált,

²¹ A szellem jellemzője, hogy sem testtel, sem alakkal nem rendelkezik, létezése mégis bizonyítható. Ennek során alakult ki a nyelvnek a fizikai erővel egyenrangú erővel történő alkalmazása. A felavatás, az átok és az áldás, az eskü és a fogadalom olyan, ma is alkalmazásban lévő nyelvi maradványai ennek a korszaknak, amelyek bizonyítják, hogy a nyelvet miként lehetett olyan szellemi erőként alkalmazni, amely egyenrangúnak mutatkozott a fizikai cselekvéssel. De azt is bizonyítják, hogy a szellem szó jelentése a nyelvhasználatban a lélekkel mély összefüggésben alakult ki. A nyelvben formálódott meg, de a lélekhez kötődött.

²² Mivel a nyelv minden képessége ellenére láthatatlan marad, és minden, ami elhangzik semmivé válik,

ami azt jelenti, hogy minden a közvetítések láncolatával valósult meg. Az állatok lehetőségétől eltérően, az embernek az egyes közösségek közötti konfliktusok megoldásában – erejük demonstrálása mellett – a differenciáltabb kapcsolatok kialakítására alkalmasabb nyelvi kommunikáció is a rendelkezésére áll. Ennek jelentősége az írás alkalmazásával csak még tovább növekedett. A nyelv a végletek közötti köztes megoldások eszközeként működik, amely a gyakorlati életben letompíthatja a feszültséget, finomíthatja és differenciálhatja a viszonyokat. Segítségével a pusztá agresszió és erő alkalmazása helyett olyan megoldások születhetnek, amelyek nem okozzák egyik részt vevő fél pusztulását sem, s növelni képesek az egyének és a közösségek együttműködését. A nyelvi kommunikáció így nemcsak információközlésre, önkifejezésre, a konfliktusok elrendezésére is alkalmasnak mutatkozott.²³ Ám a nyelv ennek az ellenkezőjére is alkalmas. Az akusztikus beszéddel lelkesíteni is lehet. Fel lehet tüzelni, érzelmileg ráhangolni valamire, vagy egyenesen cselekedésre lehet biztatni másokat. A nyelv hol kitágítja, hol lecsökkenti az emberi viszonyokban az érzelmi amplitúdót.

A még széttagolt, kisebb-nagyobb közösségeken belüli rétegződés következtében a nyelven és a gondolkodáson belül is folytatódott az absztrakciós folyamat, és megformálódott a szimbólumokra épülő, a közösséget egy szellemi szint kialakulásának irányba terelő gyakorlati valóság. Az élet bizonyos területein a látás és általában az egyén érzéki tapasztalatának jelentősége a kollektív tudással és hittel szemben ennek arányában fokozatosan visszaszorult. Amíg a korai emberi közösségekben a környezővalóság megismerésében és kihasználásában a vizuális tapasztalatnak általános volt a jelentősége, a munkamegosztás kialakulásának időszakában ez a képesség is specializálódott, és a társadalmi erők megosztásának megfelelően, a korábbiaktól eltérő módon került alkalmazásra. Másként látott és bizonyos értelemben mást is láttatott a hatalmat gyakorló uralkodó, mint a katona, vagy mint a kézműves, a bányász, a hajós és a kereskedő, a földműves, a rabszolga. Előfordult, hogy a céljaik sem estek egybe. *Másként látás* egyben gyakran *mást látást* is jelent. A társadalmon belüli differenciálódás tehát a vizuális érzékelést sem hagyta érintetlenül. A gyakorlottság minden területen különleges érzékenységet biztosított az egyénnek. A mesterember az általa készített tárgyakra érzékenyebben reagált, s bár Platón szerint nem a készítője, hanem a használója dönti el egy-egy eszköz vagy tárgy minőségét, valójában a speciálisan annak a tárgynak az előállítására szakosodott mesterember szeme élesebb a tárgy előállítása és használatának feltételei szempontjából, mint a tárgyat alkalmazó. A mesterember ugyanis minden általa készített tárgyat használó személy elvárásait képes kielégíteni.²⁴

---

mellette más eszközökre is szükség volt a hatalom rendszerének kiépítéséhez. A megbízások, kijelölések, beavatások stb. rendszere tárgyasította a nyelvi szintű viszonyokat. A pecsétek, megbízólevelek, jelvények stb. olyan eszközei a hatalom részleges átruházásának, amelyek megerősítették a nyelvi szinten megformált viszonyokat.

²³ Attól kezdve, hogy a föld benépesedett, és nem állt rendelkezésre több elfoglalható üres terület az emberi faj számára, folyamatos egymással szembeni konfliktus helyett, amely a fajt saját maga ellen fordítja, a közösségek belső viszonyai felé fordította. Ez tette lehetővé a közösségek és a társadalom fejlődését.

²⁴ Ebben a viszonyban is felismerhető az alkotó és a néző képértelmezésben való jelentőségének a

A látás ezen differenciálódása összetett, bár implicit módon volt hatással a képalkotásokra. A képalkotások tartalmi egységét és jelentésének egyértelműségét a befogadók tekintete veszélyeztette. Az idők korában efféle problémák aligha akadtak, az idol megítélésében nem voltak különbségek a közösségen belül. A társadalmakban a központi hatalom erejét viszont gyengítette a többféle nézőpont és látásmód. Amikor a hatalom kinyilvánítja önmagát, az akkor szerencsés, ha mindenkire egyformán hatással van.²⁵ Csak az a jelenség ellenőrizhető, aminek használata és értelmezése egyértelmű. A hatalom mindig erre a differenciálatlanságra törekszik, mivel ezt képes kezelni. Ezért a képi jelenbe állítások szituatív képjelenségekké válását nem minden tekintetben fogadták egyértelműen pozitívan. De mert a szituáció a hatalom önpropagandájának lehetőségét is magában hordozza, mégis alkalmazásra került.

Az őskorban, az emberi nem Földön történő szétrajzásának idejében a képalkotók figyelmének középpontjában a közösség életét meghatározó állati és az emberi vagy a szellemalak állt. Ez az érdeklődés azután idővel kiterjedt a környezővilóságra, valamint a dolgok – az anyag, a munkatevékenység – és az emberek közötti viszonyra is. Minden identikusnak tekintett jelenségről azt gondolták, hogy Egészlete akkor teljesül, ha a formája mellett rendelkezik anyagi létmóddal és lélekkel is. Ennek ellenére ezek a formák nem jelenítettek meg emberi alakokat.

A társadalmakon belüli viszonyok összetettebbé, differenciáltabbá válását jól jelzi, hogy ebben a korban olyan új, az életet megkönnyítő eszközöket és tárgyakat fejlesztettek ki, amelyek a közösségek különböző rétegeinek létviszonyát képes volt térben és időben nem mások terhére kiterjeszteni. A legnagyobb problémát az egyes közösségeken belül és közösségek között a rendelkezésre álló földterület szűkössége jelentette.²⁶ Az állatok territóriumához hasonlóan közöttük is harc kezdődött a föld

---

dilemmája, hogy ugyanis a képalkotó elképzelése vagy a néző észlelése dönti-e el a képalkotás értelmét és minőségét. Ezen nem is kell csodálkoznunk, hiszen a görögöknél a képalkotókat is sokáig egyszerű mesterembereknek tekintették.

²⁵ Ez a nézet már az első társadalmakban is irracionális elvárás volt, mégis évezredekig tartotta magát. Napjaink diktatúráiban is jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a cselekvések egységén túl a nézőpontok is egységesek legyenek.

²⁶ A nagy kirajzás korában, amikor az ember elterjedt a bolygón, s meghódította az összes elérhető kontinenst, még a könnyebb megélhetőség ígérete is új területek meghódítása felé hajtotta az emberi közösségeket. Attól kezdve, hogy a folyamat megállt, mert az ember új területeket vagy csak a többi közösség kárára tudott megszerezni, vagy másféle értelemben felfogott területfoglalásra kényszerült, az egyes közösségek kénytelenek voltak az egymás mellett élés normáit szerződésekből is kidolgozni. A racionális, de nem effektíve területnövelő megoldások egyike volt a termelékenység fokozása, amely a rendelkezésre álló területek jobb kihasználását tette lehetővé. Ez fordította az emberek figyelmét a tér meghódításának egyéb módzatai felé. A későbbi évszázadokban a képek is ennek a területszerző és kibővítő folyamatnak a részét alkották. Példaként említhető a Római Birodalom, amely folyamatosan igyekezett területeket meghódítani, ám a területek megszerzése hatalmas erőforrásokat kötött le, s egyre nehezebb volt azok megtartása is. A rendelkezésre álló tér – nem racionális, de nem is irracionális – kibővítésére azonban többféle, nem a taktikus téré irányuló eljárás is létezett. A képi tér mellett a személyiségek „belső világa”, a múlt megisme-

megszerzéséért, megtartásáért és hasznosításának mikéntjéért. A munkamegosztás a közösségek között is kialakult, aminek nyomán beindult a távolsági kereskedelem.²⁷

A mindennapok közösségi viszonyai megkövetelték, hogy az időbeli és a térbeli távolságokat a lehetőségekhez mérten felszámolják, vagyis a távolit, ami hatással volt a jelen állapotára, érzékileg is bevonják a jelenlétebe. Mind a képi jelenbe állítás, mind a nyelvi kommunikáció ezen célok legfontosabb eszközeinek tekinthető. A *távolságok eltávolítása* a taktilis valóság olyan területein vált jelentőssé, mint a kereskedelem, szellemi téren a jóslás, a hatalom önérvényesítése, például az ajándéknak nevezett adók behajtásával. Ezen helyzetben és elvárások nyomán született meg az írás, amely a térbeli és időbeli távolságok legyőzésének új nyelvi eszközként funkcionált.²⁸ A képi jelenbe állítás ugyanis többnyire nem használható a főleg nyelvi információk rögzítésére, illetve a szellemi szinten jelentkező hiányok pótlására. Márpedig a nyelvi információk jelentős és lényegi részét minden igyekezet ellenére sem lehetett képileg megjeleníteni. Szükségessé vált a folyamatos jelenben való megőrzés vagy a jelen számára való információk megszerzésének nem képi módon történő kidolgozása.

Lényeges megjegyezni, hogy a központilag megszervezett társadalmak kialakulásának korában már régen túl voltak az idolképzésének időszakán. A szent helyeken vagy szentélyekben felállított szobrok (idolképzés, bálványok, totemek, fétisek stb.) már nemcsak szellemi létezőket, isteneket, de a hatalmi elvárásoknak megfelelően egyre gyakrabban uralkodókat és más, a társadalom számára jelentős személyeket is megjeleníthettek. A társadalmakban formálódott meg az önálló szellemi szféra.

---

rése, az eposzok, mondák, elbeszélések, a képzelet és a képi terek, valamint a képköltészeket nyelvi megjeleníteni képes *ekphraszisz* is általánosan használatos eszközei voltak a tér különböző módon való kitágításának. A tér hatalmi meghódítása mellett a különböző módokon megragadott tereknek jelenbe állítása is része volt a térért való küzdelemnek.

²⁷ A kereskedelemben megjelenő időtényező, vagy a jövőre vonatkozó jóslatok, a hatalmi viszonyok bizonyítása stb. olyan területei voltak a korszak emberi közösségeinek, amelyek a társadalommá szerveződésben játszottak jelentős szerepet. A háborúkkal ellentétben a közösségek közötti viszonyok kompromisszumos megoldására diplomáciai eszközként a nyelvi kommunikáció tűnt a legalkalmasabb eszköznek. Az uralkodóknak egyensúlyozniuk kellett a belső és a külső nyomás között.

²⁸ A késő őskorból a történetiség, vagyis az írásbeliség korszakába (i. e. IV–III. évezred) való átmenet kusza és sokféle alakban megmutatózó, egymástól egyes jellegzetességeiben eltérő képfejlődési fázisainak bemutatása helyett – ami csakis hiányos és szakadozott lehet – a kép egyik korábbi alapfunkciójából és formájából egy másikba való átmeneti helyzetét szeretnénk egy markáns példával illusztrálni. Előtte azonban még meg kell említeni azt is, hogy a társadalmak hamarabb alakultak ki, mint ahogyan az írás megjelent, de ezen eszköz hiányában minden valószínűség szerint megrekedtek volna a fejlődésnek egy alacsonyabb fokán. Elsőként nem a hatalmi viszonyokban jelent meg az igény az írásra, hanem a társadalom azon rétegében, amely számára az idő és a térbeliség tényezője a legnagyobb jelentőséggel bírt, a kereskedelemben. A kereskedő kölcsönügyletei, az adósság bizonyítása, a mennyiségek mérhetősége, az elszámolások határideje stb. olyan tényezők voltak, amelyekhez egy olyan elvont, a verbális nyelvhez hasonló jeleken alapuló viszony kialakítására volt igény, amely a verbális beszéddel szemben nem válik az időben semmivé. Ezt jelentette az írás, amelynek megjelenése a képi alkotásokra is jelentős hatással volt.

Új igényként merült fel a képalkotásokkal szemben a pusztá jelenbe állításon túl például a szórakoztatás, a hagyományokat őrző eljárás, a mítoszok történeteinek elmesélése mellett az elbeszélések alakjainak vizuális megformálása. A vizuális jelenbe állítás nemcsak érzékelhetővé tette az ilyen figurákat, de testi valóságot is kölcsönzött nekik. Emellett a képek egyik feladatává vált az érzékszervek bevonásával a szem „elkápráztatása”, a közönség lenyűgözése is. Az efféle konkrét feladatokra az idolek nem voltak alkalmasak. A társadalmisított és a vallássá összeállt hitrendszer által kisajátított testkép²⁹ testbeszédként formalizálva megtalálta az új helyét a társadalomban, és viselkedési normaként épült be a kultúrába. A formalizált viselkedés metakommunikációs szerepet kapott, amit ráadásul implicit módon „olvasni” is lehet. Az akusztikus nyelvi értelem oly módon tolt a háttérbe a metakommunikációt, hogy az a vizuális jelenbe állításból a beszélt nyelvet jelekkel párhuzamosan melléktermékévé vált.³⁰ A metakommunikáció gesztikulációvá absztrahálódott, amelyet nem mindenki képes olvasni és értelmezni.

Az egyén viselkedését minden korszakban jelentős mértékben a társadalmi pozíciója határozta meg. A formalizálódott és normatív viselkedésé átalakult testkép és testbeszéd a korábbiaknál is nagyobb mértékben alkotta a közösségi létezés mindennapjainak a részét, s észrevétlen, de jelentést hordozó képszerű képződményként, vagy már az új funkciójának megfelelően, normatív viselkedési módként vett részt a társadalom működésében. Absztrakt változatából váltak ki a mozgáskultúra olyan formalizált, szabályrendszerbe állított és a mai napig élő formavariációi, mint a tánc, a pantomim, vagy az ezektől távolállónak tűnő és a mindennapi viselkedési normába tartozó köszöntés, a vallási, társadalmi és katonai felvonulások stb. Beszívárgott a harcászat tudományába is. Megjelenik az egymással szemben felvonuló hatseregek elrendezésében és elhelyezke-

²⁹ A testkép kifejezés helyett szerencsésebb lenne az alakkép kifejezést használni. Ez azonban meglehetősen idegenül hat. A fizikában minden olyan jelenséget evvel a szóval illetünk, amely egybefüggő, együtt mozog, és valamely érzékszervünkkel megragadhatjuk. A test kifejezés szűkebb értelmében az emberi testet jelenti. Ez a jelentése teszi lehetővé, hogy az alak pontosabb kifejezése helyett a test szót használhassuk. Valójában azonban nem a testet látjuk, hanem a kontúrja által körülkerített és a környezővalóságtól vagy abból kiváló, illetve vizuálisan elváló, jellemző formával rendelkező alakot.

³⁰ Mivel a testképből kialakult metakommunikációs gesztusok az egyes közösségekre jellemző metanyelvek voltak, egy természetes folyamatban váltak jelentés nélkülivé, illetve közvetetten értelmezhetővé. A gesztus a nyelvi kommunikációval és a formalizált társadalmi viselkedési formákkal szemben másodlagos jelentőségűvé devalválódott. A kommunikációt kiegészítő, de nem formalizálódott gesztikuláció olyan maradványa a metanyelvnek, amelyben a jelentés eltűnt, és csak a sokak számára már üresnek tűnő fizikai forma maradt meg. A gesztusok jelentésének értelmező olvasása implicitté vált, és miután a beszélt nyelvnek köszönhetően háttérbe szorult a jelentéshordozó képessége, többé nem lehetett konkrét jelentésfunkcióban áthagyományozni. Ennek következtében napjainkban az értelmezése már kivételes megfigyelőképességet igényel, de hasonlíthatnánk a képzőművészetben a XX. században elterjedt absztrakcióhoz is. A gesztusok értelmezésének feladatát a pszichológia vállalta magára. Az egyidőben jelenséget formáló gesztusok nem részleteikben, hanem az együttes alkalmazásuknak köszönhetően lehetnek kifejezők. Azonban évszázadokig az írók és a képjelenségek alkotói voltak azok, akik e mozdulatokat, gesztusokat, mimikát stb. beépítették leírásaikba és képeikbe, és megfigyeléseikkel továbbvitték értelmezésük hagyományát.

désében, a hadüzenetben és a megadás eljárásában. Megtalálható a hatalmi viszonyok reprezentációjába, a politikusok viselkedésében, de feltűnt a nemek közötti viszonyban vagy a cirkuszi produkciók és különleges attrakciók formájában, a tömegkommunikációs eszközök működésében is.

Miután a testkép korábbi funkciója, az értelmező-kifejező vizuális kommunikáció formalizálódott, és szerepét nagyrészt átvette a beszélt nyelv – elsősorban mozgáskultúráként –, beépült a társadalom mindennapjaiba. Am ettől kezdve egyedül a hordozófelületen rögzített vagy a felületének megformálásával előállított képtípusok tűntek alkalmasnak arra, hogy a képi jelenbe állítás szerepét betöltsék. Leegyszerűsítve, de markánsan megragadva a történeteket, úgy is fogalmazhatunk, hogy a társadalmi elvárásoknak engedve a felületen vagy felületükben rögzített képek – a mitológiai történetek elmesélésekor – illusztrációként funkcionáltak. A testképpel és a testbeszéddel szemben ez a képtípus alkalmasnak tűnt a szélesebb és elvont értelemben vett reprezentatív funkciók bemutatására is. (Az illusztráció is a jelenbe állítás egy módja, amely segítségére van a nyelvnek abban, hogy az általa elbeszélteket vizuálisan segítsen megismerni.) Legnagyobb hátrányává és ugyanakkor egyben a legfőbb erényévé is e képtípusnak az vált, hogy rögzítettsége révén nem képes a formai változásra, az elbeszélés eseményének vizuális nyomon követésére, azaz nem alkalmas a nyelvi elbeszélésben elhangzókhöz vizuálisan folyamatosan igazodni. Ez azonban a hatalom szempontjából egy nagyon is kívánatos stabilitást, hogy úgy mondjam, „időtlen-séget”, örökérvényűséget, azaz egy lényeges metafizikai tulajdonságot kölcsönöz a képjelenségnek és annak, ami benne és általa megjelenítésre kerül.

A képjelenségnek ezért nemcsak a történetet vizuálisan kiegészítő megjelenítés vált feladatává, hanem azon szimbolikus funkciónak a reprezentatív bemutatása is, amely a társadalom létszerkezetére utal. Emellett a benne testet öltött értékek is a centralizált hatalom elvárásait fejezik ki. Mindezek együtt a társadalom szerkezetének stabilitását, a viszonyok és a jelen világot fenntartó tulajdonságok örökkévalóságát demonstrálták. Ezzel szemben az ember testjátékával előállított képei folyamatosan az ember halandóságára, a dolgok mulandóságára, időlegességére, *hic et nunc* mulandó jelentőségére, a létezés akcicens minőségeire figyelmeztetnek. Amit az emberi test a mozgásával, a pózáival, a gesztusaival, az arcmimikájával, s egész metakommunikációs képességével reprezentál, többnyire csak a jelen pillanatra érvényes, mint ahogyan az emberi élet is időben behatárolt. Azonban a kő vagy a fa, majd idővel a fém keménysége, ellenállóképessége és időtállósága alkalmasnak mutatkozik a társadalom jelen időbeliségén túlra mutató szerkezeti stabilitásának reprezentálására. Amit kőbe véstek, tartósan, nemzedékeken keresztül fennmaradt, és ugyanezt várták el a társadalom szerkezetétől is. Az ember az idő dimenzióját is eszközei segítségével hódította meg.

A KIVÁLASZTOTT KÉPEK: *NARMER KIRÁLY PALETTÁJA*

Az általunk elemezni kívánt alkotástípus létrejöttének feltételeit és jellemzőinek leírását itt lezárjuk, és áttérünk magának a kiválasztott képalkotásnak, a *Narmer király palettájának* az értelmezésére. *Narmer király palettája* az egyik legismertebb korai

relief, amely a művészettörténetben is kiemelkedő jelentőségűnek számít. Mivel meglehetősen ismert képalkotás, a rá vonatkozó tényanyagot és interpretációkat nem ismertetem, minthogy az internetes felületek sokaságán is elérhetőek, bárki utánanézhethet.

A paletta, az egységes, Alsó- és Felső-Egyiptomot magába foglaló, az egyiptomi társadalom keletkezésének korára tehető kőrelief, amely kiválóan példázza a társadalom és vele párhuzamosan a képalkotás fejlődésével kapcsolatos történéseket. Ezt a több kisebb képi jelenetből szerkesztett alkotást azért választottuk ki példaként elemzésre, mert átmenetet képvisel a pusztá megmutatkozásból az általunk szituatívnak nevezett képjelenség felé. A szilárd anyagból készült paletta felülete egyben tartja a képi figurákat és szituációkat. Nem tekinthetjük sem egyetlen képalkotásnak, sem különálló képek gyűjteményének vagy egymáshoz illesztésének, mert hordozója kívülről teremtett egységet az egyes jelenetek, szituációk és szimbólumok között. Ez azt jelenti, hogy nem mondhatjuk a paletta képeiről sem azt, hogy az egyetlen képalkotás, sem azt, hogy több önálló képpel van dolgunk.

Miközben az eltérő és önálló jelenetek képeit a paletta és a nyelvileg generált értelem egyben tartja, az egyes jeleneteket alkotója rafinált módon választotta el egymástól. Egyrészt erre a feladatra a földfelszint jelölték ki, másrészt a paletta tárgyi kiterjedésének kontúrját. Mindkettő alkalmasnak mutatkozott arra, hogy elválassza egymástól a nem közös szituáció figuráit, és egybekösse azokat, amelyek tematikusan közvetlenül összetartoznak. A paletta feladata, hogy az egész történetet és annak állításait vizuálisan észlelhetővé tegye, miközben az egyes szituációkat a jelenet alakjainak egymásra irányulása zárja össze. Feltűnő azonban, hogy e megoldással nem magukban álló idOLOkat választanak el egymástól, hanem szituációkat. Ugyanakkor e jelenetek alakjai még önmagukban nem minden esetben képesek magyarázatot adni saját szituáltságukról. A legjelentősebb, elhelyezésével és méretével kiemelt képi jelenetet, amely a többi képet is értelmezi, ki kellett egészíteni írásképpel, azaz egy hieroglifával. A földfelszín megjelenítésének a jellé változtatása egyáltalán nem tekinthető sikeres megoldásnak. Minden figura lába alá el kellett helyezni egy földfelületet szimbolizáló vonalat, hogy ne a levegőben lebegjenek. Az eltérő társadalmi jelentőséggel bíró alakok méretének megkülönböztetése miatt és/vagy a feltételezett térbeli távolságuk miatt a képalkotónak fel kellett számolnia a Föld felületének kontinuitását. Valójában efféle térbeli mélység és elrendezés kialakítása nem is volt a paletta alkotójának célja.

A szituációk némelyikén felismerhető a szimbolikus gondolkodás és látásmód. Ez azt jelenti, hogy az egyes képecskékből meglehetősen jól „kiolvashatók” bizonyos nem képileg jelenbe állított és nem is effektíve írásos nyelvi tartalmak. Önállóan is megálló képekből szerkesztett elbeszéléssel van dolgunk, amelyek – a jelenbe állítás feladata mellett – kielégítő módon mesélnek el, illetve jelenítenek meg nyelvileg értelmezhető tartalmakat is. A képek egymáshoz tartozásának jele az is, hogy minden kétséget kizáróan a már kialakult központosított hatalmat reprezentálják. Kompozíciójuk összetett, több alakot tartalmaz, és nem kétséges, hogy a nyelvi elvárásoknak alávetett. Ám teljesen egységes képi kompozícióvá, azaz vizuális szerkezetévé még nem

állnak össze, megőrzik önállóságukat és a hozzájuk tartozó jelentéseket. A nyelvi jelentést és tartalmat is magában hordozó „illusztrációval” van dolgunk, amely ugyanakkor egy jelentős lépést tett a tulajdonképpeni, azaz a zárt érzelmi egységet jelentő szituatív képek megformálása felé. A képek a felületen való szétszórtságuk és az egymáshoz való viszonyuk tekintetében absztrakt megkomponálásuk ellenére ugyanannak a képileg nem rögzíthető gondolatnak a különböző megoldásokat jelentő kifejezései. A paletta képeinek feladata nem az, hogy Narmer király hiúságát, gőgösségét, katonai erejét, kegyetlenségét, öntömjénező gondolkodásmódját, szerénytelenségét reprezentálják, hanem az, hogy mindezen tulajdonságai felhasználásával, de velük szemben a király személyének nagyságát fejezze ki.³¹ Az egyes képecskék a konkrét témák tekintetében eltérnek egymástól, ám összességükben egyetlen tartalmi pontba fókuszálódnak. A dicsőítés, az apoteózis vagy magasztalás korábban csak az isteneknek járt ki. Most azonban egy élő és megnevezett emberi személy állított magának emlékművet a palettán.

Azt a gondolatot képviselem, hogy a palettán fellelhető különálló, de a nyelvi tartalom tekintetében összetartozó, egy eseményt hatalmi szituációba ágyazva kifejezni szándékozó képecskék jelenetei reprezentálják azt a fejlődési vonalat, amely sok átmenet után elvezetett előbb a vizuális szinten a perspektíva terében egyesített kompozíciókhoz és szituációkhoz, illetve az identikus és viszonylag zárt képjelenségekig, majd a fotón keresztül a filmhez és a digitális mozgóképhez.³² A palettán elhelyezett kis méretű képecskéken jól kivehetőek a vizuálisan megszerkesztett strukturális rend keresésének nehézségei. A keresés a képalkotás minden területén felismerhető; a térbeliség, az időbeliség, a téma, a kompozíció, a szituáció, a nézőpont stb. mind a helyét keresi. Ha viszont e képeket külön-külön nézzük, azt látjuk, hogy mindegyik olyan megoldást jelentett, amelyek későbbi képalkotásokon is visszaköszöttek.

A megrendelő tartalmi telhetetlensége kényszerítette a képalkotót arra, hogy az elvárásoknak megfelelően több kisebb önálló témából álló és jelenetre bontsa fel a számára kijelölt feladatot. Külön képen jelenik meg a – feltételezett, de egyéb tör-

³¹ Az iménti negatív tulajdonságok feltehetőleg nem a király nézőpontját reprezentálják. Ezek olyan tulajdonságok, amelyek a vele szemben állók, a legyőzöttek álláspontját képviselik. Azonban az a tény, hogy létezhet ez a másik megközelítési mód, jól mutatja, hogy a szituatív képalkotásokat eltérő nézőpontokból, többféleképpen lehet értelmezni. Ahol több szereplő viszonyát kell megérteni, már a kép kompozíciójának alakjai is érzékeltetik, hogy többféle magyarázat és összefüggés lehetséges. Ahol viszony van, ott eredendően eltérő érdekek, személyiségek, összefüggések, látásmódok, valamint hatalmi érdekek jutnak szóhoz, ami megosztottá teszi az értelmezést is.

³² Annak ellenére, hogy semmi nem igazolja egyértelműen, az egyes képecskék ugyanazon esemény elbeszélésének tekinthetők. Az egyes képek jelenetei azonban nem egy történetet mesélnek el narratív módon, hanem különböző szituációkat jelenítenek meg. Az egyes képecskék között a néző teremt kapcsolatot. Az egyes jeleneteket és szituációkat a néző állítja össze egy esemény reprezentációjává és kvázi narratívájává, mégpedig a legvalószínűbb logika alapján. Ugyanezeket a képeket többféle, eltérő esemény reprezentációiként is elképzelhetjük. Az értelmezésben segítségünkre van az adott korszak, a hatalmi viszonyok, a képalkotói szokások és lehetőségek stb. ismerete is. Ennek ellenére nem lenne nehéz egy, az elfogadottal szemben egészen másféle történetre következtetni.

téneti dokumentumokkal nem bizonyítható – győztes csatát követő megtorlás, az ellenséges vezérnek a király által történő megölése, a hátrakötözött kezű foglyok és a szimbolikus állatot kordában tartó emberek és a bikafejek. Egy olyan, korábban nem ismert képi funkció megjelenését mutatta ez a paletta, amely korunkban, a mozgóképek történetmesélésével teljesedett ki, miközben akaratlanul megelőlegezte az olyan, szintén elbeszélő és átmeneti képek típusát is, mint amilyen az ikonosztázfal³³ és a képregény.³⁴ Mivel minden történet a téridőben játszódik le, ezeket a kiterjedéseket még abban az esetben sem lehetett mellőzni, amikor jelentőségüket még nem ismerték fel.

Ugyanakkor a paletta képecskéinek megjelenítése sem a méreteik, sem a látvány és a kompozíció, de még a megoldásai tekintetében sem egységes. Talán csak a nézőpont, az oldalnézet tekinthető mindegyik képalkotáson analógnak. Akad közöttük olyan, amelyik szinte természetes nyersséggel jeleníti meg témáját, míg egy másik képi jelenet inkább szimbolikusnak tekinthető, mivel elvont tartalom kifejezése a feladata. A halott és levágott fejű ellenség és vele szemben a győztes hadsereg viszonya ugyan tekinthető szimbolikusnak, de vizuálisan mégis valóságosként hat. Vele szemben az ellenség vezérét bunkósbottal, illetve buzogánnyal leütő király alakja sokkal szimbolikusabb. Ennek megfelelően az előbbi kép természetesebb, és ezért szüksége van a térbeliség érzékeltetésére, a helyszín jelölésére, míg a szimbolikus cselekvő királynak kevésbé van szüksége ilyen mélységi kiterjedés érzékeltetésére. Az is felfedezhető e képecskéken, ami majd csak a képregényekben és a filmalkotásokban jelenik meg explicit módon; a kisebb téridőbeli egységekre, önálló jelenetek „szakkádikus” sorozatára osztott, azaz sem az időben, sem térben nem összefüggő, a létezés kontinuitásából kiragadott és kisebb egységekbe sűrített szituációkból összeállított történetmesélés. Némi túlzással egy forgatókönyv lapjaként is felfoghatnánk ezen egymást értelmező, egymástól elkülönített, ugyanazon

³³ Az ikonosztázfal, ha nem is oly módon, miként az idol vagy a képek világa, de egyfajta teljességre törekedett. Az ikonosztázfalak kifejlődését követően mintegy 48 kis kép volt látható rajtuk. E képekből álló falszerű építmények hasonló módon szerveződtek egységessé, miként a Paletta képei. A nyelvi értelmezés kötötte össze az egyes képeket, s bár ez a nyelvi értelem nem egy konkrét történetet mesélt el, de utalt a keresztény egyházra és vallásra, mint tartalmi egységre. Azonban a képek sohasem voltak képesek olyan tartalmi egység létrehozására, amelyet a Biblia megszerkesztett, hasonlóképpen kisebb történetekből összeállított szövege jelentett.

³⁴ Azért hasonlíthatók e paletta képei a képregényhez, és nem másféle, korban hozzá közelebb eső képtípusokhoz, mert a képregényekben kapott tudatosan először formát az a képi megoldás, amely a szituatív képek keletkezésének korában kiindulópontként szolgált, és éppenséggel az egységes képjelenség irányába fejlődött. A képregény akkor vált divattá, amikor már létezett a mozgókép. A két képtípus közötti átmenet lehetőséget nyújtott arra, hogy a képek időbeli kiterjedésének ez a mozgóképhez képest korlátozott mozgást és időbeliséget tartalmazó, ám statikájában a hagyományos képalkotásokhoz köthető módja a néző személyes tulajdonát képezze. A *Narmer-paletta* képei akaratlanul voltak olyanok, amilyenekként látjuk őket, mivel nem volt még követhető mintaképe, amely irányt mutatott volna a képalkotónak. Azonban a mozgás és változás igénye már leolvasható róla. Még nem volt igény vagy mintakép az egyetlen monumentális kompozícióba foglalt történet bemutatására, s feltehetőleg a képalkotótól is a történet több képből álló illusztrálását várták el.

történetet elbeszélő képi jeleneteket. A *Narmer-palettánál* jobban semmi sem bizonyítja, hogy a képi megjelenítésekkel szemben már milyen korán megjelent az időbeliség, illetve az elbeszélés még akadozó, de végső soron lineáris szerkezetben való elhelyezésének igénye. Mi más ez, mint a nyelvi generált értelem képi jelenletben történő elhelyezése? Ugyanakkor az is világos, hogy egy monumentális képalkotás esetében ez a sokképes megoldás nem működhetne.

A *Narmer-palettán* már szinte minden megjelent, ami a szituatív képtípusra jellemző. Képeinek egyik újdonsága, hogy alkotója a létrehozását igyekezett konkrét megrendelői elváráshoz és alkalomhoz kötni. Az okkázio, avagy alkalmiság olyan cselekvésre utal, amely az isteneket megformáló idollokkal kapcsolatban valamilyen világalkotó vagy világfenntartó és kozmológiai jelentőségű tevékenység kapcsán merült fel. A teremtésmítoszokban is az egyedi és egyszeri cselekvés kivételes alkalomként jelenik meg, amelynek a világ, a kozmosz rendjét létrehozó és fenntartó jelentősége van. Ebben az esetben a király harci cselekedete, amelynek során egyesítette Alsó-Egyiptomot és Felső-Egyiptomot, hasonlóképpen kozmikus jelentőségűvé avatja a király győzelmét és egyesítési szándékát. Az egyesítés fizikai és szellemi téren is végbement, mivel a két országrész hagyományainak ötvözésével formálódott ki az első egységes egyiptomi világ képe. A fáraók a későbbiekben is a harci sikereiket efféle grandiózus, világrengető és átformáló győzelemként igyekeztek beállítani. Valójában ezt a szerepet várták el tőlük, hiszen a hatalom birtokosa csak olyan személy lehet, aki felette áll a hétköznapi embereknek, és kapcsolatot tart fenn az istennel, ha ugyan maga is nem istenség.

Feltehetőleg nem a paletta képei voltak volt az elsők, amelyeknek előállítását valamilyen konkrét alkalomhoz és eseményhez kötötték. Azonban egyértelmű, hogy egy ilyen alkotás már egészen más tartalommal és célból készült, mint egy idol. Az idol célja a mai napig is az, hogy benne az istenség szelleme folyamatosan „kéznél legyen”, ha szüksége lenne rá a közösségnek vagy a hatalomnak. A paletta célja egyértelműen az, hogy egy konkrét élő uralkodónak egy, a korszakot megváltoztató, új alapokra helyező, visszavonhatatlan, világformáló egyedi eseményéhez és tettehez kösse elbeszélésének eseményét.³⁵ Már önmagában ez a cél is az idő dimenziójának akaratlan jelenlétére utal, hiszen minden sorsfordító esemény vagy tett az időfolyamnak és az időnek ritmust biztosító kiemelkedő jelentőségűvé vált pontját jelöli ki, amelyet rögzíteni lehet képileg, és ami ennek ellenére, az idő múlásán túl képes megjeleníteni ezen esemény egyszeriségét és örök érvényűségét. Kétségtelen, hogy az időbeliségnek az efféle indirekt megjelenése nem tapasztalati ismereten alapul, hanem csak a nyelvi értelem segítségével kikövetkeztetett. Az érzéki tapasztalatban az idő zűrzavaros, rendezetlen, mivel hol az egyik, hol a másik arcával fordul a megismerésre és megértésre vágó személy felé. Az eltérő időbeliségek értelmezésében, a lehetséges megismerési módok és nézőpontok kijelölésében mindig a nyelvi generált értelemnek volt kiemelkedő szerepe. A nyelvi

³⁵ Lényegtelen, hogy a képeken látható események valóban bekövetkeztek-e, vagy csak történelemhamisítás volt. A lényeg az, hogy egy konkrét eseményt jelölt meg a kép megrendelője és alkotója, amely indokoltá tette a paletta elkészítését.

generált értelem tette lehetővé, hogy az eltérő időtapaszlatokat összevessék, egymáshoz igazítsák, és lehetőleg következetesen értelmezzék. Minden korszakban problémát okozott a tér és az idő dimenziójának összekapcsolása, hiszen, ha mindkettő változik, akkor nem működhetnek egymás számára viszonyítási pontokként.

Azáltal, hogy a társadalmak kialakulásával párhuzamosan szellemi szinten megformálódott a nyelvileg generált tudat és az emberi és képzelet közös építményként a világ, amelyben az emberi közösségek taktilis értelemben és szinten is úgy érezhették, hogy önmagukra találnak, és benne otthonosan mozoghatnak, világossá vált, hogy e minden létezőt átfogó és magába rejtő szellemi képződmény kialakulásának lényeges pontjait csak bizonyos események és történések képesek megjelölni, konkretizálni, formát adni neki (például korszakolni) és ezáltal megragadhatóvá tenni. Olyannyira átfogónak és mindent magába foglalónak képzelték a világot, hogy abban még a jövőnek is helyet találtak. Az események efféle szerkezete mintegy a történelem kontúrvonalát jelöli ki. A teremtésmítoszok és az abból kinőtt komplexebb hitek elterjedésének, összeillesztésének és lassú vallási mitológiává válásának a koráról van szó. Arról a korszakról, amikor a kollektív gondolkodás tárgyává vált az elmúlást és a halált megelőző létrejövés, keletkezés eseménye, azaz a véggel és elmúlással ellentétben a világ kezdete, genezise. Ebben az időben a kozmológiai kérdéseket is másként kezdték feltenni. Amíg nem volt az emberiségnek történelme, addig a különböző történetek csak kozmológiaiak lehettek. Az ember teremtése is a kozmológiai események egyikeként valósult meg.

A múlt időbeli kiterjedésként történő nyelvi megértéséhez a *kezdet* (genezis, keletkezés, létrejövés, származás, nemzés, kifejlődés stb.) szó első fogalmi megragadásának jelentéséhez, képzeleti szintjéhez kell visszamennünk. A múlt csak akkor válik elmúlttá, ha aktualitását minden tekintetben elveszíti. Jól ismerünk különböző kezdeteket, hiszen minden, amit létrehozunk, rendelkezik kezdettel és persze, befejezéssel, elmúlással, megsemmisüléssel, elporladással, elfelejtéssel, megsemmisüléssel stb. is. A keletkezés és a megsemmisülés egy létező létét fogja közre. (E gondolatnak a későbbiekben a lét és a létezés kifejezések viszonylatában lesz jelentősége.) Azonban ezek a kezdetek mind egy korábbi létmód átalakulásának, átalakításának eredményeként születtek meg. Valami, ami másként és más volt, tevékenységünk következményeként mássá alakult át. Az ilyen esetekben a kezdet kifejezés nem a genezis azon értelmét jelöli, amely a teljes nemlétből a létbe történő átmenetre utal.³⁶ A semmiből teremtés és a senki által nem véghez vitt teremtés gondolata elképzelhetetlen volt a korai

³⁶ Ha a Biblia kezdő sorait megnézzük: „*Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet*”, akkor azt tapasztaljuk, hogy a teremtés Isten teremtőképességével vette kezdetét, de legalábbis ez volt a feltétele. A teremtés „matériájáról”, a „valamiből” vagy a „semmiből” teremtésről azonban nem esik szó. A teremtés aktusának végrehajtásához mindkettőre, teremtőképességre és anyagra is szükség volt. Feltéve, hogy a teremtőképesség nem vonatkozik arra az anyagra is, amelyből a teremtés mozzanata azután formákat, létezőket alkotott. Az is kiderül, hogy az alkotóképesség nyelvi természetű, hiszen a „*Monda Isten: Legyen világosság*” (Mózes, I. fejezet) egyértelműen a nyelv teremtő erejére utal. A nyelv általi teremtés a képzelet kimondásával, s nem a kéz formáló-alakító képességével válik valósággá.

társadalomban élők számára, mivel az emberi képzeletnek éppen úgy szüksége volt valamilyen kiinduló anyagra, a szellemi megformálás tárgyára, miként a hétköznapi cselekvés alkalmával is szüksége van valamire, amiből kiindulva létrehozza tárgyát, eszközét. A keletkezés- vagy eredetmitológiában a semmiből való kiindulást vizuálisan nem lehet megjeleníteni, minthogy konkrétan a semmit kellene érzékileg a jelenbe állítani és megmutatni. Az ember által alkotott eszközök sohasem a semmiből, hanem valami másból lettek előállítva. Az új élőlények az anyjukból vagy a tojásból bújnak elő, míg a növények a magból csíráznak ki.³⁷ A semmiből való keletkezés lehetőségét az ősemminek, a minden létezőt megelőző nemlétnak tulajdonították.³⁸

A „lét és a semmi” (Sartre) összekapcsolása – mint minden filozófiai összefüggés felismerése – a nyelv világalkotó képességén alapul. A görögök óta a filozófia a kollektív hagyományokkal szemben egy tudatosan megformált és konkrét személyhez köthető világalkotást jelent. Azért van az embernek világa, mert az ember képes beszélni, azaz birtokában van a nyelvi gondolkodásnak. A nyelvben megragadott világ kezdetéről alkotott képzetek azonban – miután nem a taktilis valóság jól ismert jelenségeit és alakjait idézik meg – nem igazodhattak a korabeli jelen társadalmának hétköznapi valóságához. Éppen azzal ellentétben, egy másik létmódot jelöltek meg a jelent megalapozó létminőségként. Az aktuális jelen észlelhetősége, taktilis valósága számára a mitológiák időbeliségük következtében immár elérhetetlenek és megragadhatatlanok voltak.³⁹ Szereplőiről

³⁷ A létezés keletkezésben rejlő problematikája még az olyan felvilágosult reneszánsz gondolkodók esetében is problémaként jelent meg, mint Leonardo. Az ő korában elterjedt volt, hogy a patkányok mocskból, sárból, szalmából, rothadó anyagokból, rongyokból stb. születnek meg.

³⁸ Ezért is jelentett Szt. Ágoston számára problémát, hogy Isten miből teremtette a világot. Erre a kérdésre a teológusok két lehetőséget találtak. A világot vagy a semmiből, vagy Isten önmagából teremtette. A fizika ősröbbanás-elmélet sem volt képes mást kigondolni az univerzum születésére, minthogy az a „semmiből”, illetve egy atommagnál is kisebb pontból keletkezett. Harmadik lehetőségként adódik az „őskáoszelmélet”, amely azonban már túllépett a semmi képzetén. Korunk kozmológiája viszont éppen ellenkezőleg, a káoszba süllyedésről beszél. A termodinamika második főtvörvénye az entrópia felé tereli az univerzumot.

³⁹ Nehezen bírkózik meg a gondolkodás azzal az ellentéttel, ami a lét és a semmi viszonyában jelentkezik. Ha a világ keletkezését vesszük alapul, akkor azt hagyományosan úgy fogjuk fel, hogy a lét, azaz „valami” a semmiből (*nihil* = semmi), vagyis a létezés tagadásából keletkezett. Ezt úgy kell érteni, ahogyan sok teremtésmítosz kezdődik, hogy kezdetben nem volt semmi (azaz csak a semmi volt), majd egyszer csak előlépett belőle a létezés. Ez arra utal, hogy az ellentétpárokban való gondolkodást tekintjük normának/normálisnak. Ennek alapján a semmi megelőzte a létet, a lét a semmi ellentétéként a semmiből vált ki. Ha ez így van, akkor a lényegyet illetően a lét a semmi függvénye. Ebből a körből azonban nem lehet nyelvi eszközökkel kilépni mindaddig, amíg a *létet valamiként* és ellentétét, a *semmit* szó szerint *nem-létként* értelmezzük. Ha a semmi *van*, akkor ez azt jelenti, hogy létezik valami, ami ebben az esetben éppenséggel a semmi. (Azonban ez az állítás egy létező elmében, vagyis *valakiben*, egy létező személyben fogalmazódott meg, ami azt jelenti, hogy a teljes semmit állítani abszurditás.) Ami *van*, az már nem lehet teljesen semmi, mivel léttel rendelkezik (*van*). Ez a gondolatmenet nem oldható fel, mert megakadályozza az érzéki és nyelvi tudásunk. Azonban a matematikai 0 bezonyítottta, hogy a semminek lehetséges nem nyelvi feloldása. A matematikai semmiről tudjuk, hogy az egyáltalán nem a lét teljes tagadása, hogy ez a semmi nagyon is valami. De az új fizikai fogalma is azt támasztja alá, hogy a semmi mégiscsak valami. Nem létezik teljes semmi, azaz valóság

nem szerezhetek tapasztalatot és a kozmológiai keletkezésre is csak a fennálló világ volt a bizonyíték. A nyelv olyan területre tévedt, amely kívül esett az érzéki megismerés lehetőségein, bár kétségtelenül abból táplálkozott.

A képileg megragadott és rögzített idolk szituációkba állításával a mítoszok és a vallási elbeszélések nyelvi kifejezését, azaz a kommunikáció idődimenzióját igyekeztek egyesíteni a képi jelenbe állítás időn túliságával/kívüliségével. Azzal, hogy egy idolk (holt léleknek, szellemi létezőnek, istenségnek) elbeszélhető története és szerepe lett, és azt hozzáképzelték az alakjához, az időbeliségnek és az időn kívüliségnek inkompatibilis ellentmondásait próbálták meg egymásba integrálni. A nyelvi elbeszélés linearitása az időbeliséghez igazodik, a képi jelenbe állítás viszont időn túli és kívüli, ám képes a létet létezőként a jelenben megragadni és érvényesként rögzíteni, valamint az elkövetkező jelenek számára megőrizni. E két ellentétes értéket képviselő létminőség összevonása észszerűnek tűnt, habár a logika törvénye szerint lehetetlen vállalkozásnak tekinthető. Az olyan egyszeri és visszavonhatatlan események, amilyenekre a teremtmítoszokban bukkanunk, minden lét és a létezés geneziseiként jelennek meg. Amint valamely mítoszban felismerhetővé vált egy jelenség, lehetőség nyílt arra, hogy a létrehozás már ismert lehetőségével éljenek, és a keletkezést mássá alakulásként értelmezzék.⁴⁰ Az egyik létező a másik következménye. Nincs más lehetőség, vissza kell menni egy *őslétező*höz, aki öröktől fogva létezett. Ám ez a megoldás nem feloldja, hanem csak elodázza a *lét* és a *nemlét* pólusainak ellentmondását. A nemlétet vagy a semmit nem lehetséges vizuálisan vagy képileg megjeleníteni, erre csak valamilyen formával és kiterjedéssel rendelkező anyagi jelenség (létező) alkalmas. Egyrészt a semmit vagy a nemlétet a nyelv képes kimondani, és miként a matematikai nulla esete mutatja, lehetséges jelölni és dolgozni vele. Ez a megoldás azonban gyengítette a képi jelenbe állítás közösségi funkciójának jelentőségét, minthogy kijelöli az érzékelés lehetőségének a határát. A nullának csak jele lehet, de nincs formája, alakja, teste, megmutatkozása. Az *őskáosz* – bármit is értsünk alatta – már a létet reprezentálja, s mint ilyen, képileg is megjeleníthető. Miután van neve, már nem lehet abszolút értelemben vett semmi. A semmi a megnevezése következtében már *valami*.

Ahhoz, hogy a képalkotások a valóságot jelenbe állító megmutatkozások lehessenek, mindenképpen tovább kellett lépni az *őskezdet* vagy *genesis* gondolatán. Erre a törzsi közösségek és a társadalmilag kidolgozott és/vagy igazolt formák adtak lehetőséget. A szituációra és képi elbeszélésre irányuló képi eljárások olyan koncepcióra

---

gos vákuum. A létet a nemléttel a potenciális vagy a virtuális fogalma köti össze, ami átmenet a két végpont között. A kvantumfizikában ezek a fogalmak jól ismertek, de a hétköznapi életben is felismerünk olyan létmódokat, amelyek nem illeszthetők bele sem a lét, sem a nemlét kategóriájába. A képi megmutatkozások megmutatkozókhoz való viszonyában is felbukkan ez az átmenet a lét és a nemlét között. Platón is ezt az ellentmondásos helyzetet használta fel az ideák megalkotásához. De az anyagi-tárgyi létmódhoz képest a szellemi létmód is átmenetet jelent az érzéki megragadható és a csak nyelvi létező dolgok között. A *nemlétnak*, a *semminek* a fizikai, filozófiai, matematikai, teológiai története rendkívül nagy.

⁴⁰ Az egyik keletkezésből a másikba való átmenet nem mindig volt egyszerű, s előfordult, hogy csak a sokadik semmiből keletkezett létező volt képes valamiből valami mást létrehozni.

utalnak, amelyek fokozatosan felszámolták az idolk használatára jellemző fentiekben említett két inkompatibilis létmódot összeillesztő látás- és gondolkodásmódot. Az időn kívüli és az időbeliségben elrendezett kezdet ellentmondásának a felszámolása a kozmológia szintjéről történeti szintre vitte át a kezdet fogalmának jelentését. A kezdet immár a hétköznapi tapasztalatokkal is összhangba került, mivel a képi szituáció – a nyelvi tartalmakkal kiegészítve – mindig magában hordozza alkotóelemeit, keletkezésének feltételét és okát. A mitológiai elbeszélés a szituatív képjelenségekben az összefüggések, szituációk, vonatkozások és jelenségek hálózataként érvényesítette önmagát, miközben megőrizte a kezdet fogalmának a jelentőségét is.

A szituatív képek szerkezetére vonatkozó elképzelésnek megfelelően már nem a közösség vagy annak valamely képviselője állt szemben az idollal, amelyben egy szellem foglalt helyet, mert ebben az esetben egy olyan képtípus született meg, amelyben az elbeszélésnek, a narratív tartalomnak, a cselekvő létezésnek és az időbeliségnek, azaz a *létezésnek* volt elsősége a pusztá *léttel* és annak vizuális jelenbe állításával szemben. A *létből* a *létezésbe* történő továbblépést az jelentette, hogy a képjelenség többé már nem egy mitológikus és homályos, ismeretlen szereplőkkel játszó múltbeli, személyes tapasztalaton túli eseményre utalt, hanem a jelen valamely történetét, a hétköznapi létezést hozzáilleszthetővé tette a mítikus időn kívüliséghez.⁴¹ Egy hétköznapi helyzet, állapot, vizuális egységbe összevont pillanat lépett a hordozófelületen rögzített képi jelenbe állítás időtlenségének helyébe. A lét megmozdult, és ezzel belépett az időbe. Az érzéki tapasztalat és a nyelvileg generált képzetet egyesítése indirekt módon ugyan, de nagymértékben elősegítette a különböző hitek vallásos tudatként való egységbe rendezését és világgá formálását. Az egyes különálló elbeszélések, mitológiák, mesék és hitek egymáshoz illesztése és egymásba integrálása maga is a társadalom és a világ kialakulásának menetét követte, miközben megalapozta a szituatív képek egységes képalkotásban történő elrendezését. A Biblia nem egyéb, mint a zsidó társadalom különböző hiteinek és történeteinek, emlékeinek és mítoszainak a világgá formálása, egységbe kovácsolása, és e társadalmi műveinek kanonizált írásba foglalt emléke.

A paletta képeinek az volt a feladata, hogy a pillanatnyi eseményen túlmenően az időben meg lehessen őrizni a közösség számára a változások emlékét. A képjelenség az eseményt az „örök jelenben lévőként” rögzíti, s ezáltal szimbolikusan minden tekintetben a genezise tudott lenni a társadalomnak. Az „örök jelenben állás” nem egy alaknak a megragadásával és szellemmel való telítésével vált valósággá, hanem azáltal, hogy egy társadalmi jelenség és állapot kezdeteként jelölte ki saját létrejöttének történetét vagy eseményét. A képjelenség változatlan fennállása biztosította azt az állapotot, amely az időbeliségen kívülre helyezéssel, vagyis a rögzítés gesztusával változtatta a mindenkor jelenben is érvényessé a történeti eseményt.⁴² Azonban

⁴¹ Ugyanezt a gondolatot látjuk Mózes, a többi pátriárka, majd Krisztus történetében megelevenedni. A közösségre ható földi történetnek kozmikus hatása van, ami meghatározza az időbeliséget, a múlt, a jelen és a jövő viszonyát.

⁴² A keresztény egyházak is ezen képzet alapján gondolják Krisztus önfeláldozását is örökké jelenben

mivel nem az őseredeti kezdetet, hanem a világ jelen állapotának a kezdetét jelöli, a kezdet fogalma jelentésében mégiscsak kimozdult az időtlenségből. Az ismétlés már az idolk elterjedésével megkezdődött, hiszen a különböző helyeken, több alakban való megmutatkozás maga is ismétlődésnek tekinthető. A világ körforgásával, az örök visszatérés gondolatával és tapasztalatával, amelyet a csillagok mozgása, majd pedig a kocsik kereke szimbolizált, az időt igyekeztek megállítani. Végül a végtelenül folytatódo újakezdés műveletében vélték megtalálni azon mozzanatot, amely képes volt a világot az időben elrendezni és rögzíteni.

A szituatív képjelenségeket azonban nem a folytonosan ismétlődő világjelenségek megragadására, hanem az időbeliként végbemenő, de időn túli jelentőségű események és történetek kivételes pontjainak rögzítésére igyekeztek felhasználni. Azt is állítjuk, hogy az efféle kollektív megismerésre szánt képmemlékek a test halálát követően az elhunyt személyiség mások emlékezetében való túlélésének lehetőségét teszik lehetővé.⁴³ Úgy gondolták, hogy amíg a személyes emlékezés az emlékező személyéhez kapcsolódik, az elhunyt képjelenségben történő megörökítése és megőrzése időtlenné teszi őt. A képalkotónak már csak a nyelvi tartalmakkal kellett megküzdenie, mint-hogy e tartalmakat a képalkotások nem képesek rögzíteni. A nevek és a cselekedetek személyhez kötéséhez mindenképpen szükséges a nyelv használata...

Ezzel elindult a képi megmutatkozások időbeliségért folytatott harca, a szellem anyagivá válásának és az anyag szellemivé szublimálásának a folyamata. Már nem a szellem és a test formában való egyesítése volt a cél, mint az idol esetében, hanem a szellemnek a test halálát követő képi alak általi túlélése. Az alak ugyanis egyaránt kapcsolódott a testi léthez és a lelki/szellemihez. Az egyikből elindulva elérkezhetünk a másikhoz. Mivel az alak egyaránt magához vonzza és egyesíti a testet és a lelket, mindkettőre emlékeztet. Habár a test halála eltávolítja egymástól e három alkotóelemet, azért az egyiptomi hitvilágból ezek összetartozásának hagyománya nem veszett ki. A halált követő „másik világ” a lélek mellett igényt tartott a testre és az alakra is, hiszen ezek hiányában nem létezik semmi sem. De figyelembe vették az élet történéseit, az egyén cselekedeteit és azok következményeit is, amikor a túlvilágra való átlépés előtt az istenek (Ammut, Anubisz, Ozirisz) megmérték szívének súlyát. Az érzéki

---

lévőnek. Az ima, a rítusok folytonos megisméltése teszi lehetővé, hogy az időben örökké érvényesként legyen jelen egy cselekedet. A ritmusos ismétlődésben mindig *ugyanaz* ismétlődik meg, s ezáltal az esemény a képalkotások rögzítettségéhez hasonlóan mindörökké fennmaradóvá és érvényessé válik. A vallásos rítusok efféle alkalmazása igyekszik kiiktatni az időbeliséget és a létezés, a változást, hogy a társadalom visszatérhessen a hagyományos vallásos metafizikai hithez.

⁴³ Amennyiben a képalkotások bizonyos személyeknek állítanak emléket, úgy nehéz észrevenni, hogy napjainkban már nem az elhunyt személy lelke tölti ki e képeket, hanem az emlékező. Habár vizuálisan a megmutatkozó jelenik meg benne, a néző vetíti bele önmagát a képbe, hogy az élővé váljon. A kép látványának átélése, a beleélés tekinthető a képjelenség lelkének. Amit a megmutatkozó személyiségének vagy lelkének vélünk, saját belevetítésünknek köszönhetően mutatkozik meg. A *Másik* alakja, arca mögött magunkra, saját képzeletünkre, érzéseinkre ismerünk rá. A *Másik* arcának képe saját lelkünk, érzéseink és világunk hordozója.

tapasztalatot nem lehetett oly módon meghaladni, hogy a testet teljesen kihagyják a létezésből. Ezért volt szükség a test bebalzsamozására. A nyelv idővel képessé vált olyan létezők megalkotására, amelyek test, anyag vagy éppen lélek nélküliek. De nem képes a létezés jelenségeit nemlétezőként, azaz semmiként kifejezni. A nyelv éppen úgy csak a pozitív létezés tartományában képes mozogni, mint a képi jelenbe állítás. A nemléteket is létként értelmezi, hiszen a nemlétről semmit sem lehet mondani, ezért a nyelvhasználatban szükség van a semmi szó előzetes ismeretére.

ÚT A KÉPI SZITUÁCIÓ KIALAKULÁSA FELÉ

A szituatív képalkotások egyre gyakrabban a hétköznapi élet valamely alkalmoszerű eseményét vagy történetét voltak hivatva rögzíteni és a mindenkori jelen számára megőrizni.⁴⁴ Ezt nagymértékben segítette a képek elterjedése és a kimondottan hatalmi, illetve magáncélokra történő alkalmazhatósága. A legnagyobb jelentősége azonban mégis a díszítményként való alkalmazásának volt. A díszítmény olyan jelenségtípus, amely önmagában, minden képi megjelenítés és jelentést hordozó jel nélkül képes a hatalmi viszonyok érzékeltetésére. A díszítmény a szimbolikus jelentésével, illetve a beléfkettett munka mennyiségével, az értékes anyagoknak köszönhetően, tulajdonságának kiemelkedő társadalmi pozícióját jelölő képességével, valamint a gazdagságra való utalásával képes megnövelni tulajdonosának renoméját. A kép a hatalom eszközeként nemcsak mítoszokat, győztes csatákat, vallási jeleneteket, de a mindennapi élet szituációit, helyszíneit, eseményeit is képesnek mutatkozott megjeleníteni. A képalkotások profán célokra történő felhasználása hozta magával, hogy igen hamar jóformán bármilyen taktilis valóságban tapasztalható jelenség képjelenségek témájává válhatott. A társadalom anyagi gyarapodásával a képek birtoklása és a képeken való megjelenés egyre kevésbé volt kiváltság, és a képek birtoklásának bizonyos lehetőségével egyre gyakrabban az alsóbb néprétegek is rendelkezhettek. A képalkotások személyes birtoklása kiterjedt az idOLOKRA, azaz a vallásos képalkotásokra is. De a legnagyobb lépést a képek használata tekintetében mégiscsak a profán témák elterjedése és általánossá válása jelentette a római korban. Az szent és sérthetetlen idOLOK mellett megjelentek a mitológiai alakok, valamint a hatalmi viszonyokra, kiemelkedő cselekedetekre és személyekre utaló témák. De a hétköznapi létezés zsánerjelenetei,

⁴⁴ Az alkalmiság ugyan kétségtelenül fontos eleme volt a korabeli képek létrehozásának, de vannak egyszerűen a hatalom által elvárt olyan képi alkotások is, amelyeket nem lehetett konkrét alkalomhoz kötni. Az alkalmoszerűség kétféle módon jelenhet meg egy képalkotás esetében. Megjelenhet úgy, hogy a kép egy alkalmi eseményt örökít meg, s úgy is, hogy maga egy ilyen eseménynek köszönheti létrejöttét. A kettő azonban egybe is eshet. A különböző alkalmakra készített képjelenségek az ókori világban külön képtípust alkottak az egyes kultúrákban. Főleg az olyan nyilvános események, amilyenek a felvonulások, adtak lehetőséget képek bemutatására. Az egyiptomi kultúrától kezdve a római hatalmi felvonulásokig, a „kép a képben” azt jelentette, hogy a felvonulás a társadalom számára alkalmi mozgóképként működve maga is tartalmazott másféle, elsősorban hordozófelületen rögzített képeket. A felvonulók képszerű s képként értelmezett megjelenése pedig a felületen rögzített képeknek adott témát.

a portrék, a társadalmi és természeti környezet (csendélet, az arckép és a tájkép) mind a képalkotások szabadon választható témái közé tartoztak. A profán témák képi megmutatkozásai kitágították a tisztán képi alakban való megjelenés lehetőségét, hiszen ettől kezdve bármely személy – képzeletbeli, élő vagy holt – megjelenhetett képi megmutatkozásként.⁴⁵

A *Narmer király palettája* láttán felmerülhetett a kérdés, hogy ha a király képi alakban látható a palettán, akkor ez miként befolyásolja személyét? A képi megmutatkozások nem megosztották a megmutatkozót, hanem megnövelték jelenlétének jelentőségét. Minél több és kiemelkedőbb helyen váltak észlelhetővé az uralkodó képi megmutatkozásai, annál jelentősebbnek gondolták személyiségét. A megmutatkozásnak a megmutatkozó léte/re létezésére vonatkozó kérdés a többi képi szereplőt is érinti. Paradoxonként hat, hogy a király társadalmi pozícióját csak úgy vált lehetségessé megmutatni, hogy képi megmutatkozásával együtt jelenítették meg a jellegtelen vagy vele ellenséges viszonyban álló figurákat, illetve a holttesteket is. A halottak és a katonák esetében a névtelenségük és arctalanságuk felmenti a képalkotót a személyükre vonatkozó kérdések alól. A képek az uralkodó jelentőségét csak akkor képesek megjeleníteni, ha egy viszonyrendszerbe állítják alakját. Az ellenkező póluson szintén egy személyiség helyezkedik el. Csak a legyőzött ellenfél jelenbe állításával lehetséges szimbolikusan megjeleníteni a király hatalmát. Ez nyilvánvalóan paradoxont eredményez, hiszen a képi jelenbe állítás eredeti funkciójával szemben egyfajta akaratlan egyenrangúságban mutatkoznak meg a figurák. A kép indifferens a megmutatkozókkal szemben. Ugyanakkor, személyiségként elsősorban a fáraó, azaz Narmer király jelenik meg. A személytelenség viszont megkérdőjelezi a képi alak azonosíthatóságát. Minél kevesebbet mutat meg egy képi megmutatkozás, és vele kapcsolatban minél kevesebb nyelvi információhoz lehet hozzájutni, annál személytelenebbé válik. Aki-

⁴⁵ Ezt igazolja, hogy nem sokkal a szituatív képjelenségek megjelenését követően egyre újabb képi témák jelentek meg. A képfejlődésre jellemző az ingamozgás. A szituatív képjelenségek nyomán, de részben e képi témakört ellensúlyozandó jöttek létre az emberi alakot nélkülöző profán témák. A szituatív képek mozgalmasságát, időbeliségét és térbeliségét összefüggésekre, viszonyra, nyelvi ismeretekre és kulturáltságra épülő szerkezetét ellensúlyozandó alakultak ki az olyan képi témák, amelyek ezzel az irányzattal szemben a nyugalmat, a mozdulatlanságot, a látványba való belevetettséget és a képjelenség látványát kiegészítő nyelvi kifejezés mellőzésével, minimalizálásával igyekeztek megformálni. Ilyen témakörnek tekinthető a csendélet, az embertől elhagyott, pillanatnyi passzivitásra kárhözvont, önálló érzéki tárgyegyüttesként megmutatkozó formák néma együttléte. A csendéletek tárgyainak jelentését és tartalmát önmagán kívül, jelen esetben a nézőben hordozza. A tájkép az ember természeti és társadalmi környezetvalóságát állítja a képi megjelenítés középpontjába. A tájképben nyoma sincs a létet szimbolizáló alak komplexitását hirdető idolként. A portré az emberi arcot képként, a konkrét társadalmiságát értelmező jelektől megfosztva, a személyiség identitásának igazolásaként jeleníti meg. (Ez utóbbtól különbözik a mellkép és az egészalakos képalkotás, amely ennek ellentétéként a személyiség arcáról leolvasható sorsával szemben a személy társadalmi pozícióját és jelentőségét igyekszik kiemelni.) E képi témák a szituációval szemben az élet azon aspektusait próbálták megragadni, amelyekben az emberi viszonyok a háttérben maradnak, és a néma szemlélődés kerül a helyükre. Ezek a témák azonban a képjelenség fejlődéstörténetének már egy következő fejezetét alkotják.

nek a személyisége nem ismerhető meg, annak létezése homályban marad. A személyiség elhomályosulása vagy a képi alakjából való kiiktatása, ha nem is számolja fel, jelentős mértékben meggyöngíti a megmutatkozó létébe vetett hitet.

Miként ezt leírtuk, a képi szituációban a megmutatkozások révén a megmutatókon túl, s mintegy fölöttük, egy társadalmi helyzet, állapot, jelenet, összefüggés ölt formát. Ráadásul, miután egy szituáció nem feltétlenül személyhez kötött, alkotóelemei bármikor más személyekre cserélhetők fel. Ezért annál nagyobb a lehetősége annak, hogy a megmutatkozások általános emberi viszonyként kikerüljenek az élet és a halál összefüggéséből. Aki egy szituációban vesz részt, nem egészlétével, hanem a képen felismerhető létállapotával részesedik a szituációból. Más alkalommal, más szituációban vesz részt. Persze erre lehet az a válasz, hogy egy alak bármely jelenetnek a részeként mutatkozik meg, végső soron egész létével belekerül a szituációba. A megmutatkozó aktuális megmutatkozását az egészléte garantálja. Csak éppen a szituáció az adott helyzetre és állapotra korlátozza a jelenlétét. Ám nem mindegy, hogy egy személyiséget ismerünk meg, vagy a személyiségnek egy meghatározott helyzetben megnyilvánuló társadalmi szerepjátékát. A személyiség vagy megbújik a szerepe mögött, vagy átalakítja azt, és a saját arcához igazítja. Kétségtelenül mindig megnyilvánul, hiszen egy konkrét helyzetben mutatja meg magát, a képességeit, személyiségének jellemzőit, de mégsem teljes valóságában van jelen, hanem csak az adott szituációra vonatkozóan. A szituáció aktualitása szétszabdálja a megmutatkozó személyiségét, és eltérő vonatkozási rendszerekre bontja fel. Amíg egy idolszerű alakról annak ellenére is tudjuk, hogy a maga egészlétében van jelen, hogy személyiségéből, léttörténetéből, jelentőségéről semmit sem mutat meg, addig egy szituáció részét képező személyiség – még ha istenség is – elmerül a képen felismerhető szerepben. A szerepe uralja létezését. Szerep és személyiség találkozása és összefonódása formálja meg a szituációban mutatott képjátékot.

A társadalmak kialakulását követően az alkalomnak valóban nagy a jelentősége az egyes képek megrendelésében és megalkotásában. Az alkalom a társadalmat a konkrétumok nélkül meghatározhatatlan, általában vett lét/létezés megismerése helyett önmaga megismerése irányába fordította. Az önmegismerés igénye hívta életre az egyes cselekvések és események jelentőségének közösségi értelmezését és értékelését, hiszen a társadalom (a kollektíva) tudatában azt lehet megőrizni, ami a társadalom életét lényegesen és tartósan befolyásolta, alakította. Az ilyen szellemi konstrukcióknak pedig érzéki képekre volt szükségük ahhoz, hogy a közösség sajátjának ismerje el őket. Bármennyire is korlátozó hatása volt a képi szituációknak a megmutatkozásokra vonatkozóan, azok még mindig rendelkeztek az alak érzéki látványába, az alak észlelhetőségébe kódolt létegyességgel. Minden megmutatkozás mögött felsejlett a megmutatkozók Egészléte. A szituatív képek működésére mégis az a jellemző, hogy megértéséhez a nyelvi generált értelmet hívja segítségül a vizuális jelenbe állítás kiegészítéseként. A nyelvi értelemnek a képjelenségbe tartalomként és jelentésként beépülve nagyobb esélye van arra, hogy a társadalom megőrizi, beépíti hagyományába, történetébe, kultúrájának mindenkori jelenértelmezésébe. Ezt legkésebben talán a mintaképek intézményesülése bizonyítja. A mintakép lényege, hogy ami benne

rögzítésre került, az a társadalom részéről folyamatos elismerésben részesül. A mintaképnek nem kell feltétlenül konkrét érzelmi jelenségnak lennie. Mi több a mintakép akár nyelvi vagy egyéb formában is megjelenhet. Ezt hívhatjuk kánonnak, mértéknek, szabálynak, modellnek, normának vagy ideának.⁴⁶

Azonban elsőként mégis a személyes létezését lezáró halált kell megemlítenünk, mint azon indítékok legjelentősebbikét, amely szituatív képek alkotására serkentette a megrendelőket. Habár úgy tűnik, hogy a szituatív képjelenségeken a megmutatók egészlete az időn túliság felszámolása miatt veszélybe került, az adott személyiség képi szituációja a társadalom kultúrájába beépülve mégis túlélheti biológiai „halálát”.⁴⁷ A halál vízválasztó eseményként mindig is foglalkoztatta az embereket. A képalkotások profanizálódása a legjobb bizonyíték arra, hogy idővel mégis egyre inkább kiszélesedett az alkalmi, a kevésbé sorsdöntő események számának képi rögzítése. Végül pedig a XX. században a hagyományos képalkotó területeken a képi témák és a jelenbe állítás az absztrakt művészet megjelenésével akcicenssé vált. Emellett a technikai képek olyan új témáknak adtak helyet, amelyeket a manuális eszközökkel előállított képek nem tudtak megoldani.

Egy edény vagy egyéb díszített tárgy, netán épület, villa vagy palota nyilvánvalóan nem az oka, hanem a feltétele volt a falait díszítő képek megrendelésének.⁴⁸ Az okot azonban a képalkotást megrendelő személy, és nem az alkotója biztosította. Az ok mellett a témát, a méretet, a technikát stb. is a megrendelő személye szabta meg. A privát képi témák kialakulása a társadalmak és a világ szellemi szinten való megformálódásának volt a következménye. Profán és szent kép szétváltak. Ez azonban nem hozott lényegi változást a képi megmutatkozásnak a megmutatóhoz való viszonyában.⁴⁹ A világ

⁴⁶ E kérdésben lásd: Jan Assmann: *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban* (Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004).

⁴⁷ A *Narmer-palettán* az egyetlen személy, akinek a nevét tudjuk, s aki ezáltal évezredekkel túlélte testi elmúlását, az Narmer király. Egyetlen más személyiségről sincs tudomásunk a képjelenségen felbukkanó figurák között. Testi létezésének túlélése azonban nemcsak képi megmutatkozásának, hanem neve és társadalmi pozíciója ismeretének is köszönhető. A túlélés ezen kellékei azonban maguk is csak akkor élnek, ha túlmenően az adott személyen, a körülmények és korszak is ismertté válik. A korszak világa ugyan elveszett, semmivé vált, de egy új történeti konstrukciónak köszönhetően bizonyos aspektusában újra építhető és a történelmi konstrukcióban előadható.

⁴⁸ Hans-Georg Gadamer az *Igazság és módszerben* (Gondolat, Budapest, 1984. 113–123. o.: *A műalkotás ontológiája és ennek hermeneutikai jelentősége; Az okkasionális és a dekoratív ontológiai alapja*) nyilvánvalóan eltúlozta az okkázio jelentőségét. Már az első társadalmak és birodalmak idején is léteztek nem meghatározott okokkal magyarázható képi megrendelések. A hatalom többek között abban képes kimutatni az erejét, hogy nem mindig indokolja meg cselekedeteit és elvárásait.

⁴⁹ Miután a képjelenségeken a személyeken kívül állatalakok és tárgyak, eszközök, épületek stb. is felbukkanak, az ilyen esetekben az emberi alakoknál már vitathatóbbá válik a megmutatkozásnak a megmutatóhoz való viszonya. Minden, amit az ember létrehoz, előzetesen az elméjében születik meg. De ahogyan az elmében felbukkanó tárgyak sem különböznek jelenlétük tekintetében attól, ahogyan az egyes személyek megjelennek elmetartalomként, a tárgyakat és az egyéb jelenségek képi megmutatkozásai esetében sem tették kérdésessé azok taktilis valósággal való azonosságát. Az elme képeinek sem lenne értelme, ha azokat

már nem egy idollal fennálló viszonyra épült, hanem összetett szellemi szinten megformált és a taktilis valósággal egybemosódó viszonyrendszert alkotott.⁵⁰

A *Narmer király palettáján* felismerhető szimbólumok, a metaforikus szemlélet, az egyes alakok egymásra vonatkoztatása, a konkrét és a mitologizáló, ám több esetben életszerű szituációk ugyanazon a szinten és eszközökkel történő bemutatása, az időbeli összefüggések és vonatkozások sokrétű hálója a létezés hétköznapi eseményeit állítja szembe az idol általában vett *Létével*. Az egyén valamilyen közösségi létszerkezet részeként válhat személyiséggé. Mivel azonban e képalkotó elemek még nem álltak össze zárt, minden részletükben egymáshoz illeszkedő egységes és egyetlen összesűrített időpillanatot megragadó képjelenséggé, jól tanulmányozható rajtuk ennek az átmeneti korszaknak minden újdonsága. Az is jól látható, hogy a megrendelő a még kialakulatlan hatalmi szokások miatt túlságosan sok információ érzéki látványát akarta képileg rögzíteni, amit azonban az elképzelésének megfelelően nem lehetett egyetlen képi jelenetben elrendezni. A több témát közös felületen vagy helyszínen feldolgozó, de szituációt nem alkotó képi feldolgozások elsősorban a monumentális templomok, katedrálisok és paloták díszítményeiként terjedtek el. A vizuálisan nem koherens képalkotások jelenetszerű elrendezésén az eltérő téridőbeli események szimbolikus jelenetekként szerepeltek. Ezeken is felismerhetők már a hétköznapi viszonyok tapasztalatai, de vizuálisan még nem tekinthetők szituatív értelemben egységnek. A tematizált jelenetek szintén segítettek teret nyitni a profanizálásnak. Ahol a hatalmi viszonyok kevésbé domináltak, ott a „hétköznapi életből” vett profán témák kerültek előtérbe. Ahogyan a mitológia gazdagodott, és az istenek és az idolkok *Létét* átfordították *Létezésbe*, ott egyes kultúrákban az elbeszélések, az eposzok és a mítoszok nyomán az istenek is egyre több, emberekre jellemző összefüggésre és tulajdonságra tettek szert. Más mintakép hiányában a szellemek és istenek viszonyait is a hétköznapi tapasztalatok alapján képelték el a képalkotók. Ezt a vizuális alapot nem is lehet kiirtani a képalkotásokból.

A nagy időbeli kiterjedéssel rendelkező vagy összetett részekből álló és lassú lefolyású helyzeteket és állapotokat nem célszerű minden további nélkül egyetlen jelenetbe szervezni. Erre nincs is szükség, mivel az ilyen folyamatokat vagy történeteket a nyelvi értelem szintjén egyes kiemelt szituációk vagy jelenetek segítségével lehet szimbolikusan reprezentálni. A képalkotások a szituációk segítségével képesek minden pillanatot magukba zárni. Amennyiben nyelvileg nem egybetartozó, időbelisége és a megmutatkozó személye tekintetében különböző jelenségek, történések kerülnek közös hordozófelületre, és azokat nem választják el egymástól, a kép jelenetként és

---

nem lehetne a taktilis valóságra vonatkoztatni. Minthogy érzéki szinten az alak és a forma között nincs alapvető különbség, az elmében megjelenő képi formák is valóságossakká válhatnak.

⁵⁰ A világban az idolloknak is megvan a maguk helye, de a világ nem az idolkok vagy az istenek, hanem az emberek érdekében nyert formát. Azonban az emberek világa/világai sohasem nyertek végső formát, sohasem szilárdultak meg, és sohasem váltak nyílttá, minden tekintetben explicitté, miként az előbbiek. Az idolkok ezért az emberek világában idegenként kellene megmutatkozni, de ehelyett éppen e világ állandósult és mozdulatlan középpontjaként működik.

sztuációként egyaránt érthetetlené válik. Nem célszerű például Nagy Sándort Napóleonnal közös képi jelenében, például sakkozás közben megjeleníteni, hacsak nem egy abszurd szürrealista kép létrehozása az alkotó célja.

Miután a szituáció olyan képződmény, amely különböző időbeli folyamatokat és állapotokat sűrít össze, zár be és rögzít egy statikus képalkotásba, az egymástól eltérő időbeliségek közös közegben való megjelenésük miatt értelmezési zavart okozhatnak. Gyakran a szimbolikus alakok és összefüggések is nehezen férnek meg a hétköznapi életből vett alakokkal közös jelenetben.⁵¹ A megmutatkozóval rendelkező megmutatkozás csak bizonyos kompromisszumok árán képes szituációt alkotni egy képzeletbeli szimbolikus figurával. Ilyen esetben a befogadónak el kell döntenie, hogy a képjelenség mely lehetséges jelentését helyezi megértése előterébe. Továbbá azt is, hogy nyelvi szinten miként értelmezi, dolgozza fel és integrálja tudatában az olyan eltérő létminőségeket, élethelyzeteket, társadalmi állapotokat, amelyek egy konkrét életszerű jelenethez hasonló szituációba integrálja az inkompatibilis figurákat.⁵² Ezt egyes korokban elképzelhetőnek tartották. Az efféle integrációra más képtípusok is képesek. Az álmok, a látomások és a hallucinációk ősidőktől fogva lehetőséget nyújtottak az inkompatibilis valóságelemek képzeleti összeillesztéséhez. Az európai kultúrkörben a hétköznapi személyek szimbolikus vagy mitologikus jelenetbe illesztése elterjedt megoldássá vált. Ezen módon helyezte el a mitologikus, vallási tematikájú képalkotásokban a képalkotó önmagát vagy a megrendelőt a portréja segítségével. Ilyenek voltak például a szentképben elhelyezett donátorok. Azonban az időbeliségre és a létre vonatkozó „anomáliát” gyakran vállalták a képek megrendelői, mivel a képi jelenbe állítás és a képjelenség sem a logika szabályaira épül. A vallások szentnek tekintett közege azonban egyes tulajdonságainak köszönhetően másként működik, mint a hétköznapi valóság, mások a mozgatóerői és a működése. A politeista vallások istenei vagy a Krisztus bármikor legyőzheti a gravitációt. A statikus képalkotások lehetőséget nyújtottak arra, hogy az eltérő időbeliségek és a létviszonyok ne különüljenek el egymástól élesen. A mitologikus és a történeti idő, a múltat és a jelent megidéző, a képzelet és a tapasztalat szülte képi alakok az érzéki tapasztalatra épülve formai szempontból – legalábbis az egyes korszakok képzeleti szerint – teljességgel elfogadható módon szervezhetőek képi egységbe.⁵³

⁵¹ Voltak korszakok, amikor ezt a keveredést természetesnek tekintették. A barokk korban például a pápák és a szentek természetes módon keveredtek a képalkotást megrendelő személyekkel.

⁵² Természetesen sok ilyen képalkotás létezik. Elsősorban az ateisták számára Krisztus egy olyan jelenete, amelyben (alakja) megjelenik egy élő személynek, bár nyelvi és a fizikai ismereteink alapján nem elfogadható, a „valóságghű” vizuális látványként történő bemutatása miatt ezen a szinten releváns.

⁵³ Erre a képalkotások elmebeli eredete nyújtott lehetőséget, hiszen az ember a képzeletével gondolataiban, belső képeiben gyakran lépi túl az idődimenziót, és mondja fel az idő lineáris szerkezetét. A képalkotásoknak és az emberi elme képzeleti képeinek rokonságát felismerve vált lehetővé a soha nem ismert múltbeli események képekben történő megragadása. A képek azon lehetősége, hogy bennük lehetővé válik a gravitáció és általában a fizika meghaladása, valamint a logika és a kauzális összefüggések meghaladása, korunk egyes képtípusaiban is központi szerepet kapnak. A sci-fi és a fantasy-filmek

A feladat nehézsége ellenére annak sohasem volt jelentősége, hogy a szentnek és a profánnak a hitben nem kanonizált keveredése kétségeket ébreszthet. Az egyszerre szimbolikus cselekvést és ugyanakkor konkrét személyeket megjelenítő képi szituáció összeillesztése nem egyszerű feladat, minthogy szüksége van a társadalom elfogadására. A szent és a profán szétválasztása és formalizálása volt az első társadalmak egyik feladata, s ezt ezeknek a minőségeknek a képi összemosása megnehezítette. A *Narmer-paletta* alkotói külön jelenetekben helyezték el a számukra inkompatibilisnek tűnő képalkotó elemeket. Önálló képecskékben valósították meg az ellenség felett aratott győzelem valóságosként megragadott jelenetét, az ellenséges vezér szimbolikus legyőzésének kompozícióját és a mitologikus, talán a két Nílus (Kék- és Fehér-Nílus) egyesülését szimbolizáló állatalakok kipányvázását.

A vallásos szemléletben lehetséges a múlt és a jelen, a holtak és az élők, a mitologikus és az élő alakok közös szituációban történő megjelenítése, hiszen a mítoszok és a szimbólumok célja is az, hogy a jelen hétköznapi valóságára hassanak, hogy érzékeltessék az egykori események mára gyakorolt hatását. Habár a képalkotások a tapasztalati valóságon alapulnak, a különböző jeleneteket alkotó szituációk lehetővé teszik, hogy erre az érzéki alapra a nyelvileg generált értelem ráépítse sajátos képzeteit. A taktilis valóságban inkompatibilis létszintek, létmódok és létformák ugyanazon világ és valóság alkotóelemeiként tűntek fel, hiszen a szent és a profán, a jelen, a múlt és a jövő összetartoznak, egymás nélkül nem létezhetnének. A képi szituációk egymáshoz illesztik a taktilis valóság elkülönült létmódjait, egyesítik a szentet a profánnal, a hétköznapit a kivételessel.

A képalkotó elemek kaotikus téridőviszonyai fokozatosan adták át a helyüket egy állandó és elfogadható világalkotó rendnek. A különböző nyelv által kreált létmódok közötti rendet a zsidó-keresztény kultúra igyekezett azután meg(re)formálni, de éppen vallásos jellege miatt ez csak részben sikerülhetett.⁵⁴ A formalizálás és a konnektivitás (összekapcsolhatóság, összeilleszthetőség) szabályainak a nem ismerése nem válhat minden korszak által egyformán elismert létszerkezetté. Ám a nyelv általános kifejezőképessége és hatására a képalkotások szerkezete, kompozíciója, a részek egymásra vonatkozó lehetőségei tekintetében többet engednek meg, mint amit a taktilis valóság, s ez azt jelenti, hogy a jelenbe állítás feladata olyan lehetőséggel bővíthet, ami meghaladta a hétköznapi érzéki tapasztalatot.

A *Narmer király palettája* a képi megvalósítás tekintetében egy kevésbé észrevehető területen is újszerűnek bizonyult. A néző bizonyos mértékű szellemi-kulturális

alaptartozéka egy hétköznapi valóság fölötti képzeleti valóság megformálása és vizuális megjelenítése.

⁵⁴ Lukács György híres mondása: a „világnézet kell, mindegy, hogy milyen” némi módosításra szorul. Véleményem szerint, miután a világnézet egyre kevésbé jellemző a hétköznapi emberre, a világnézet helyett inkább a *hit* kifejezést kellene használnunk. Némileg a képi szituációhoz hasonlóan a hit a gondolatok, képzetek sűrítmenyeként működik. Röviden: amíg a XX. század elején a polgári társadalmak világnézeteiben a jelenségek, gondolatok, eszmék és képzetek viszonylagos nyelvi egységet alkottak, korunkban a helyét átvevő hit olyan gondolatúritmény, amelyben a valóság tapasztalata és a róla szerzett inkoherens információ-töredékek kifejtésük vagy kidolgozásuk során nem állnának össze ellentmondásmentes szellemi egységgé.

aktivitása nélkül e képek értelmetlenek lennének. Szükség van arra, hogy nézője, akár közvetítő, nyelvi médiumok segítségével is, de értelmezze az egyes képecskéket, majd összefűzze azokat egy nagyobb értelmi, azaz jelentésbeli és tartalmi egységgé. A néző szellemi aktivitásával képesnek bizonyulhat az egyes képi jeleneteken való kívül rekedését ellensúlyozni. Ami tehát az egyes képi alakok viszonyba kerüléséből fakadóan, a képjelenség magába bezáródása következtében a néző képjelenségen kívül rekedését eredményezte, más szempontból, befogadóként a megismerés, a megértés és az ítéletalkotás tekintetében egy erőteljes és döntő aktivitásra sarkalja. A néző fizikai értelemben aktívan nem része a képalkotásnak, megszűnt az a közvetlen viszonya a képi megmutatkozásokhoz, ami az idolk esetében a médiumok közbeiktatása ellenére is elengedhetetlen volt. De lehetőséget adott számára, hogy külső ellenpólusként érvényesítse önmagát. Persze az első szituatív képjelenségek korában az egyének véleménye még aligha tért el egymástól lényegesen. De nem is ez jelentette a szituatív képtípus forradalmi újdonságát, hanem az, hogy a képalkotó kénytelen volt a nézőkre bízni a megértést és az értékelést. A paletta képei ezzel még nem valósították meg a képalkotások értelmezésének és értékelésének egyéni módját. Azonban mégiscsak lehetőséget biztosítottak egy olyan társadalmi folyamatnak, amelyben az elvárásokkal szemben kibontakozásnak indulhatott az individuális értelmezés.⁵⁵ Ez a folyamat kizárólag az európai kultúrkörben ment végbe. Végző soron a társadalmon múltot, mennyit valósít meg ebből a lehetőségéből. A szituatív képalkotások önmagukba záródása, miután értelmezést kívánt meg, a szellemi-nyelvi megértés előtt nyitotta meg a kaput. A képi szituáció létrejöttével a képek szemlélése végleg maga mögött hagyta az idolk által kidolgozott elgondolást, hogy a forma kizárólagosan reprezentálja a szellemet és a testet. A képi szituáció ráépült az idolk által reprezentált szemléletre, de anélkül lépett túl ezen a szinten, hogy új megoldást kínált volna a megmutatkozó és megmutatkozásának viszonyára. A megmutatkozások konnektivitása volt azon leglényegesebb újdonság a képjelenségek történetében, amely forradalmi megoldásával a mai napig meghatározza a képek alkalmazásának lehetőségeit.

Nem állapítható meg egykönnyen, hogy a *Narmer-paletta* alkotója kényszerből, a megrendelő elvárásának engedve komponálta-e meg kisebb jelenetektől és szimbolikus motívumokból a paletta felületét, vagy csak egyszerűen az volt a terv, hogy eltérő szituációkkal és jelenetekkel töltik ki a rendelkezésére álló felületet. Nem kizárt, hogy az volt a célja, hogy sok alak képbe illesztésével tegye érdekesebbé a – normálshoz mérten túlságosan is nagy méretei miatt afunkcionális, a kép észlelése szempontjából viszont túlságosan apró – tárgy felületét.

Mai szemmel nézve a történet kisebb képi és tartalmi egységekre szabdalása nemcsak a monumentalitást tette lehetetlenné, de elvette a képben rejlő drámaiság, azaz a *vizuális kifejezés* lehetőségét is. Egy képjelenség vizuális drámaisága, bár a nyelvi

⁵⁵ Az ideákkal, normákkal, kánonokkal, szabályokkal, hagyománnyal szembeni küzdelemben a sokféle téma és annak még többféle formai lehetősége elhozta a képi jelenbe állítás szabadságát. Ezt nem egyszerűen a meglévő szabályok felrúgásával érték el a festők, hanem azzal, hogy új szabályokat és képi rendeket vezettek be. Végül ez vált az új normává.

elbeszélésre épül, mégis megköveteli az eseményeknek az egyetlen átfogó (patetikus, heroikus, grandiózus, monumentális stb.) jelenetben történő összefogását. A túl aprólékos vagy soktényezős megoldás, a természetes részletekben való elveszés kioltja a kép drámai erejét. A palettán az egymás mellett és felett elhelyezett kis jelenetek nem okoznak olyan katartikus élményt, mint a későbbi monumentális és valóban drámai képalkotások. Egyszerűen egy elbeszélhető történet vizuális narrációját valósították meg. Hiába nagy más palettákhoz viszonyítva a paletta felülete, ha azt kicsiny jelenetekre szabdalta szét a képalkotó. Azonban nem kizárt, hogy e megállapítással már egy másik korszak igényét és látásmódját fogalmazzuk meg és állítottuk követendő példaként az e képecskéket előállító alkotó elé. Narmer korában talán még nem épültek királyi megrendelésre olyan monumentális építmények, amelyek alkalmasak lettek volna egy ilyen személyes hatalmi célokot rögzítő képi elbeszélés megjelenítésére.

A palettán felismerhető, de a megrendelő nyomán a néző által történetté összerakható elbeszélés kétségtelenül a nyelvileg generált értelem képre alkalmazására utal. Egy képalkotás akkor sikeres, ha képes létrehozásának okát is megjeleníteni. A képeknek a paletta felületén való elhelyezése síkszerű, kiterített, azaz két irányban kiterjedő, mégsem lineáris elrendezésű, mint az írott szövegek. Ám az egyes jeleneteket figyelembe véve nem kétséges, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak a képalkotók a narratív elbeszélésnek. Ugyanakkor semmilyen logikával nem indokolható az egyes képek elrendezése, egymáshoz való viszonya, hacsak azzal nem, hogy a legjelentősebb jeleneteket a paletta közepén kellett elhelyezni, hiszen mindig a közepmezőnek kell a legdominánsabbnak kenne. Itt kell elhelyezni a megrendelő által a leglényegesebbnek tekintett jeleneteket. De ez nem feltétlenül azonos az egyes képek egymáshoz való viszonyával. Ennek ellenére a paletta főjelenetei és a körük helyezett kisebb jelentőségű jelenetek, díszítőelemek elhelyezése meglehetősen gondosan lett kialakítva.⁵⁶ Mászt értünk egy képjelenség vizuális szerkezeti egységén, mint a közös hordozófelületen elrendezett képi jelenetek kompozícióján. A paletta hordozófelülete az önálló képekből alkotott kvázi-kompozíciókat átfogja, és az egyes képek egymáshoz illesztése egy nagyobb vizuális-nyelvi egységet teremt. Éppen úgy, miként ezt a képregények és a mozgóképek teszik.

Funkcióját és a befogadás mikéntjét illetően ezt a képet beláthatatlan idő választja el az ősi emberi közösségek barlang- és sziklaképeitől. De még az ebben az időben legerjedtebb képtípustól, az idoloktól is lényegesen különbözik. Kétségtelenül nagy előrelépés történt a szituáció „valóságú” megoldása felé, de azért ezek a jelenetek még messze állnak a mindennapi érzéki tapasztalat összetettségétől. Nem pusztán a jelenbe állítás e képalkotás célja, s nem is csak az, hogy megragadja és „foglyul ejtse” a néző tekintetét, és bizonyos belátásra bírja, ahogyan ezt a barlangfestmények tették. De éppen úgy nem állt alkotója szándékában a hagyományok alapján erősen formali-

⁵⁶ A győztes király személye középen lett elhelyezve. A legyőzöttek tömege viszont már csak szimbolikus alakokként, a paletta alján, díszítőelemmé devalválódva lehetett jelen. Habár a király győzelmének igazolását jelentik a legyőzöttek és rabláncra vert ellenség harcosai, mégsem foglalhatták el a középső mezőt. A történet szereplőinek viszonya és helyzete kijelöli a palettán való helyüket is.

zált, e szellemet és a testet magába sűrítő test- és formaadás sem, miként ezt az idolknál tapasztalhatjuk.⁵⁷ Ezzel szemben konkrét, azaz nyelviileg megragadható és artikulálható tartalom és gondolat kifejezésére törekedett. Oly mértékben volt sikeres ebben a tekintetben a képalkotó, hogy a mai napig is „olvasható” az a nyelvi tartalom, amelynek képi reprezentálását rábízták. Olvasható, ha nem is úgy, ahogyan egy nyelvi összefüggésben értelmezhető írott szöveg. Hiányzik belőle például a történeti idő, amely korunk gondolkodását erőteljesen befolyásolja, miközben a mi látás- és gondolkodásmódunkból hiányzik az adott történelmi szituáció átélése és megértése.

Amíg a pusztá jelenbe állítások és az idolk, azt követően pedig a szimbolikus tartalmat hordozó figurák egymás mellé rendezett alakjai nem egy önmagát belsőleg, a vizuális összefüggései segítségével egységbe szervező képi rendet reprezentálnak, hanem a megmutatkozók jelenlétét teszik érzékelhetővé, addig a paletta képecskéinek alakjai már törekednek az egymáshoz vizuálisan viszonyuló rend kialakítására. Ez azt jelenti, hogy már nemcsak a nyelviileg generált értelem, de az alakok érzéki viszonyai is meghatározókká váltak képi elhelyezésükben. Amíg az idolk esetében a rá vonatkozó ismereteket a nyelv a találkozás alkalmával hozzáillesztette az idolk látványához, most az ismereteket az alak látványából, a rajta felismerhető jelekből olvassa ki. Az olvasás nemcsak hieroglifák és jelek olvasását jelentette, hanem a képekből történő megértés is megkövetel egyfajta olvasói attitűdöt. A képi egység felé vezető úton az első lépést kétségtelenül a nyelviileg értelmezett és szimbolikus jelentéssel felruházott alakok közös felületen történő egymás mellé helyezése jelentette. Ez az egység csak fokozatokban jutott el oda, hogy a vizuális viszonyokban alapozza meg a képértelmezést. Ezt a megismerési és megértési műveletet tekinthetjük kvázi értelemolvasásnak, amelynek során a figurák közötti összefüggések, viszonyok is értelmezésre kerülnek. A figurák szimbolikus elrendezésében az értelmezés rendje az alakokon kívül a képeket alkalmazó varázsló sámán vagy pap nyelvi megnyilvánulásában és nem a megmutatkozások szituációjában, jelenetszerű összefüggéseiben fedezhető fel. De tudjuk, hogy a közönség nevében tevékenykedő személyeket már foglalkoztatta a képi rend kérdése, bár azt még a saját tevékenységükben, és nem a megjelenítettek viszonyában lelték meg.

Első pillanatban talán fel sem tűnik, hogy amit *új képi rend*ként nevezünk meg, milyen hatalmas képszemléleti változás következménye volt. Nem több alak egymás mellé helyezéséről van szó, hiszen mint láttuk, ez még nem feltétlenül jelent önmagát belsőleg megszervező képi rendet, azaz valamilyen szituáción, jeleneten alapuló kompozíciót.⁵⁸ A lényeg ugyanis a megmutatkozások vizuálisan felismerhető viszonyá-

⁵⁷ Az idolk formalizmusának sematizmusát magyarázza, hogy az idolk megmutatkozásként és megmutatkozóként egyaránt egy vizuálisan nem ismert alakot volt kénytelen megformálni. Az idolknak nincs mintaképe, minthogy ő maga mintakép. A hagyomány ezért nem tette lehetővé az alakon végzett tudatos változtatásokat.

⁵⁸ Ilyen kvázi-kompozíciót az értelmezés érdekében a barlangok állatfiguráiból is meg lehet alkotni, jóllehet, azt sem tudjuk, hogy az állatalakok alkotója ugyanaz a személy volt-e, és ugyanabban az időben és közösségben születette-e. Az „őskori művészet” prekonceptiója és a művészettörténeti módszerek, főleg az ikonográfia és az ikonológia mindenáron történő alkalmazása időnként egészen abszurd, semmivel alá nem támasztott eredményeket szül.

ban, a figurák egymásra utalásaiban, összefüggéseikben, kölcsönhatásukban keresendő. A képi szituáció érdekében „életre kellett keltetni” a megmutatkozásokat. Nem önmagukban és önmagukra vonatkozóan kellett életjeleket mutatniuk, hanem egymással való viszonyukban. A szituációnak köszönhetően a képalkotások olyan jelenséggé váltak, amelyek vizuális érzékelhetőségüknek és olvashatóságuknak, valamint összefüggéseiknek köszönhetően nyelvi is megragadható és kifejezhető tartalomra, jelentésre tettek szert. E jelentések és tartalmak alapvetően vizuálisan elérhetőek, amelyeket azonban a néző képes a nyelvbe transzformálni. A nyelvi és a vizuális megértés együttműködésékként vált a szituáció a többalakos képjelenségek alaptípusává. Úgy tűnik, univerzális jelentőségű képérzékelést és képértelmezést meghatározó ereje volt ennek a szituáción alapuló képalkotói látásmódnak, minthogy még a vele ellentétesnek tűnő olyan új képi témákat is meghatározta, amilyen például a portré. Ez a tématerület az idolkhoz hasonlóan – de tőle mégis lényegesen különbözve – szintén egyetlen alakot jelenít meg. A portrék esetében nem észlelünk szituációt. Mégis úgy érezzük, hogy az arckép egy társadalmi közegben és összefüggésben kap helyet.